

ANNALES ISLAMOLOGIQUES

en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne en ligne

AnIsl 2 (1954), p. 1-90

Serge de Beaurecueil

Une ébauche persane des «Manāzil as-Sa'irīn»: le «Kitāb-è Şad Maydān» de 'Abdallah Anşāri.

Conditions d'utilisation

L'utilisation du contenu de ce site est limitée à un usage personnel et non commercial. Toute autre utilisation du site et de son contenu est soumise à une autorisation préalable de l'éditeur (contact AT ifao.egnet.net). Le copyright est conservé par l'éditeur (Ifao).

Conditions of Use

You may use content in this website only for your personal, noncommercial use. Any further use of this website and its content is forbidden, unless you have obtained prior permission from the publisher (contact AT ifao.egnet.net). The copyright is retained by the publisher (Ifao).

Dernières publications

9782724711288	<i>Karnak-Nord XI</i>	Colin Hope
9782724711622	<i>BIFAO 126</i>	
9782724711059	<i>Les Inscriptions de visiteurs dans les Tombes thébaines</i>	Chloé Ragazzoli
9782724711455	<i>Les émotions dans l'Égypte Ancienne</i>	Rania Y. Merzeban (éd.), Marie-Lys Arnette (éd.), Dimitri Laboury, Cédric Larcher
9782724711639	<i>AnIsl 60</i>	
9782724711448	<i>Athribis XI</i>	Marcus Müller (éd.)
9782724711615	<i>Le temple de Dendara X. Les chapelles osiriennes</i>	Sylvie Cauville, Oussama Bassiouni, Matjaž Kačičnik, Bernard Lenthéric
9782724711707	????? ?????????? ?????????? ???? ?? ????????	Omar Jamal Mohamed Ali, Ali al-Sayyid Abdelatif
?? ???? ?? ??????? ??????? ?? ????????? ?????????? ??????????????		

UNE ÉBAUCHE PERSANE DES «MANĀZIL AS-SĀ'IRĪN» :

LE «KITĀB-È ṢAD MAYDĀN»

DE 'ABDALLAH ANṢĀRI

PAR

SERGE DE BEAURECUEIL O. P.

INTRODUCTION

Le problème de l'itinéraire spirituel que doit suivre l'âme pour parvenir à l'union divine est un des points cruciaux de toute mystique. Les réponses qu'on lui a données ont pu n'être tout d'abord que l'expression d'une expérience intérieure dénuée de toute systématisation. Mais, les commençants étant avides de précisions sur les étapes qu'il leur fallait franchir, et les spirituels en général éprouvant le besoin d'analyser leurs états d'âme et de les situer avec exactitude sur la voie progressive qu'il leur fallait parcourir, on a vu bientôt se développer une véritable science tendant d'une part à une étude psychologique de plus en plus poussée de chaque état, et d'autre part à une détermination des rapports que ces états mystiques entretiennent les uns avec les autres. Ceci avec le danger évident, relevé si justement par M. Massignon en ce qui concerne l'Islam ⁽¹⁾, de tomber dans un formalisme visant à cultiver les vertus ou l'extase pour elles-mêmes, au lieu de n'y voir qu'un moyen de se rapprocher de Dieu, seul digne de finaliser nos activités.

En Islam, on découvre l'ébauche d'un itinéraire spirituel chez Ḥasan Baṣri (mort en 110 H.). Au cours du IIe siècle, Wāki' et Dārānī sont encore des précurseurs. Ce n'est qu'au IIIe siècle, avec Dū n-Nūn Miṣrī que prend

⁽¹⁾ Cf. MASSIGNON, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris, 1922, p. 189.

corps l'organisation d'une succession d'états d'âme⁽¹⁾. Au ive siècle, avec Tustarī, Wāsiṭī, Sarrāğ, on ne fait que reprendre, compléter, analyser et systématiser davantage. Au ve siècle, Qušayrī, avec sa fameuse *Risāla*, devient le maître de la mystique musulmane en matière d'itinéraire spirituel, en attendant Ġazālī.

C'est ici que vient se placer le petit ouvrage d'Abū Isma'īl 'Abdallah al-Harawī al-Anšārī⁽²⁾ intitulé *Kitāb manāzil as-sā'irīn ilā Rabbi l-'Ālamīn*.

Né à Hérāt, en Ḥorāsān au printemps de l'année 396 H., Anšārī montre dès son jeune âge des dispositions intellectuelles peu communes. Il devient vite un maître tant en ḥadīṭ qu'en matière de vie spirituelle. Partisan farouche d'Ibn Ḥanbal, tenant convaincu du sens littéral du Livre saint, il combat violemment les mutakallimīn; une telle attitude est une garantie de la parfaite orthodoxie musulmane de sa doctrine. Au cours d'une carrière longue et mouvementée (il meurt en 481, après avoir connu trois fois l'exil), il compose un certain nombre d'ouvrages : théologie, polémique, biographies, et enfin courtes œuvres persanes où s'expriment poétiquement ses sentiments intimes et ses conseils.

Son œuvre maîtresse est incontestablement son *Itinéraire spirituel*, qui tranche à plus d'un point de vue sur les essais de ses prédécesseurs. Mise à part l'acuité de ses analyses psychologiques, il se fait remarquer par un effort considérable à la fois de concision et de systématisation. Il met délibérément de côté les citations d'ouvrages antérieurs, décidé à faire une œuvre simple et personnelle. L'itinéraire se composera de cent demeures (*maqāmāt*) réparties selon dix grandes divisions. Chaque demeure comprendra elle-même trois degrés correspondant aux stades des commençants, des progressants et des parfaits, ou encore au commun des croyants, aux préférés de Dieu et aux privilégiés parmi ces derniers (*'amma*, *ḥāṣṣa*, *ḥāṣṣat al-ḥāṣṣa*). Organisation d'ordre didactique, ou succession nécessaire dans le développement temporel de la vie spirituelle? Il est assez difficile de le dire. En tout cas, l'ouvrage est un chef-d'œuvre de clarté et réalise parfaitement le but que

⁽¹⁾ Cf. *Ibid.*, p. 189-191. — ⁽²⁾ Cf. *EI* t. 2, p. 318; BROCKELMANN, *GAL* t. 1, p. 433 et *Suppl.* t. 1, p. 774.

l'auteur se propose : fournir à ses disciples les points de repère dont ils ont besoin pour orienter leurs efforts et juger de leurs états d'âme.

La réussite de l'œuvre se manifeste par l'abondance des commentateurs qui s'attachèrent par la suite à en mettre en lumière les moindres détails. *Ittiḥādiya* et *Šuhūdiya* se la disputèrent et se réclamèrent du maître qui l'avait écrite. Dans l'état actuel des connaissances bibliographiques, on connaît dix-huit commentaires du *KMS*⁽¹⁾, dont deux seulement, de tendances opposées, ont été publiés jusqu'ici, ceux de Kašānī et d'Ibn Qayim al-Ġawziya.

Ceci dit, on comprendra l'intérêt du petit ouvrage que nous publions aujourd'hui. Il nous permet d'assister à l'élaboration de la pensée d'Anṣārī en matière d'itinéraire spirituel.

La préface du *KMS* nous donne certes déjà des détails précieux sur les circonstances dans lesquelles il rédigea son œuvre. Après les invocations d'usage, c'est en ces termes qu'il nous y dit son propos :

وبعد فإن جماعة من الراغبين في الوقوف على منازل السائرين إلى الحق عز اسمه ، من الفقهاء من أهل هرة والغرباء ، طال على مسألتهم إياي زماناً أن أبين لهم في معرفتها بياناً يكون على معالمها عنواناً ، ففاجبتهم بذلك بعد استخارتي الله تعالى واستعانتى به . وسألوني أن أرتبها لهم ترتيباً يشير إلى تواليها ويدل على الفروع التي تليها ، وأن أخليه من كلام غيري وأختصره ، ليكون ألطف في اللفظ وأخف للحفظ . . .

Ce sont donc des spirituels de Hérāt, désireux de parcourir les étapes de la voie qui mène à Dieu, qui ont demandé à Anṣārī de leur rédiger un guide clair, facile à retenir et agréable à prononcer (n'oublions pas que nous sommes en pays persan...), allégé de toute citation inutile, unissant la précision à la concision, ce qu'ils n'avaient encore jamais trouvé dans les ouvrages de ses prédécesseurs. Anṣārī a parfaitement conscience de remédier aux déficiences de ces derniers et de répondre à un besoin :

⁽¹⁾ Nous emploierons au cours de cette introduction les deux sigles suivants : *KMS* pour désigner le *Kitāb manāzil as-sā'irīn*, et *KṢM* pour désigner le *Kitāb-è ṣad maydān*.

واعلم أن السائرين في هذه المقامات على اختلاف عظيم مفضع ، لا يجمعهم ترتيب قاطع ، ولا يفهم منتهى جامع . وقد صنف جماعة من المتقدمين والمتأخرين في هذا الباب تصانيف عسك لا تراها أو أكثرها على حسنها مغنية كافية : منهم من أشار إلى الأصول ولم يشف بالتفصيل ، ومنهم من جمع الحكايات ولم يلخصها تلخيصاً ولم يخص النكته تخصيصاً ، ومنهم من لم يميز بين مقامات الخاصة وضرورات العامة ، ومنهم من عد شطح المغلوب مقاماً وجعل بوح الواجد ورمز المتمكن شيئاً عاماً ؛ وأكثرهم لم ينطق عن الدرجات .

La tâche était difficile; aussi s'est-il fait longtemps tirer l'oreille, et ne s'est-il décidé qu'après avoir dûment sollicité le secours divin.

Si c'est à Anṣārī que les ascètes de Hérāt s'adressèrent avec insistance pour qu'il acceptât d'être leur guide, c'est vraisemblablement qu'ils le savaient capable de combler ainsi leurs besoins spirituels. Sans doute la réputation de sainteté du maître aurait-elle pu suffire à attirer vers lui leurs regards. Mais il faut aller plus loin. Nous savons qu'Anṣārī tenait école, et qu'il enseignait ses disciples en des réunions régulières⁽¹⁾. Ainsi avait-on pu apprécier à loisir la qualité de ses directives spirituelles. Le contenu du *KMS* avait dû ainsi avoir fait déjà l'objet d'un enseignement, soit à propos du Coran ou du hadith, soit encore à partir de ces ouvrages mystiques dont Anṣārī critique les déficiences avec tant de sagacité. Certains disciples avaient même pu noter au cours des leçons l'essentiel de la pensée du maître; qui sait même s'il ne lui arrivait pas de dicter de petits résumés destinés à faciliter l'étude... Une notation qui figure au début du manuscrit d'Istanbul laisse à penser que le *KSM* est précisément une recension du cours professé à Hérāt : تراجم مجالس عقيدته . Le mot تراجم semble avoir ici un sens particulier que l'on pourrait rendre par : « recension, reportation, compte-rendu, notes de cours », à moins de lui conserver son sens originel et courant de « traduction », qui pourrait à la rigueur se comprendre au cas où les leçons auraient été données en arabe, ce qui est peu probable. Le sens que nous proposons n'est d'ailleurs pas tellement hétéroclite: le mot est couramment

⁽¹⁾ Cf. IBN ABĪ YA'ĪLĀ, *Ṭabaqāt al-Ḥanābila*, éd. Damas 1350 h., p. 401.

employé dans le sens de « biographie » ; or une biographie n'est autre que la description de qui en est le héros, la reportation de ce que l'on a vu, lu ou entendu le concernant.

Le texte coranique qui suit cette notation pourrait être mis en exergue de toute la série des leçons : « Si vous aimez Dieu, suivez-moi ; Dieu vous aimera »⁽¹⁾. Le cours aurait eu ainsi pour objet de décrire les étapes de cette « suite » du Prophète, qui commence et se termine dans l'amour de Dieu. On retrouve la citation à la fin de l'ouvrage, où l'on reconnaît que les cent demeures étudiées précédemment se trouvent comme submergées dans l'unique demeure de la *mahabba*. Un tel enseignement donné à propos d'un texte, noté par quelques disciples ou même dicté succinctement par le maître, perfectionné d'ailleurs d'année en année, ne pouvait que mettre en appétit les auditeurs. Il est normal qu'ils aient demandé avec insistance à Anṣārī de rédiger lui-même un exposé didactique, et qu'il ait finalement acquiescé à cette requête. D'autre part, le *KSM* n'étant pas ainsi à proprement parler un ouvrage composé par lui, on comprend qu'il n'en ait pas fait mention dans la préface du *KMS*, où il s'exprime comme quelqu'un qui entreprend pour la première fois un traité sur le sujet proposé.

Une comparaison détaillée des deux ouvrages, mettant en relief à la fois l'identité de la pensée et de la manière, et le progrès dans l'expression et la systématisation, montrera clairement, nous l'espérons, le bien-fondé de notre hypothèse. Avant de l'entreprendre, il importe de mettre au clair une question importante, celle des dates.

Le plus ancien manuscrit que nous possédions du *KMS* est sans doute celui de Vienne⁽²⁾, qui est daté de l'an 620 H., près d'un siècle et demi après la mort d'Anṣārī survenue en 484 H. Il ne saurait donc nous servir à dater la composition de l'ouvrage. Pas de précision non plus à ce sujet dans les courtes biographies de l'auteur qui sont à notre disposition⁽³⁾. Par bonheur, Qāṣānī, à la fin de son commentaire, nous fait la déclaration suivante :

⁽¹⁾ K. 3, 31.

⁽²⁾ Cat. Fluegel 1891.

⁽³⁾ Cf. les références données dans *EI* et

GAL auxquelles on peut ajouter le *ta'riḥ* de Ḍahabī, ms. British. Mus., Or. 50, P. 27524, fol. 176-178.

ثم أن هذا الفقير لما شرع في شرح هذا الكتاب وأمعن النظر فيه وشهد لطائف أسراره ودقائق معانيه ، ازداد اعتقاده في حقه بانكشاف حقائقه وخوافيه . لكن النسخ كانت مختلفة وألفاظها متباينة يتبين من بعضها محض الخطأ والتخريف ، ويتم أمر بعضها فيورث الشك والحيرة بين التصحيح والتصحيح ، حتى ساق إليه القدر الكاشف عن عناية القديم في حق الطالب الصادق في قصد الطريق القويم نسخة مصححة مقروءة على الشيخ قدس الله روحه ، موثقةً بإجازة مكتوبة بخطه الشريف في تاريخ سنة خمس وسبعين واربعمائة ؛ فصححت بها المتن وشرحته منشرح الصدر مجموع القلب على يقين من قولى وبينت من ربي ، ورأيتها كرامةً من الشيخ وإذناً في الشرح .

Kāšānī a donc eu sous les yeux un manuscrit authentifié par Anṣārī lui-même et daté de l'an 475 H. L'auteur avait alors soixante-dix-neuf ans. Rien ne dit que son ouvrage n'ait pas été composé quelques années plus tôt, mais au moins n'avons-nous pas de preuve que le *KMS* ait été une œuvre de jeunesse. Le ton de la préface, le long temps qu'il a mis à accepter de rédiger le petit livre, la maîtrise dont il y fait preuve, tout incline à penser le contraire.

En ce qui concerne le *KSM*, le manuscrit d'Istanbul nous fournit également une date : « cet ouvrage a été commencé au début du mois de muḥarram de l'an 448 », soit vingt-sept ans avant la rédaction du manuscrit mentionné par Kāšānī. Même si l'on admet que ce dernier n'ait pas été l'un des premiers manuscrits du *KMS*, une chose est certaine : le chef-d'œuvre d'Anṣārī peut être postérieur au *KSM*; il l'est même très vraisemblablement de façon assez considérable pour que la pensée du maître puisse avoir évolué et s'être perfectionnée pendant le laps de temps qui s'est écoulé de l'un à l'autre.

A nous de montrer maintenant l'étendue et la qualité de ce perfectionnement.

1. COMPARAISON ENTRE LE *KSM* ET LE *KMS*

1. LA SYSTÉMISATION.

Dans la préface du *KMS*, Anṣārī insiste sur ce fait que l'originalité de son œuvre vient principalement du souci de systématisation rigoureuse qu'il a l'intention d'y introduire. Avec ses prédécesseurs il reconnaît qu'on ne saurait arriver aux degrés supérieurs de la vie spirituelle sans en posséder parfaitement les degrés inférieurs, ces derniers étant comparables aux fondations sans lesquelles il serait vain de vouloir édifier la maison. A partir de cette remarque, il commence à faire une première distinction fondamentale, celle du *murid* et du *murād* :

على أن الناس في هذا الشأن ثلاثة نفر : رجل يعمل بين الخوف والرجاء شاخصاً إلى الحب مع صحبة الحياء ، فهو الذي يسمى المريد ؛ ورجل مختطف من وادي التفرقة إلى وادي الجمع ، وهو الذي يقال له المراد . ومن سواهما مدع مفتون مخدوع .

Puis il commence à répartir les demeures en trois catégories selon l'avancement plus ou moins grand dans les voies de Dieu :

وجميع هذه المقامات تجمعها رتب ثلاثة : الرتبة الأولى أخذ القاصد في السير ، والرتبة الثانية دخوله في الغربة ، والرتبة الثالثة حصوله على المشاهدة الجاذبة إلى عين التوحيد في طريق الفناء .

Des hadiths viennent appuyer de leur autorité cette répartition et caractériser chacun des trois degrés (*rutab*) ainsi distingués. Anṣārī en vient ensuite au plan de son ouvrage :

وإني مفصل لك درجات كل مقام منها لتعرف درجة العامة منه ، ثم درجة السالك ، ثم درجة المحقق . ولكل منهم شرعة ومنهاج ووجهة هو موليا ، قد نصب له علم هو اليه مبعوث ، وأتيح له غاية هو اليها مبعوث . وإني أسأل الله أن يجعلني في قصدي مصحوباً لا محجوباً ، وأن يجعل لي سلطاناً مبنياً ، إنه سميع قريب . واعلم أن الأقسام العشرة التي ذكرتها في صدر هذا الكتاب هي : قسم البدايات ،

ثم قسم الأبواب ، ثم قسم المعاملات ، ثم قسم الأخلاق ، ثم قسم الأصول ، ثم قسم الأودية ، ثم قسم الأحوال ، ثم قسم الولايات ، ثم قسم الحقائق ، ثم قسم النهايات .

On a ainsi cent *maqāmāt* réparties en dix groupes, chaque *maqām* comprenant trois degrés de réalisation (*daragāt*). A de rares exceptions près, Anṣārī exécutera fidèlement son plan au cours de l'ouvrage, ce qui a pour effet de donner à ce dernier son aspect systématique et un peu sec.

Le plan du *KSM* est au contraire beaucoup plus flou. Après diverses citations ayant pour but d'établir la pluralité des demeures, dont certaines se retrouvent dans le *KMS*, viennent quelques précisions de vocabulaire concernant les termes *maqām* et *manzil*, dont la distinction semble n'avoir pas été retenue par ce dernier. Puis on énumère six éléments indispensables, sans lesquels on ne saurait parler qu'en vain de toutes ces étapes : le respect des ordres divins, la crainte de la Ruse, la nécessité de l'excuse, le culte de la tradition, la vie en compagnie, et la compassion pour les autres hommes. Une brève remarque concernant les rapports entre la loi divine (*šarī'at*) et la Réalité spirituelle (*haqīqat*), quelques phrases sur la repentance (*tawbè*) condition première de l'itinéraire mystique, et l'on entreprend l'étude de la première demeure. Seule une phrase nous indique comment passer des mille stations dont on avait parlé jusqu'ici aux cent *maydāns* qui vont se partager l'ouvrage : « De la connaissance à l'amour il y a mille demeures ; de l'éveil à la familiarité il y a mille étapes ; et cet ensemble est venu se disposer selon cent places ».

Les cent demeures se succèdent sans que rien ne les organise ni ne les groupe, si ce n'est l'ordre établi par la formule invariable qui permet de passer de l'une à l'autre : از میدان... میدان... زايد . Une telle expression peut s'entendre de deux manières : ou bien *zāyad* vient du verbe persan *zā'idan*, et cela voudrait dire que chaque demeure naît, tire son origine de la précédente ; ou bien ce n'est que le participe arabe *zā'id*, l'auxiliaire *ast* étant sous-entendu : on aurait alors un classement par hiérarchie des valeurs, chaque demeure dépassant la précédente et lui étant supérieure. Tout au plus pourrait-on distinguer quelques ensembles dont le plus remarquable est celui des demeures exprimant les diverses nuances de la crainte : non

seulement elles se suivent, mais l'auteur met chacune en relation avec une catégorie d'hommes. Ainsi a-t-on les attributions suivantes :

m. 33 :	<i>ḥawf</i>	est la crainte des <i>tābiyān</i>
m. 34 :	<i>waǧl</i>	est la crainte des <i>ʿābidān</i>
m. 35 :	<i>rahbat</i>	est la crainte des <i>zāhidān</i>
m. 36 :	<i>išfāq</i>	est la crainte des <i>ʿarīfān</i>
m. 37 :	<i>ḥuṣūʿ</i>	est la crainte des <i>ṣiddīqān</i>
m. 38 :	<i>tadallul</i>	est la crainte des <i>mustaqīmān</i>
m. 39 :	<i>iḥbāt</i>	est la crainte des <i>abdālān</i>
m. 40 :	<i>ilbād</i>	est la crainte des <i>muttaṣilān</i>
m. 41 :	<i>haybat</i>	est la crainte des <i>ašfīyāʿ</i> .

L'ouvrage se termine sur une cent-unième demeure, celle de la *maḥabbat*, qui en réalité ne fait pas nombre avec les précédentes, mais résume tout l'itinéraire parcouru.

Si maintenant, de l'organisation générale des demeures, on passe à l'organisation interne de chacune d'entre elles, on voit immédiatement se dessiner à la fois les ressemblances et les différences entre les deux ouvrages.

Comme celles du *KMS*, les demeures du *KṢM* commencent généralement par une citation coranique, suivie souvent par une définition. Autre similitude, ici et là descriptions et subdivisions sont sous le règne de la trilogie : on a presque toujours trois termes qui, chacun, s'analysent en trois autres. Prenons par exemple la première demeure, celle de la *tawbè* ou repentance : après l'avoir définie et avoir souligné son importance, Anṣārī distingue trois piliers (*arkān*) ou fondements de la repentance ; puis il divise cette dernière en trois parties (*aqsām*) correspondant chacune à un type d'homme déterminé, capable de l'éprouver ; enfin à chacune des parties correspondent trois signes (*nīšān*).

La différence principale consiste en ce que la notion de degrés qui fournit la division fondamentale de la plupart des demeures dans le *KMS*, est à peu près absente du *KṢM*. On ne l'y trouve que six fois (m. 20, 61, 74, 75, 80, 97), et encore n'a-t-elle pas alors la signification technique précisée dans la préface du *KMS*.

Le *KSM* comporte une grande variété dans la manière de subdiviser les demeures. Notons d'abord que trois d'entre elles sont simplement décrites sans être soumises à aucune subdivision (m. 36, 96, 100). Les autres mettent en œuvre divers termes dont les principaux sont les suivants : *ĕiz*, *arkān*, *aqsām*, *nīšān*, sont les plus courants; on a également *daraġè*, *bāb* (m. 19, 27, 37, 75), *gurōh* (m. 25, 62, 68), *šart* (m. 67), *waġh* (m. 89), *gūn* (m. 85), *tartīb* (m. 77), *ašl* (m. 77), *qavānin* (m. 76), *favā'id*, *'alāmāt*, *nū'* (m. 72), *tuhm* (m. 45), *mihnat*, *barakat*, *tuhfat* (m. 48), *gāh* (m. 51; 56), *'amal* (m. 51), *maqām* (101), etc. Notons la division de la pudeur (*hayā'*) d'après les gens qui l'éprouvent : *ġāfilān*, *ġavānmardān* et *'arifān*.

Les termes employés manquent de précision technique, et le *KSM* est loin d'avoir l'aspect systématique et l'exactitude d'expression que l'on rencontre dans le *KMS*. Cependant, on y reconnaît aisément une même manière de penser et d'ordonner. Du point de vue de la systématisation, le petit ouvrage persan semble bien être une ébauche de ce que sera l'itinéraire arabe.

2. LES CENT DEMEURES : DÉNOMINATION ET ORDRE DE SUCCESSION.

Une comparaison s'impose entre les diverses demeures étudiées dans le *KMS* et celles dont fait mention le *KSM*. Deux questions demandent d'être résolues : quelles sont les demeures qui ne se rencontrent que dans l'un des deux ouvrages? A quelle place se situent celles qui leur sont communes?

La manière la plus claire d'y répondre est sans doute de dresser un double tableau : le premier donnant le plan du *KMS* avec références au *KSM*; le second dressant la liste des demeures contenues dans le *KSM* avec références au *KMS*.

De ce double tableau, on peut tirer les conclusions suivantes : vingt-cinq demeures du *KSM* ne se trouvent pas reprises dans le *KMS*; les voici :

مروت ، جهاد ، تقوى ، معاملت ، مبالات ، لجا ، موافقت ، وجل ، رهبت ، تذلل ، الباد ،
 هيبت ، طلب ، مواصلت ، مداومت ، خطرت ، انقطاع ، فتوح ، بصر ، كرامت ، حقيقت ،
 ولايت ، استسلام ، انفراد ، اطلاع .

Par contre, vingt-quatre demeures du *KMS* ne figurent pas dans le *KSM*

(le fait qu'il n'y en ait pas autant tient à ce que la *mahabbat* se trouve en sur-nombre dans le *KSM*). En voici les titres :

حزن ، شكر ، خلق ، ذكر ، فراسة ، تعظيم ، الهام ، شوق ، قلق ، عطش ، هيان ، برق ،
ذوق ، غرق ، غيبة ، قبض ، سكر ، صحو ، اتصال ، انفصال ، تحقيق ، تلبس ، وجود ، مقام المراد .

A. PLAN DU KMS (avec références au *KSM*).

٥ أصول	٤ أخلاق	٣ معاملات	٢ أبواب	١ بدايات
(٦) قصد ٤١	(٧) صبر ٣١	(٥٠) رعاية ٢١	١١ حزن	١ يقظة (١٢)
(٢٧) عزم ٤٢	(٢٣) رضاء ٣٢	(٥٣) مراقبة ٢٢	(٣٣) خوف ١٢	٢ توبة (١)
(٥) إرادة ٤٣	شكر ٣٣	(٥٧) حرمة ٢٣	(٣٦) إشفاق ١٣	٣ محاسبة (١١)
(٥٥) أدب ٤٤	(٦٣) حياء ٣٤	(٢٥) إخلاص ٢٤	(٣٧) خشوع ١٤	٤ إنابة (٣)
(١٩) يقين ٤٥	(٦١) صدق ٣٥	(١٠) تهذيب ٢٥	(٣٩) إخبارات ١٥	٥ تفكير (٢٩)
(٩٥) أنس ٤٦	(٦٥) إيثار ٣٦	(٢٨) استقامة ٢٦	(١٣) زهد ١٦	٦ تذكّر (٣٠)
٤٧ ذكر	٣٧ خلق	(٢١) توكل ٢٧	(١٥) ورع ١٧	٧ اعتصام (٨١)
(٣١) فقر ٤٨	(٣٢) تواضع ٣٨	(٦٦) تفويض ٢٨	(٢٦) تبتل ١٨	٨ فرار (٤٢)
(٨٤) غنى ٤٩	(٤) فتوة ٣٩	(٦٤) ثقة ٢٩	(٤٣) رجاء ١٩	٩ رياضة (٩)
٥٠ مقام المراد	(٨٦) انبساط ٤٠	(٧٩) تسليم ٣٠	(٤٥) رغبة ٢٠	١٠ سماع (٨٧)
١٠ نهايات	٩ حقائق	٨ ولايات	٧ أحوال	٦ أودية
(٧٥) معرفة ٩١	(٩٣) مكاشفة ٨١	(٩٠) لحظ ٧١	(١٠١) محبة ٦١	٥١ إحسان (٥٤)
(٩٩) فناء ٩٢	(٩٧) مشاهدة ٨٢	(٩١) وقت ٧٢	(٥٨) غيره ٦٢	٥٢ علم (٧١)
(١٠٠) بقاء ٩٣	(٩٨) معاينة ٨٣	(٦٢) صفاء ٧٣	شوق ٦٣	٥٣ حكمة (٧٤)
٩٤ تحقيق	(٧٣) حياة ٨٤	(٩٤) سرور ٧٤	قلق ٦٤	٥٤ بصيرة (٢٠)
٩٥ تلبس	٨٥ قبض	(٨٣) سر ٧٥	عطش ٦٥	٥٥ فراسة
٩٦ وجود	(٨٥) بسط ٨٦	(٩٢) نفس ٧٦	(٨٩) وجد ٦٦	٥٦ تعظيم
(١٤) تجريد ٩٧	٨٧ سكر	(٦٨) غربة ٧٧	(٩٦) دهش ٦٧	٥٧ إلهام
(٧٠) تفريد ٩٨	صحو ٨٨	غرق ٧٨	٦٨ هيان	٥٨ سكينه (٥١)
(٥٩) جمع ٩٩	اتصال ٨٩	غيبة ٧٩	برق ٦٩	٥٩ طمأنينة (٥٢)
(٦٩) توحيد ١٠٠	انفصال ٩٠	(٥٦) تمكن ٨٠	ذوق ٧٠	٦٠ همة (٤٩)

B. PLAN DU KSM (avec références au KMS).

(۳۰)	تسليم ۷۹	(۲۲)	مراقبت ۵۳	(۴۲)	عزم ۲۷	(۲)	توبه ۱
	استسلام ۸۰	(۵۱)	احسان ۵۴	(۲۶)	استقامت ۲۸		صروت ۲
(۷)	اعتصام ۸۱	(۴۴)	ادب ۵۵	(۵)	تفكر ۲۹	(۴)	انابت ۳
	انفراد ۸۲	(۸۰)	تمکن ۵۶	(۶)	تذکر ۳۰	(۳۹)	فتوت ۴
(۷۵)	سر ۸۳	(۲۳)	حرمت ۵۷	(۴۸)	فقر ۳۱	(۴۳)	ارادت ۵
(۴۹)	غنا ۸۴	(۶۲)	غيرت ۵۸	(۳۸)	تواضع ۳۲	(۴۱)	قصد ۶
(۸۶)	بسط ۸۵	(۹۹)	جمع ۵۹	(۱۲)	خوف ۳۳	(۳۱)	صبر ۷
(۴۰)	انبساط ۸۶		انقطاع ۶۰		وجل ۳۴		جهاد ۸
(۱۰)	سماع ۸۷	(۳۵)	صدق ۶۱		رهبت ۳۵	(۹)	رياضت ۹
	اطلاع ۸۸	(۷۳)	صفا ۶۲	(۱۳)	اشفاق ۳۶	(۲۵)	تهذيب ۱۰
(۶۶)	وجد ۸۹	(۳۴)	حيا ۶۳	(۱۴)	خشوع ۳۷	(۳)	محاسبت ۱۱
(۷۱)	لحظه ۹۰	(۲۹)	ثقت ۶۴		تذلل ۳۸	(۱)	يقظت ۱۲
(۷۲)	وقت ۹۱	(۳۶)	ايتار ۶۵	(۱۵)	اخبات ۳۹	(۱۶)	زهده ۱۳
(۷۶)	نفس ۹۲	(۲۸)	تفويض ۶۶		الباد ۴۰	(۹۷)	تجريد ۱۴
(۸۱)	مکاشفه ۹۳		فتوح ۶۷		هيبت ۴۱	(۱۷)	ورع ۱۵
(۷۴)	سرور ۹۴	(۷۷)	غربت ۶۸	(۸)	فرار ۴۲		تقوى ۱۶
(۴۶)	انس ۹۵	(۱۰۰)	توحيد ۶۹	(۱۹)	رجا ۴۳		معاملت ۱۷
(۶۷)	دهشت ۹۶	(۹۸)	تفريد ۷۰		طلب ۴۴		مبالات ۱۸
(۸۲)	مشاهده ۹۷	(۵۲)	علم ۷۱	(۲۰)	رغبت ۴۵	(۴۵)	يقين ۱۹
(۸۳)	معاینه ۹۸		بصر ۷۲		مواصلت ۴۶	(۵۴)	بصيرت ۲۰
(۹۲)	فنا ۹۹	(۸۴)	حيات ۷۳		مداومت ۴۷	(۲۷)	توکل ۲۱
(۹۳)	بقا ۱۰۰	(۵۳)	حکمت ۷۴		خطرت ۴۸		لجأ ۲۲
(۶۱)	محبت ۱۰۱	(۹۱)	معرفت ۷۵	(۶۰)	همت ۴۹	(۳۲)	رضا ۲۳
			کرامت ۷۶	(۲۱)	رعایت ۵۰		موافقت ۲۴
			حقیقت ۷۷	(۵۸)	سکینه ۵۱	(۲۴)	اخلاص ۲۵
			ولایت ۷۸	(۵۹)	طمأنینت ۵۲	(۱۸)	تبتل ۲۶

Notons d'abord que certains termes techniques, qui désignent des demeures dans le *KSM*, sont devenus les titres de quelques grandes divisions du *KMS* : ainsi *mu'āmalat*, *vilāyat* et *ḥaḡiqat*. Quant aux autres, il est frappant de

constater que la majorité des demeures appartenant en propre au *KMS* se situent parmi les étapes les plus élevées de la vie spirituelle. C'est dire que la pensée d'Anṣārī semble avoir évolué d'une doctrine plutôt moraliste vers un enseignement où les voies proprement mystiques ont plus de part.

Si l'on considère maintenant l'ordre de succession des demeures, on s'aperçoit qu'il varie de façon assez considérable du *KṢM* au *KMS*. Notons les cas les plus frappants : l'*i'tiṣām*, 81e demeure du *KṢM*, n'est dans le *KMS* que la 7e et fait partie des *bidāyāt*; le *samā'* passe de même du 87e au 10e rang; la *maḥabbat*, demeure suprême qui résume tout l'itinéraire spirituel d'après le *KṢM*, n'est que le 61e *maqām* du *KMS*. Par contre, le *taḡrīd* passe du n° 14 dans le *KṢM* au n° 97 dans le *KMS*; le *ḡam'*, du n° 59 au n° 99; et enfin le *tawḥīd*, du n° 69 au n° 100. De telles transpositions laissent deviner qu'Anṣārī a évolué dans sa manière d'entendre certains termes techniques employés, ou tout au moins dans l'importance qu'il convient de leur conférer.

3. LES CITATIONS.

De l'organisation extérieure de l'ouvrage, passons à son contenu. Le premier élément qui nous frappe, comme étant commun au *KṢM* et au *KMS*, c'est le soin que met l'auteur à introduire chaque demeure par une citation coranique en rapport avec elle. Une question se pose aussitôt : Anṣārī a-t-il généralement mis les mêmes textes en relation avec les mêmes notions, ou bien peut-on là encore constater des divergences entre les deux itinéraires?

Un relevé des citations aboutit aux résultats suivants : sur les 76 demeures qui sont communes aux deux ouvrages, dans 43 cas les textes évoqués sont les mêmes. Dans 30 cas les citations diffèrent, mais sur ces trente, seize seulement ⁽¹⁾ sont dignes d'intérêt, les autres ayant en commun le mot ou l'expression qui correspondent à la demeure à laquelle elles sont mises en exergue. Dans trois cas, le *KṢM* ne comporte pas de citation (m. 19, 58, 96).

De telles statistiques tendent à confirmer notre hypothèse : d'une part

⁽¹⁾ Ce sont les m. 1, 9, 10, 14, 15, 49, 53, 57, 59, 62, 63, 64, 83, 85, 86, 93.

elles militent en faveur d'une filiation réelle des deux ouvrages; d'autre part la comparaison des citations divergentes indique en général un progrès du *KMS*.

Si nous envisageons maintenant les citations de la préface, nous trouvons mentionnés Ḥiḍr, Miṣrī, Biṣṭāmī, Ğunayd et Kattānī dans le *KSM*. Le *KMS* s'attache moins à citer les prédécesseurs (Anṣārī nous y dit lui-même les raisons de sa sobriété en la matière); néanmoins on retrouve Ğunayd et Kattānī, en leur ajoutant Abū-'Ubayd al Busri dont le nom est absent du *KSM*.

4. TERMINOLOGIE ET DÉFINITIONS.

La terminologie technique du *KSM* se réduit aux titres des diverses demeures, ou à peu près. Le *KMS* marque sur ce point un certain progrès. Ce dernier devient sensible, lorsqu'on examine les définitions qui se trouvent en tête de la majorité des *maqāmāt*.

Les titres des cent chapitres sont des termes arabes. Dès lors on comprend que le *KSM*, écrit en persan, borne souvent ses définitions à une simple traduction (m. 1, 19, 31, 33, 43, 49, 53, 61, 63, 71, 75, 84, 99). Dans nombre de cas, l'auteur ne fait que donner en quelques mots l'explication du terme, en dehors de toute signification proprement mystique (m. 3, 4, 9, 18, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 44, 50, 55, 57, 58, 65, 72, 74, 82, 95, 98). Un tel procédé laisse place à beaucoup d'à-peu-près et à bien des confusions. Il n'est pour s'en convaincre que de comparer les définitions des m. 1, 3 et 26 dans le *KSM* :

توبه باز گشتن است بخدای .

انابه باز گشتن همه از چیز .

تبتل باز گشتن است .

ou encore celles des m. 20 et 72 :

بصیرت دیده‌ور شدن است .

بصر دیده‌ور کردنست

D'autres demeures ne semblent se distinguer que par le degré d'intensité ou de durée ; c'est le cas des m. 33, 34, 35 et 36 dont voici les définitions :

- خوف ترس است .
- وجل قوی تر از خوف است .
- وهبت ترسیست از وجل برتر .
- اشفاق ترس دایم است .

Au contraire dans les *KMS* on a des définitions précises qui ont une portée proprement mystique. Comparons quelques-unes d'entre elles avec celles qui leur correspondent dans le *KSM* :

- فتوة : فتوة بجوانمردی و آزادگی زیستن . (KSM)
- نکمة فتوة أن لا تشهد لك فضلا ولا ترى لك حقاً . (KMS)
- رضا : رضا خوشنودی و بسندکاریست . (KSM)
- الرضا اسم للوقوف الصادق حيث ما وقف العبد ، لا يلتمس متقدماً ولا متأخراً ، ولا يستزید مزیداً ولا يستبدل حالاً . (KMS)
- رعايت : رعایت براستا کردنست و کوشیدن . (KSM)
- الرعاية صون بالعناية . (KMS)
- ورع : ورع باز پرهیزیدنست از نا پسند و افزونی و خاطرهای شوریده . (KSM)
- الورع توقّ مستقصى على حذر أو تحرّج على تعظیم . (KMS)
- همة : همت خواستست از دل بقیمت دل . (KSM)
- المهمة ما يملك الانبعاث للقصود صرفاً ، لا يتملك صاحبها ولا يلتفت عنها . (KMS)
- مكاشفة : مكاشفه دیدار دلست با حق . (KSM)
- المكاشفة مهادة السر بين متباطنين ، وهي في هذا الباب بلوغ ما وراء الحجاب وجوداً . (KMS)

La différence saute aux yeux et elle est en faveur du *KMS*.

5. EXEMPLES DU TRAITEMENT COMPARÉ D'UNE DEMEURE.

Afin d'illustrer les comparaisons que nous avons faites, nous rapprocherons en guise de conclusion les textes des deux ouvrages concernant une même demeure. Nous choisirons d'abord le *ḥayā'*, pudeur religieuse naissant du sentiment de la présence divine, à cause de l'intérêt psychologique et mystique que présente cet état d'âme; puis nous examinerons les textes concernant le *tawḥīd*, couronnement du *KMS*, auquel les deux ouvrages consacrent des développements d'une longueur inaccoutumée.

A. *Le ḥayā'* (*KSM*, m. 63; *KMS*, m. 34).

Commençons par le texte le plus ancien, celui du *KSM* :

« La 63e place est celle de la pudeur. De la place de la pureté naît la place de la pudeur. Dieu a dit (qu'Il soit exalté) : « et il a honte devant vous. » La pudeur, c'est la honte. La honte est le rempart de la religion; elle est l'une des sciences de la générosité. Les négligents éprouvent de la honte devant les hommes; ceux qui sont doués d'un tempérament généreux éprouvent de la honte devant les anges; les Connaisseurs éprouvent de la honte en présence de Dieu. A honte devant les hommes celui qui les craint par souci d'être bien considéré, qui cherche à être agréé d'eux, et qui ne connaît pas la grandeur de Dieu. A honte devant les anges celui qui a confiance en l'Invisible, qui a peur de la faute et qui se soucie du compte à rendre. A honte devant Dieu celui qui possède un cœur clairvoyant, dont la pointe de l'âme est douée de connaissance, et dont la conscience est exempte de doute ».

Voici maintenant le texte correspondant du *KMS*⁽¹⁾ :

قال الله تعالى : « ألم يعلم بأن الله يرى . الحياء (1) من أوائل مدارج أهل الخصوص ، يتولد من تعظيم منوط بوذ . وهو على ثلث درجات : الدرجة الأولى حياء يتولد من علم العبد بنظر الحق اليه ، فيجذبه الى تحمل المجاهدة ، ويحمّله الى استقباح الجنابة ، ويستكنه عن

الشكوى . والدرجة الثانية حياء يتولد من النظر في علم القرب ، فيدعوه الى ركوب المحبة ، ويربطه برّوح الأنس ، ويكره اليه ملابسة الخلق . والدرجة الثالثة حياء يتولد من شهود الحضرة ، وهي التي تشوبها هيبه ، ولا يقاومها تفرقة ، ولا يوقف لها على غاية .

« Dieu a dit (qu'Il soit exalté!) : « Ne sait-il pas que Dieu voit? ». La pudeur est l'un des principaux sentiers des amis privilégiés de Dieu. Elle naît de la révérence appendue à l'amour. Elle se réalise selon trois degrés : le premier degré est une pudeur qui naît de ce que le serviteur sait que Dieu le regarde ; elle l'amène à s'imposer le fardeau de l'effort spirituel, le pousse à trouver le péché détestable, et tend à l'éloigner de toute plainte. Le deuxième degré naît de la réflexion sur la connaissance de la proximité (divine) ; elle l'invite à chevaucher l'amour, le lie avec le souffle de la familiarité, et lui fait détester la fréquentation des hommes. Le troisième degré est une pudeur qui naît de la vision de la Présence ; il s'agit de la Présence à laquelle se mêle de la crainte, contre laquelle aucune dispersion ne saurait lutter, et pour laquelle on ne s'arrête pas à un terme. »

Le choix de la citation coranique suffit à nous indiquer que le *KMS* se borne à considérer la pudeur que l'homme éprouve en présence de Dieu ; le *KSM* ne la mentionnait qu'en troisième lieu. C'est que l'itinéraire persan entend le terme dans sa généralité (la définition qu'il en donne est une simple traduction : حيا شرميست), et se contente de décrire les diverses sortes de honte que l'homme peut éprouver lorsqu'il se trouve en présence d'êtres semblables ou supérieurs à lui. Au contraire, le *KMS* nous place d'emblée sur le terrain mystique, et définit très heureusement l'attitude de l'âme déjà avancée dans les voies spirituelles, qui, en présence de Dieu, éprouve de la révérence en même temps que de l'amour. Les commentateurs se sont appliqués à expliquer chacune des expressions lapidaires par lesquelles Anṣārī a caractérisé les divers degrés. Notons seulement le souci d'indiquer leur genèse, et la précision technique, un peu mystérieuse pour les non initiés, dont l'auteur fait preuve dans ses descriptions. Tout ceci rend manifeste le progrès de pensée réalisé d'un ouvrage à l'autre, en même temps que l'identité des schèmes.

B. Passons au *tawhīd*, 69e demeure du *KSM* :

« Le *tawhīd* (confession de foi monothéiste) consiste à proférer l'Unique, à voir l'Unique, et à connaître l'Unique. Dieu a dit (qu'Il soit exalté!) : « Sache qu'il n'y a de dieu que Dieu ». Proférer l'Unique est le principe de toute science et la porte de toute connaissance profane et religieuse ; c'est une barrière qui sépare l'ami de l'ennemi. La profession de foi monothéiste

est une science; la pureté d'intention est son fondement, et la fidélité sa condition.

La prononciation du *tawhīd* et ses deux modalités, extérieure et intérieure, possèdent trois aspects : le premier consiste à témoigner qu'à Dieu appartient l'unicité dans l'essence, et qu'Il est pur de tout conjoint, de toute progéniture, de tout associé et de tout compagnon (Los à Lui! qu'Il soit exalté!). Le deuxième aspect consiste à témoigner qu'à Dieu appartient l'unicité dans les attributs, car en eux Il est sans pareil, et ce sont pour Lui des attributs dont on ne peut saisir le comment, incompréhensibles, illimités et échappant aux idées que l'on en peut concevoir; en ces noms Il n'a ni associé ni semblable (Los à Lui! qu'Il soit exalté!). Le troisième aspect consiste à témoigner que Dieu est unique à posséder des noms véritables et pré-éternels, car pour Lui les noms sont vérité et pour les autres ils ne sont qu'emprunt; la créature est son homonyme : ce qui est nom de Dieu est la réalité éternelle qui convient à sa nature, et ce qui est nom des créatures est créé, contingent, conforme à leur nature. *Allāh* et *Rahmān* sont des noms qui lui appartiennent en propre, et par lesquels nul autre être ne saurait être désigné.

Quant à la vision de Son Unicité, elle se réalise en trois domaines : les décrets divins, les parts attribuées aux hommes, et les bienfaits de Dieu. L'unicité de Dieu dans ses décrets consiste en ce qu'il est le seul à établir les destinées, unique à posséder la science illimitée et pré-éternelle et la sagesse illimitée et pré-éternelle; personne d'autre que Lui ne possède une telle science et une telle sagesse. Voir cela est la cime de la sagesse, le savoir avec exactitude est la cime de la stupeur, et le supporter est la cime de la force; cela n'appartient à nul autre que Lui. L'unicité de Dieu dans les parts attribuées aux hommes consiste en ce qu'Il les leur distribue de Lui-même, considérant ce qui convient à la destinée de chacun, connaissant les mérites de chacun, et ayant égard au temps. L'unicité de Dieu dans ses bienfaits consiste dans son excellence : Il est Celui qui donne et l'unique donnant; à nul autre que Lui ne revient la gratitude ni le reproche du bienfait; à nul autre que Lui n'appartient la force et la puissance; à nul autre que Lui n'appartient de refuser et de donner.

Quant à la connaissance de l'Unique, elle se réalise dans le culte, dans le comportement et dans les ambitions. Dans le culte, elle consiste à bannir

l'hypocrisie, à conserver attentivement la pureté d'intention, et à maîtriser ses pensées. Dans le comportement, elle consiste à purifier l'intime du cœur, à réaliser le souvenir de Dieu, et à persévérer dans la confiance en Lui. Dans les ambitions, elle consiste à faire peu de cas de tout ce qui n'est pas Lui, à oublier tout ce qui n'est pas Lui, et à se dégager par la liberté du cœur de tout ce qui n'est pas Lui».

Et voici le texte de la dernière demeure du *KMS*⁽¹⁾ :

قال الله تعالى : « شهد الله أنه لا اله الا هو » . (1)
التوحيد تنزيه الله عز وجل عن الحدث ؛ واتما نطق
العلماء بما نطقوا به وأشار المحققون بما أشاروا اليه في
هذا الطريق لقصد تصحيح التوحيد ؛ وما سواه من
حال أو مقام فكله مصحوب العال . والتوحيد على
ثلاثة وجوه : الوجه الأول توحيد العامة الذي يصح
بالشواهد ؛ والوجه الثاني توحيد الخاصة وهو الذي
يثبت بالحقائق ؛ والوجه الثالث توحيد قائم بالقدم وهو
توحيد خاصة الخاصة .

فأما التوحيد الأول فهو شهادة أن لا اله الا الله
وحده لا شريك له « الأحد الصمد الذي لم يلد ولم يولد
ولم يكن له كفواً أحد » . هذا هو التوحيد الظاهر
الحلى الذي نفي الشرك الأعظم ؛ وعليه نصبت القبلة ،
وبه وجبت الزمة ، وبه حققت الدماء والأموال ،
وانفصلت دار الاسلام من دار الكفر ، وصحت به
الملة للعامة وان لم يقوموا بحق الاستدلال بعد أن سلموا
من الشبهة والخيرة والريبة بصدق شهادة صححها قبول
القلب . هذا توحيد العامة الذي يصح بالشواهد ،
والشواهد هي الرسالة والصنائع . يجب بالسمع ووجود
بتبصير الحق ؛ وينمو على مشاهدة الشواهد .

وأما التوحيد الثاني الذي يثبت بالحقائق فهو توحيد
الخاصة ؛ وهو إسقاط الأسباب الظاهرة والصعود عن
منازعات العقول وعن التعلق بالشواهد ؛ وهو أن لا
تشهد في التوحيد دليلاً ، ولا في التوكل سبباً ، ولا
للنجاة وسيلة ؛ فتكون مشاهداً سبق الحق بحكمه
وعلمه ، ووضع الأشياء مواضعها ، وتعليقه إياها

بأحاثينها ، وإخفائه إياها في رسومها ؛ وتحقق معرفة
العلل ، وتسلك سبيل إسقاط الحدث . هذا توحيد
الخاصة الذي يصح بعلم الفناء ، ويصفو في علم الجمع ،
ويجذب الى توحيد أرباب الجمع .

وأما التوحيد الثالث فهو توحيد اختصه الله لنفسه ،
واستحقه بقدره ، وألح منه لأئمة إلى أسرار طائفة
من صفوته ، وأخرسهم من نعته ، وأعجزهم عن بته .
والذي يشار به اليه على ألسن المشيرين أنه إسقاط
الحدث واثبات القدم ، على أن هذا الرمز في ذلك
التوحيد علة لا يصح ذلك التوحيد الا بإسقاطه . وهذا
قطب الاشارة اليه على ألسن علماء هذا الطريق ،
وإن زخرفوا له نعتا وفضلوا فصولاً . فإن ذلك
التوحيد تزيد العبارة خفاءً ، والصفة نفوراً ، والبسط
صعوبة . والى هذا التوحيد شخص أهل الرياضة وأرباب
الأحوال ، وله قصد أهل التعظيم ، وإياه عنى المتكلمون
في عين الجمع ؛ وعليه تصطم الإشارات ، ثم لم ينطق
عنه لسان ، ولم تشر اليه عبارة . فان التوحيد ورآه
ما يشير اليه مكون ، ويتعاطاه حين ، أو يقله سبب .
وقد أجيبت في سالف الزمان سائلا سألني عن توحيد
الصوفية بهذه القوافي التث :
ما وحد الواحد من واحد
اذ كل من وحده جاحد
توحيد من ينطق عن نعته
عارية أبطلها الواحد
توحيد إياه توحيد
ونعت من ينعت واحد

« Dieu a dit (qu'Il soit exalté!) : « Dieu a témoigné qu'il n'y a de Dieu que lui seul. » Le *tawhīd* consiste à éloigner Dieu de la contingence. Les savants n'ont exprimé ce qu'ils ont exprimé, et les saints n'ont indiqué ce qu'ils ont indiqué en cette voie que dans le but de rectifier le *tawhīd*; tout ce qui existe en dehors de lui en fait d'états ou de demeures est accompagné de déficiences.

Le *tawhīd* comporte trois modes : le premier mode est le *tawhīd* du commun des croyants qui s'authentique par les attestations; le deuxième mode est le *tawhīd* des amis privilégiés, et c'est celui qui s'appuie sur les Réalités; le troisième mode est un *tawhīd* qui possède la préexistence, et c'est le *tawhīd* des préférés parmi les amis privilégiés.

Le premier *tawhīd*, c'est l'attestation qu'il n'y a de Dieu que Dieu seul, qui n'a pas d'associé, l'Un, l'Immuable, qui n'a pas engendré et n'a pas été engendré, et qui n'a jamais eu d'égal. C'est là le *tawhīd* extérieur et manifeste, qui nie l'associationisme majeur; c'est sur lui qu'a été établie la direction de la prière; c'est pour lui que la protection a été rendue obligatoire; c'est pour lui que le sang et les biens ont été épargnés, et que la terre d'Islam a été séparée de la terre d'impiété. C'est lui qui rend juste la religion pour le commun des croyants, même s'ils ne possèdent pas la vérité de l'argumentation, après qu'ils ont échappé à l'incertitude, à la stupeur et au doute par la véracité d'une *šahāda* qu'a rendue parfaite l'accueil du cœur. C'est là le *tawhīd* du commun des croyants qui repose sur les attestations, à savoir la mission prophétique et les œuvres de Dieu. Il nécessite l'audition, se découvre par illumination divine, et croît par la contemplation des attestations.

Le deuxième *tawhīd*, qui se base sur les Réalités, c'est celui des amis privilégiés de Dieu. Il consiste à laisser tomber les causes extérieures, et à s'élever au-dessus des discussions intellectuelles et de l'attachement aux attestations. Il s'agit pour toi de ne considérer dans le *tawhīd* aucun argument, dans l'abandon à Dieu aucun motif, et pour le salut aucun mérite, de manière à contempler l'absolu de Dieu dans son décret, dans sa science, dans la disposition qu'Il a faite de chaque chose à sa place, dans le lien qu'Il a établi entre les choses et le temps où elles se situent, et dans le fait de les avoir dissimulées sous leurs apparences, de manière également à réaliser la connaissance des déficiences et à cheminer sur la voie de l'abandon de la contin-

gence. C'est là le *tawhīd* des privilégiés qui se parfait par la science de l'anéantissement, se purifie dans la science de l'union, et attire vers le *tawhīd* de ceux qui sont en possession de l'union.

Quant au troisième *tawhīd*, c'est celui que Dieu s'est réservé pour Lui-même, et qu'il a jugé digne de sa puissance. Il en a irradié une fulguration dans l'intime du cœur d'un groupe de ses élus, tout en les rendant muets quant à sa définition, et impuissants quant à sa transmission. Ce qu'ont pu en dire les langues de ceux qui l'ont suggéré, c'est qu'il est négation de la contingence et affirmation de l'éternité, bien qu'en ce *tawhīd* un tel symbole soit une déficience, et que son abandon soit nécessaire à l'authentification de ce *tawhīd*. C'est là le pôle de ce qu'en ont suggéré les savants de cette Voie, quitte à l'avoir orné de descriptions et à l'avoir analysé par des subdivisions. Ce *tawhīd*, l'expression le fait croître en mystère, la description le fait échapper davantage, et l'exposition l'augmente en difficulté. C'est à ce *tawhīd* que tendent ceux qui se livrent aux exercices spirituels et ceux qui sont en possession d'états mystiques; c'est lui qu'ont pris pour fin ceux qui révèrent Dieu, et c'est lui que les théologiens ont appelé *'ayn al-ġam'*. Sur lui se déracinent les suggestions, puis aucune langue n'en a parlé et aucune expression ne l'a désigné; car le *tawhīd* est au-delà de ce qu'un être créé peut suggérer, de ce dont un temps peut s'emparer, ou de ce qu'une cause peut supporter.

J'ai d'ailleurs répondu autrefois à un interrogateur qui m'avait questionné sur le *tawhīd* des mystiques par ces trois vers :

« Personne ne témoigne réellement de Dieu qu'Il est Unique,
Puisque quiconque s'imagine le faire Le renie.
La profession de foi monothéiste de celui qui énonce pareille épithète
N'est qu'une phrase vaine nullifiée par l'Unique.
Dieu seul fait l'Unique! C'est Lui-même qui unifie son Unité!
Et l'homme qui s'y essaie mérite l'épithète d'athée »⁽¹⁾.

Après la lecture d'un texte aussi profond, il semble vain de revenir au *KṢM* qui ne peut que nous paraître bien pauvre. Notons cependant les grandes lignes de l'évolution d'Anṣārī. Le *KṢM* se place uniquement à un

⁽¹⁾ La traduction de ces vers a été empruntée à M. MASSIGNON, *Passion*, II, p. 788.

point de vue que nous pouvons appeler objectif : il s'agit de préciser théologiquement en quoi Dieu est unique et se distingue de tous les êtres créés. Le *tawhīd* consistera à témoigner de cette unicité avec les conditions morales requises, et à donner à l'Unique la place qui lui revient de droit dans nos préoccupations. Ceci, tout théologien musulman aurait pu le dire. Il est loin d'en être de même de la doctrine contenue dans le *KSM*. Elle est entièrement centrée sur le sujet, et étudie en détail les trois modes que peut revêtir le *tawhīd* dans le cœur de celui qui le professe : d'abord la reconnaissance du dogme central de l'Islam, telle qu'on la trouve chez le commun des croyants; puis une communion plus directe avec Dieu, un sens de la sagesse divine et de la conduite harmonieuse de la Providence; enfin l'irradiation mystérieuse du *tawhīd* divin dans l'intime du cœur, qui échappe à toute tentative de description, et qui réalise la consommation de l'union entre Dieu et l'âme. Les trois vers qui terminent l'étude de cette ultime demeure sont un des plus beaux textes et des plus profonds que l'on connaisse sur ce sommet de la vie mystique en Islam⁽¹⁾.

II. LES DEUX MANUSCRITS DU *KSM*

Il est fort difficile à l'aide des deux manuscrits que nous possédons d'arriver à reconstituer le texte original de notre ouvrage. L'importance des variantes fait penser à deux recensions indépendantes l'une de l'autre et ne se référant pas à une source manuscrite commune. Si notre hypothèse est valable, on pourrait supposer que plusieurs auditeurs ont pris des notes au cours des réunions tenues par Anṣārī ou que la reportation primitive a été revue ou modifiée au cours de leçons ou de discussions postérieures.

⁽¹⁾ Cf. sur le *tawhīd* des soufis, MASSIGNON, *Passion d'al-Hallāğ*, t. II, *passim*.

Rien ne nous dit qu'Anṣārī n'ait pas déjà eu des idées semblables au moment où il enseigna la doctrine du *tawhīd* contenue dans le *KSM*; seulement n'oublions pas qu'il donne des leçons à des disciples encore peu avancés peut-être dans les voies spirituelles. Il nous donne d'ailleurs lui-même

dans les *munāğāt* sa ligne de conduite en ce qui concerne les mystères intimes de l'union à Dieu :

آنچه جلاج گفت من گفتم ، او آشکارا گفت
من نهفتم .

«Ce que Ḥallāğ a dit, je l'ai dit; lui l'a dit ouvertement, moi je l'ai caché».

1. DESCRIPTION.

Le manuscrit que nous avons choisi pour servir de texte de base à cette édition représente les folios 1 a - 51 a de Šehit Ali 1383 (17 cm. 5 × 13 cm. 11 lignes, 158 folios), daté du 15 dul-qa'da 904 H. Le KSM y est la première d'un groupe d'œuvres attribuées à Anšārī. Il a été décrit par M. le Professeur Ritter dans la revue *Der Islam* ⁽¹⁾. C'est un bon manuscrit, de lecture facile, comportant relativement peu de fautes, d'altérations et d'omissions.

Le deuxième manuscrit se trouve à la Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. fonds pers. 481, cat. Blochet 2153 (nesta'liq persan du début du XVIIe siècle, 47 folios, 23 cm. × 12 cm.).

Si notre choix s'est arrêté sur le premier, c'est que le manuscrit de Paris d'une part est incomplet, et d'autre part est postérieur. Ses folios sont en outre intervertis, et il se mélange avec deux autres ouvrages : un commentaire sur le passage coranique où il est dit que la lune se fendit, relatant les diverses interprétations mystiques auxquelles il a donné lieu, et un opuscule mystique dont l'auteur ne se nomme pas, à la fin duquel on trouve cités entre autres Šihāb ad-Dīn Suhrawardī et le commentaire de Ġāmī sur le *Naqš al-fuṣūṣ* d'Ibn 'Arabī. Les folios se raccordant entre deux lignes du texte et parallèlement à elles (non perpendiculairement comme dans un livre ordinaire), le raccord donne souvent lieu à des collusions entre les lignes qui se recouvrent alors l'une l'autre et deviennent parfois tout-à-fait illisibles.

Voici l'ordre des folios, tel qu'il y a lieu de le restituer :

Introduction et m. 1-52	10 b à 31 h. ⁽²⁾
m. 53-57	4 b à 5 h.
m. 58, 64, 65, 66	36 b et 37 h.
m. 67, 59-63, 68-71	40 b à 43 h.
m. 72-74	44 b.
m. 75-77 (début)	46 h.
m. 77-83	37 b à 39 h.

⁽¹⁾ T. XXII, 1935, p. 96-97.

⁽²⁾ Etant donné l'apparence du manuscrit nous avons préféré donner nos références par pages (verso d'un folio et recto du suivant),

en suivant la numérotation en chiffres latins qui a été ajoutée sur le manuscrit. Nous indiquerons en conséquence s'il s'agit de la demi-page du haut (h) ou du bas (b).

On ne peut guère se fier à la numération donnée par P ⁽¹⁾. Elle est irrégulière, souvent rajoutée dans les marges, et sautant parfois des numéros; les chiffres correspondant aux diverses demeures dans le tableau ci-dessus se rapportent donc à la numération de I. On y remarquera l'absence des dix-sept dernières demeures, et quelques différences dans l'ordre de succession des chapitres.

2. LES DEUX INTRODUCTIONS.

Il ne s'agit pas ici de la préface qui fait partie intégrante de l'ouvrage, mais de la présentation de l'opuscule. Seul I donne un titre à ce dernier : « Livre des cent places », ou des cent demeures. La bénédiction initiale débute de la même manière dans les deux manuscrits; P lui confère néanmoins plus d'ampleur en ce qui concerne le Prophète, sa famille et ses compagnons.

I se borne ensuite à la notation dont nous avons parlé plus haut : تراجم مجالس عقیده, à une citation coranique et à une date, et entre sans plus tarder dans le vif du sujet.

P au contraire ne comporte ni date, ni la mention précieuse qui nous a permis d'entrevoir le sens de l'ouvrage et sa situation par rapport au *KMS*. Par contre, considérant Anṣārī comme l'auteur personnel du petit livre, il décline les noms et titres du maître. Il indique ensuite le propos de l'opuscule, qui est de permettre aux itinérants spirituels de voir à quelle demeure mystique ils sont parvenus, et de mener à bon terme leur pérégrination vers l'union divine. P semble donc reporter sur le *KSM* ce qui s'appliquera au *KMS*; reportement indu, car on ne comprendrait pas alors l'introduction à ce dernier ouvrage, où l'auteur semble répondre pour la première fois aux demandes qui lui ont été réitérées concernant la rédaction d'un itinéraire spirituel. Nous retiendrons donc l'introduction de I, dont la brièveté est éloquente.

2. LES CITATIONS.

Si nous passons maintenant au corps de l'ouvrage, une brève remarque s'impose au sujet des citations coraniques qu'il contient. P les mentionne

⁽¹⁾ Dans cette dernière partie de l'introduction, comme d'ailleurs dans l'apparat critique

du texte, nous désignerons par P le manuscrit de Paris, et par I celui d'Istanbul.

en général de manière plus complète, I se contentant de quelques mots ayant rapport de façon immédiate avec la demeure traitée.

3. LES VARIANTES.

Elles sont très nombreuses entre les deux manuscrits, bien que leur importance soit inégale. Certaines nous permettent de retrouver tel ou tel membre de phrase manifestement oublié par erreur de copiste, et de reconstituer ainsi le texte exact dans son intégrité. D'autres apportent des divergences de sens appréciables et intéressantes. D'autres enfin ne sont que des différences de forme sans intérêt. Afin de ne pas alourdir le texte et les notes, nous nous contenterons de signaler ici les principales variantes secondaires, ce qui nous dispensera d'y revenir.

C'est d'abord la formule introductrice de chaque demeure. Alors que I est d'une uniformité à peu près parfaite, P varie fréquemment : il ne mentionne pas toujours le numéro de la demeure ; celle-ci est désignée tantôt par le mot *maydān*, tantôt par le mot *maqām*, tantôt encore par le seul titre qui lui revient, sans aucune apposition. L'expression *از... زاید*, qui indique le rapport entre deux demeures successives, donne lieu également dans P à diverses variantes : ainsi m. 13, on a *پدید آید* ; m. 44, on a *خیزد* ; elle est simplement omise dans m. 27.

Alors que I introduit invariablement les citations coraniques par la formule *قوله تعالى*, P présente une certaine variété :

حق جل جلاله میفرماید (m. 6) ؛ خدای عز وجل چنانکه میگوید (m. 8) ، چنانکه میگوید (m. 9, 11, 13) ؛ چنانکه گفت (m. 12) ؛ چنانکه حق جل وعلی میگوید (m. 14, 15, 17, 18, etc.) ؛ چنانکه حق جل وعلی گفت (m. 21) ؛ قال الله تعالی omission (m. 31, 33, 39) ؛ (m. 34) قال الله عز وجل

On note également des variantes dans la manière d'introduire les membres des énumérations tripartites : P préfère souvent les nombres ordinaux à l'emploi de l'expression *دیگر* ou simplement à la répétition de la conjonction *و*. Généralement il emploie *سه دیگر* là où I a *سیم*. On trouve également

dans P ب au lieu de با , آن au lieu de این et réciproquement. Une autre variante extrêmement fréquente consiste dans la présence ou l'omission du verbe است à la fin d'un membre de phrase où il n'est pas indispensable pour la compréhension du sens. Remarquons encore l'emploi du singulier au lieu du pluriel (ex. واین سه مرداند au lieu de مردانند), l'emploi l'un pour l'autre des trois pronoms réfléchis خود , خویش et خویشان , et l'omission de از dans l'expression جز از .

Comme variantes importantes sur lesquelles il y a lieu d'attirer l'attention, notons la différence dans le nom donné à m. 40, où P parle de ایاب au lieu de البلاد , et à m. 22 où l'on trouve dans P رجا au lieu de رجا (sans doute erreur de copiste, mais qui se répète tout au long du chapitre). De même signalons que deux demeures portent le même titre de بصیرت (20 et 72); dans le deuxième cas, il faut sans doute lire بصر , à en juger par le contenu du chapitre.

Il convient aussi de remarquer que P introduit à plusieurs reprises des vers à l'intérieur des chapitres, ce qui n'arrive à I qu'une seule fois (m. 43).

4. FORMES DIALECTALES.

Pour achever la comparaison entre les deux manuscrits, il convient de noter que l'un et l'autre comportent certaines formes archaïques ou dialectales; elles sont cependant beaucoup plus nombreuses dans P. Citons à titre d'exemples :

- m. 20 (I) : ایذرم — m. 8 (I) : یاود .
 m. 44 (P) : نیاوند — m. 61 (P) : یاوی — m. 40 (P) : وا — m. 41 (P) : وان .
 m. 37 (P) : نشکیود — m. 4 (P) : نیوگنی .
 m. 34 (I et P) : وایستن — (I) : غرقه (pour غرقست).

On voit la tendance à employer le و au lieu du ب et même du ف. On pourrait également remarquer la façon d'employer certaines particules, qui n'est pas celle de la langue classique.

CONCLUSION

Il ne nous reste qu'à conclure. Nous le ferons en soulignant l'intérêt du texte que nous publions. Les notations du manuscrit d'Istanbul et la comparaison avec le *KMS* nous y font voir avec clarté une première ébauche en langue persane du si remarquable itinéraire mystique composé par Anṣārī⁽¹⁾. On peut le considérer comme une reportation d'une série de leçons données par le maître en l'an 448⁽²⁾, ce qui explique qu'il n'ait ni la précision ni la concision de l'ouvrage arabe composé plusieurs années plus tard.

Ce caractère de pierre d'attente motive sa publication sans traduction. Traduire est toujours œuvre délicate, et nous préférons en réserver les efforts pour le *KMS*, dont il importerait d'avoir une traduction française le mettant à la portée de ceux qui, sans être orientalistes, s'intéressent à tout cheminement de l'homme en quête de son Dieu.

S. DE BEAUREGUEIL, O. P.

⁽¹⁾ Pour éclairer davantage la genèse du *KMS*, il faudrait prendre aussi en considération les indications du *Mahabbat-nāmē*, dont le texte se trouve contenu dans I (fol. 135b-158a). Nous le ferons, s'il plaît à Dieu, dans une préface à l'édition critique de l'itinéraire arabe. Signalons seulement ici, à titre d'indication, les différents chapitres : صحبت ، شوق ، طالب ، بکاء ، ذکر ، عقاب ، مسامرة ، مرید و مراد ، حنون ، تجرید ، قرب ،

أنس ، انبساط ، محنت ، عشق ، وفاء ، غیرت ، سکر ، غلبان ، وجد ، طوالع ، تجلی ، مشاہدہ ، فی قولہم «أنا انت وأنت أنا» ، فی الجمع والتفرقة ، فقر ، طامات ، توحید .

⁽²⁾ Anṣārī vivait alors en relative tranquillité dans sa ville natale, son premier exil ayant eu lieu dix ans plus tôt, et le second ne devant se produire que dix ans plus tard (438 et 458 H.).

٣١ (٩٨) معاينه	ف	ز
٤٣ (٧٥) معرفه		
٣٤ (٩٣) مكاشفه	٨٣ (٤) قوت	١١ (١٣) زهد
٥٩ (٤٦) موصلت	٤٩ (٦٧) فتوح	
٧٢ (٢٤) موافقت	٦١ (٤٢) فرار	س
	٦٨ (٣١) فقر	
ن	٣١ (٩٩) فنا	٣٨ (٨٣) سر
		٣٣ (٩٤) سرور
٣٤ (٩٢) نفس	ق	٥٦ (٥١) سكينه
		٣٦ (٨٧) سماع
و	٨١ (٦) قصد	ص
٣٥ (٨٩) وجد	ك	٨١ (٧) صبر
٦٦ (٣٤) وجل		٥٢ (٦١) صلح
٧٧ (١٥) ورع	٤٢ (٧٦) كرامت	٥١ (٦٢) صفا
٣٤ (٩١) وقت		
٤١ (٧٨) ولايت	ل	ط
ه	٧٤ (٢٢) لحا	٦٠ (٤٤) طلب
٥٧ (٤٩) همت	٣٥ (٩٠) لحظه	٥٦ (٥٢) طمأنينه
٦٢ (٤١) هيبت		
	م	ع
ي	٧٦ (١٨) مبالا	٧٠ (٢٧) عزم
٧٨ (١٢) يقظت	٧٩ (١١) محاسب	٤٦ (٧١) علم
٧٥ (١٩) يقين	٣٠ (١٠١) محبت	
	٥٩ (٤٧) مداومت	غ
	٥٥ (٥٣) مراقبت	
	٨٥ (٣) مروت	٤٨ (٦٨) غريت
	٣٢ (٩٧) مشاهده	٣٨ (٨٤) غنا
	٧٦ (١٧) معاملت	٥٣ (٥٨) غيرت

میدان صدم بقاست . از میدان فنا میدان بقاست . قوله تعالى : « والله خير وابقى »⁽¹⁾ خداوند تعالى و بس : علايق منقطع ، واسباب مضحل ، ورسوم باطل ، و حدود متلاشى ، وفهوم فانى ، و تاريخ مستحيل ، و اشارت متناهى ، و عبارت متبغى ، و خير متمجى ، و حق يگما بخودى خود باقى .

و اين صد میدان همه در میدان محبت مستغرق . میدان < دوستى > میدان محبت است . قوله تعالى : « يجهم ويجبونه »⁽²⁾ ؛ « قل ان كنتم تحبون الله »⁽³⁾ . اما دوستى سه مقامست : اول راستى ، و میان مستى ، و آخر نيبتى . و الحمد لله < الاول > و الآخر .

تمام شد كتاب صد میدان از مصنفات ندیم حضرت بارى خواجه عبد الله انصارى قدس

الله روجه

رضا ؛ و این مقام راضیانست . و مرد از درجهٔ معرفت بدرجهٔ حقیقت بسه چیز میرسد : بحرمت در خلوت ، و خجل از خدمت ، و ایثار برفاقت .

میدان نود و هشتم معاینه است . از میدان مشاهده میدان معاینه زاید . قوله تعالی : «الم تر الی ربك کیف مدّ الظل»⁽¹⁾ . معنی معاینه تمام دیدنست ، و آن سه چیزست : بچشم اجابت بعبت نگریستن ، و بچشم انفراد بفرد نگریستن ، و بچشم حضور بخاطر نگریستن . شرح اول سه چیزست : ندای عذر را اجابت کرد ، و نداء لطف را اجابت خواست ، و ندای قصد را اجابت کرد ، و ندای سر را اجابت خواست . و شرح حرف میانین بهدایت یگانه است ، شهادت یگانه داد ؛ و بمعرفت یگانه است ، شکر یگانه داد ؛ و برعایت یگانه است ، ارادت یگانه داد . و شرح حرف پسین بدوری از خود نزدیک و پرا نزدیک باش ، و بغیبت از خود حضور و پرا حاضر باش ؛ نه از قاصدان دور است ، نه از طالبان گم است ، نه از مریدان غایب .

میدان نود و نهم فناست . از میدان معاینه میدان فناست . قوله تعالی : «کل شیء هالك الا وجهه له الحکم والیه ترجعون»⁽¹⁾ . فنا نیستیست . و آن نیست گشتن بسه چیزست در سه چیز : نیست گشتن جستن در یافته ، نیست گشتن شناختن در شناخته ، نیست گشتن دیدن در دیده . آنچه «لم یکن» در آنچه «لم یزل»⁽²⁾ چه یابد ؟ حق باقی در رسم فانی کی پیوندد ؟ سزا در نا سزا کی بندد ؟ هر چه جز از ویست در میان سه چیزست : نا بوده دی و گم امروز و نیست فردا ؛ پس همه نیست اند جز از وی ، مگر هست بوی ؛ پس همه هست ویست . باران که بدریا رسید برسد ، و ستاره در روز نا پیدا شد ؛ در خود برسد آنکه بمولی رسید .

M. 98 : ⁽¹⁾ K : ٥5, 45

M. 99 : ⁽¹⁾ K : ٥8, 88 — ⁽²⁾ I intervertit l'ordre des deux expressions entre guillemets.

نگردد . اما مرید صادق را که وعده شنود در وی سه نشان پدید آید : حلاوت خدمت ، و بر همه جانوران شفقت ، و خلاص دعوت . و اما عارف که نشان یابد در وی سه نشان پدید آید : مؤانست مناجات ، و حلاوت فکرت ، و سیری از زندگانی . و اما محب را که فرا مراد نگردد در وی سه علامت پدید آید : آزادی ، و شادی ، و بیقراری .

میدان نود و ششم دهشت است . از میدان انس میدان دهشت زاید . دهشت در غلبهٔ انس از خود رها شدن است ، و از خود جدا گشتنست . دهشت آن حالست که تن صبر بر نتابد ، و دل بعقل نپردازد ، و نظر تمیز را نیابد . تن آنکه صبر بر ندارد که از فراغت دل در ماند ، و هیبت میان تن و میان دل وی جدا کند ، و سلطان طاقت ضعیف گردد . و دل با عقل آنگاه نپردازد که روح ویرا خواند ، و روح وجد بوی رساند ، و تشنگی قوت کند . و نظر آنگاه تمیز را نیابد که در نور مشاهده غرق گردد ، و ندای لطف بوی رسد ، و حجاب تنم از پیش وی بر خیزد .

میدان نود و هفتم مشاهده است . از میدان دهشت میدان مشاهده زاید . قوله تعالی : « او التی السمع وهو شهید »^(۱) . مشاهده بر خواستن^(۲) عواقبت میان بنده و حق . و طریق بدان سه چیزست : یکی رسیدن از درجهٔ علمست بدرجهٔ حکمت ؛ و دیگر رسیدن از درجهٔ صبر بدرجهٔ صفاوت ؛ سیم رسیدن از درجهٔ معرفت بدرجهٔ حقیقت . مرد از درجهٔ علم بدرجهٔ حکمت بسه چیز رسد : با استعمال علم ، و تعظیم امر ، و اتباع سنت ؛ و این مقام حکمپانست . و مرد از درجهٔ صبر بدرجهٔ صفاوت بسه چیز رسد : بترک مناقشت ، و ترک تدبیر ، و لزوم

بر خواستن : I^(۲) — K. 50, 37^(۱) : M. 97

چیزست : مستولی گشتن بر احوال ، و هموار گشتن در صدق ، و دیده ور گشتن در شادی بزرگتر . و نشان استبصار ضمیر بحقیقت سه چیزست : که مرد طمانینت و سکینت یابد ، و وقار فرشتگان ، و ثباب با دنیان .

میدان نود و چهارم سرورست . از میدان مکاشفه میدان سرور زاید . قوله تعالی : « فبذلك فليفرحوا هو خير مما يجمعون »^(۱) . جمله شادیا سه است : یکی شادیء حرامست ، و یکی شادیء مکروه ، و یکی شادیء واجب . آنچه حرامست بمعصیت شاد بودنست ، و آن اینست که قوله تعالی : « لا تفرح إن الله لا يحب الفرحين »^(۲) « انه لفرح نخور »^(۳) . و آنچه مکروهست بدینا شاد بودنست ، و اینست که گفت قوله تعالی : « وفرحوا بالحیوة الدنيا »^(۴) « ولا تفرحوا بما اتاكم »^(۵) . و آنچه واجبست شادیت بحق ، و آن آنست که گفت : « فاستبشروا ببيعکم الذی بايعتم به »^(۶) . اما شادی بحرام بدان دل میرد ، و بی برد ، و دوست دشمن کند . و اما شادیء مکروه از آن ابروی کاهد ، و فتنه افزاید ، و عمر تاوان آید . و اما شادیء واجب سه شادیتست : شادیء مسلمانی که بند بر گرفت و در کشاد و یار داد ؛ و دیگر شادیء منتست که از عتاب آزاد کرد ، و از بهشت رها کرد ، و بحقیقت شاد کرد ؛ سیم دوستیست که مرد را انس داد بی خلق ، و توانگری بی گنج ، و عز داد بی سپاه .

میدان نود و پنجم انس است . از میدان سرور میدان انس زاید . قوله تعالی : « واذا سألك عبادی عنی فانی قریب »^(۱) . انس آسایش است و آرام بنزدیک دوست . و آن سه کس راست : مرید صادق را که وعده شنود ، و عارف را که نشان یابد ، و محب را که براد

M. 94 : ^(۱) K : 10, 58 — ^(۲) K : 28, 76 — ^(۳) K : 11, 10 — ^(۴) K : 13, 26 —
^(۵) K : 57, 23 — ^(۶) K : 9, 111
M. 95 : ^(۱) K : 2, 186

میدان نود و یکم وقتست . از میدان لحظه میدان وقت زاید . قوله تعالی : «جست علی قدر یا موسی»^(۱) . وقت آنست که جز حق در نگنجد . مردان در آن وقت سه اند : وقت یکی سبکست چون برق ، وقت یکی پاینده است ، و وقت یکی غالب است . آنچه چون برقست غاسلست شوینده ؛ و آنچه پاینده شاغل است مشغول دارنده ؛ و آنچه غالبست قاتل است کشنده . اما آنچه چون برقست از فکرت زاید ، و آنچه پاینده است از لذت ذکر زاید ، و آنچه غالبست از سماع نظر زاید . آنچه چون برقست دنیا فراموش کند ، تا ذکر آخرت روشن کند ؛ و آنچه پاینده است از آخرت مشغول کند ، تا حق معاین گردد ؛ و آنچه غالبست رسوم انسانیت محو کند ، تا جز حق جل^(۲) جلاله نماند .

میدان نود و دوم نفس است . از میدان وقت میدان نفس زاید . قوله تعالی : «فلما افاق قال سبحانك»^(۱) . نفس خداوند وقت آنست که از وی چیزی در ان نیامیزد . نفسهای اهل حقیقت سه است : ناله تائبست ، و خروش واله ، و نعره واجد . اما ناله تائب دیو راند ، و گناه شوید ، و دل کشاید . و اما خروش واله مهر دنیا شوید ، و اسباب سترد ، و خلق فراموش کند . و اما نعره واجد در جان آویزد ، و دل تشنه کند ، و حجاب سوزد .

میدان نود و سیم مکاشفه است . از میدان نفس میدان مکاشفه زاید . قوله تعالی : «ما کذب الفواد ما رأی»^(۱) . مکاشفه دیدار دلست با حق . و علامات مکاشفت^(۲) سه است : استغراق دل از ذکر ، و امتلاء سر از نظر ، و استبصار ضمیر بحقیقت . نشان استغراق دل از ذکر سه چیزست : گفتار حقیقت ، و وحشت از خلق ، و الهام مناجات . و نشان امتلاء سر از نظر سه

جل I : om. — (۲) K : 20, 40 — M. 91 :

M. 92 : (۱) K : 7, 143

مکاشفات I : — (۲) K : 53, 11 — M. 93 :

فراغ بار آورد ویرا سه چیز : زهت در کوشش ، هدایت در عقل ، و توانگری در دل ؛ و اطلاع مستمع اشارت بدل بینا بار آورد ویرا سه چیز : مددی از معرفت ، و برقی از هیبت ، و نسیمی از قرابت^(۲) .

میدان هشتاد ونهم وجدست . از میدان اطلاع میدان وجد زاید . قوله تعالی : «وربطنا علی قلوبهم اذ فاموا»^(۱) . وجد آتشی است افروخته میان سنگ اختیار و آهن نیاز . وان بر سه وجه است : وجدیست نفس را ، و وجدیست دلرا ، و وجدیست جانرا . اما آنچه نفس را افتد بر عقل زور کند ، و صبر هزیت کند ، و نهانها آشکارا کند ؛ و این وجد معنویست . اما ان وجد که دلرا افتد بر طاقت زور کند تا حرکت کند و بانگ کند و جامه بدرد ؛ و این وجد معنویست . اما آن وجد که جانرا افتد حظ وی از حق نقد کند ، و نفس وی در حقیقت غرق کند ، و جان وی آهنگ بریدن کند ؛ این واجد منظور است که حق بوی نگریست .

میدان نودم لحظه است . از میدان وجد میدان لحظه زاید . قوله تعالی : «انظر الی الجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی»^(۱) . لحظ واجد بر افتادن چشم واجدست بر مرادی در نهان . آن سه مردانند : هیبت زده که مراد جست ، مکر دید ، کشته شد تا نزدیکه ؛ و محبیبست که دوست جست ، نشان دید ، بپرید تا نزدیکه ؛ و خداوند انس است که بوقت نگریست ، نور دیده غرق گشت تا نزدیکه . مرد پیشین در خدمت افتاد و زهد ، و مرد دوم در حرمت افتاد و شرم ، و مرد باز پسین از خود جدا ماند و رست . فافهم .

فرانست : I^(۲)

M. 89 : (۱) K : 18, 14

M. 90 : (۱) K : 7, 143

را سزا وار ندیدن ، و بمصطفی صلی الله علیه وسلم پی بردن ؛ و مردیست در غفلت خواهنده ، و بر عادت جوینده ، و در اصل پدیدار گرونده . سیم مردیست منبسط نفس سوخته ، و دل افروخته ، و جان بارزو آمیخته .

میدان هشتم و هفتم سماعست . از میدان انبساط میدان سماع زاید . قوله تعالی : «ولو علم الله فیم خیرا لاسمعهم»^(۱) . سماع بیدار کردنست از خواب و جنبانیدنست از آرام و آب دادنست کشته را ، تا خفته کیست و آرامیده^(۲) کیست و کشته چیست . سماع زنده کننده است ، و اهل سماع سه مردانند : یکی آنست که حظ وی از سماع معنیست و حاصل آن ؛ . . .^(۳) ؛ سیم آنست که حظ وی لطیفه است میان صوت و معنی و اشارات آن . اما آن پیشین استقبال کرد سماع را بسه چیز : بگوش سر ، و الت تمیز ، و حرکت طباع ؛ سماع ویرا باز آورد از سه لذت : یکی از آسایش ، و از غم ، و از شغل . اما مرد دوم استقبال کرد سماع را بسه چیز : بگوش ، و لطافت نظر ، و فایده جستن بنیاز ؛ تا باز آورد او را آن سماع دو تحفه : راحت از درد ، و ننگه از حکمت . و اما سیم مرد استقبال کرد سماع را بسه چیز : بنفس مرده ، و دل تشنه ، و نفس سوخته ؛ تا باز آورد او را نسیم انسی ، و یاد کار ازلی ، و شادی جاودانی .

میدان هشتم و هشتم اطلاعست . از میدان سماع میدان اطلاع زاید . قوله تعالی : «سنریم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم»^(۱) . اطلاع مستمع مطلع شدن و یست بر نصیب خود از حق . و آن مردان سه اند : اطلاع مستمع بقرآن بدل زنده بار آورد او را سه چیز : بیمی از خطا باز دارنده ، و امیدی بر خدمت دارنده ، و سکیینه با حکم سازنده ؛ و اطلاع مستمع علم بدل

M. 87 : (۱) K : 8, ۹3 — (۲) I : — آر امید — (۳) Omission par passage du même au même.
M. 88 : (۱) K : 41, 53

عایلا فاغنی»⁽²⁾ . غنا توانگریست . جمله آن سه چیزست : غناء مال ، وغناء خوی ، وغناء دل .
غنا مال بر سه گونه است : آنچه از حلاست محنتست ، و آنچه از حرامست لعنتست ، و آنچه
افزونیست عقوبتست . وغنا خوی از نفس است که در خبرست که «الغنی عن النفس»⁽³⁾ ؛
وغنا نفس سه چیزست : خشنودی ، وخرسندی ، وجوانمردی . وغناء دل سه چیزست ، وآن
«غناء القلب» است که در خبر است : همت از دنیا مهتر ، وممراد از بهشت بزرگتر ، وآرام
از هفت آسمان وزمین برتر .

میدان هشتاد وپنجم بسط است . از میدان غنا میدان بسط زاید . قوله تعالی وتبارک :
«افمن شرح الله صدره للاسلام فهو على نور من ربه»⁽¹⁾ . بسط کشادن مولیست دل ووقت
وهمت بنده را . وان بر سه گونه است : یکی بسط دعا را ، ودیگری بسط خدمت را ، سیم
بسط طلب را . بسط دعا را سه نشانست : مناجات با حرمت ، وتضرع با هیبت ، وسوال
باستخارت . وبسط خدمت را سه نشانست : کار فراوان برش آسان ، وورد فراوان از خلق
نمان ، ودل بوقت ورد شتابان . وبسط طلب را سه نشانست : سماع اندک وفایده فراوان ،
وخدمت اندک وحلاوت فراوان ، وفکر اندک ودیدار فراوان .

میدان هشتاد وشم انبساط است . از میدان بسط میدان انبساط زاید . قوله تعالی : «فأووا
الی الکهف ینشر لکم ربکم من رحمته»⁽¹⁾ . انبساط نزدیکی نبوشیدن ودیدار خواستن است .
جویندگان دیدار سه مردند : مردی مقتدی بدعاء مصطفی صلی الله علیه وسلم که گفت :
«اسألك لذة النظر الی وجهك» دعا میکند ، ویرا سه چیز : بجای بدیدار گردیدن ، ونخویشن

⁽²⁾ K : 93, 8 — ⁽³⁾ Cf. Muslim, III, p. 100

M. 85 : ⁽¹⁾ K : 39, 22

M. 86 : ⁽¹⁾ K : 18, 16

خوردند نا بودن^(۵) . وانفردا متوکلان سه چیزست : از اسباب بر نا رسیدن^(۶) ، وعلايق پذیرفتن ، واز تدبیر خود بگریختن . وانفردا واجدان سه چیزست : نفس فانی^(۷) ، ودل غایب^(۸) ، ونفس غرق^(۹) .

میدان هشقاد وسیم سرست . از میدان انفراد میدان سر زاید . قوله تعالی : «والله يعلم إسرارهم»^(۱) . سر آن خلاصه مردست^(۲) که با حق دارد ، ونهان^(۳) که^(۴) هرگز زبان^(۵) از آن عبارت نتواند^(۶) کرد ، ومرد انرا از خود حکایت نتواند کرد^(۷) . وآن سه است^(۸) : یکی از آدمیان نهان ، ودیگر از فرشتگان نهان^(۹) ، وسیم از خود نهان . آنچه از آدمیان نهانست خدمت خلوتست^(۱۰) ؛ وآنچه از فرشتگان نهانست مکاشفه حقیقت است ؛ وآنچه از خود نهانست استغراق در^(۱۱) مواصلت حق است . وشرايط خدمت خلوت سه چیزست : شناختن علم خدمت ، وضایع نا کردن حق خلق ، وباز داشتن ایذاء خود^(۱۲) از خلق ؛ هرکرا نچنین باشد خلوت جنایت باشد . وعلامات مکاشفت حقیقت سه چیزست : فراخی دل پذیرفتن قدرت را ، وتاریک دیدن عذرهای خلق را ، ودیده باز کردن آلاء حق را جل جلاله وتم افضاله . واستغراق در مواصلت حق طرفیست چون برق که بنده را چشم دل بر حق آید میان سه چیز : بیم از یک چیز ، وامید بیک چیز ، ومهر در یک چیز ؛ وآن چیز حق ، وهرچه جز از وی نا چیز وگم .

میدان هشتاد وچهارم غناست^(۱) . از میدان سر میدان غنا زاید . قوله تعالی : «ووجدك

کردن از هوی . aj. P : (۷) — از اسباب نرسیدن : P : (۶) — واز خود بجز بحق نا خوردند بودن : P : (۵) — وغرقه شدن در سر محبت : P : (۹) — وغایب شدن از خلق : P : (۸) —

P : (۴) — در نهان : P : (۳) — وسر خلاصه مراد است : P : (۲) — K : 47, 26 : (۱) M. 83 : om. I : (۸) — ومرد از آن حکایت نتوان گفت : P : (۷) — نتوان : P : (۶) — زبان : P : (۵) — که : om. P : (۱۲) — در : om. I : (۱۱) — خدمت است بخلوت : P : (۱۰) — نهان : om. I : (۹) — وآن سه است : om. آزار خویش

M. 84 : (۱) Les 17 dernières demeures manquent dans P.

میدان هشتاد و یکم اعتصام است . از میدان استسلام میدان اعتصام زاید . اعتصام دست بر^(۱) زدنت . قوله تعالى : « واعتصموا بحبل الله جميعا »^(۲) . واعتصام سه^(۳) است : اول دست بتوحید زدنت ، که^(۴) « فقد استمسك بالعروة الوثقى »^(۵) آنست^(۶) ؛ و دیگر دست^(۷) بقرآن زدنت و کار کردن بدان^(۸) ، که « اعتصموا بحبل الله » آنست^(۹) ؛ سیم دست بحق زدنت^(۱۰) ، که^(۱۱) « ومن يعتصم بالله »^(۱۲) آنست^(۱۳) . اعتصام بتوحید سه چیزست : درست بدیدن که پادشاه یگاست^(۱۴) ، و کار از یک جای ، و حکم از یک در . و اعتصام بقرآن سه چیزست : بدانستن که دین بقرآنست ، و آرنده قرآن^(۱۵) ، و پذیرفتکاران قرآن^(۱۶) . و اعتصام بحق سه چیزست : دست اعتماد بضمای وی زدن ، و دست نیاز ببر وی^(۱۷) زدن ، و دست مهر بلطف وی زدن .

میدان هشتاد و دوم انفرادست . از میدان اعتصام میدان انفراد زاید . انفراد یگانه گشتن است . قوله تعالى : « قل انما اعظکم بواحدة ان تقوموا لله مثنی وفرادی »^(۱) . انفراد بر سه وجه است^(۲) : انفراد قاصدانست در تجرید قصد ، و انفراد متوکلانست در صحبت توکل ، و انفراد واجدانست در صولت هیبت یا در نسیم انس . انفراد قاصدانرا سه نشانست : قدم از خود واز^(۳) دوگیتی بر گرفتن ، و خویشان در پیش خویش نبیدن^(۴) ، و از حق بجز از حق

« واعتصموا بالله هو مولاکم فنع المولى ونعم النصیر » : K : 3, 103. P : — در : P : 81 : M. 84
 om. P : 22, 78 — K : 2, 256 ; 31, 22 — (۵) K : — که om. P : — چیز aj. P : — K : 22, 78 —
 قال الله تعالى : « واعتصموا بحبل : P : (۹) — و کار بدان کردنت : P : (۸) — بحبل aj. P : — آنست
 « ... فقد : K : 3, 101. P complète : — که om. P : (۱۱) — در زدن است : P : (۱۰) — الله جميعا
 : P : (۱۵) — بدانستن که پادشاه یکی است : P : (۱۴) — آنست om. P : (۱۳) — هدی الی صراط مستقیم
 : P : (۱۷) — و امر ونهی قرآن فرض است ، و متمشابه آن اقرار دادن : P : (۱۶) — و آورید قرآن حق است
 به بی نیاز

: P : (۱) — از om. P : (۳) — یگانه گشتن در سه جای است : P : (۲) — K : 34, 46 — M. 82 :
 نا بدیدن

میدان هفتاد ونهم تسلیم است . از میدان ولایت میدان تسلیم زاید . قوله تعالی : « و سألوا تسلیمًا »^(۱) . تسلیم خویشتن بحق^(۲) سپردنست . هر چه میان بنده است^(۳) با^(۴) مولی تعالی^(۵) از اعتقاد و از خدمت و از معاملات و از^(۶) حقیقت^(۷) بنا بر تسلیمست . و این سه قسم است : یکی تسلیم توحیدست ، و دیگر تسلیم اقسامست ، سیم تسلیم تعظیمست . تسلیم توحید سه چیزست : خدایرا^(۸) نا دیده بشناختن^(۹) ، و نا در یافته را پذیرفتن^(۱۰) ، و بی معاوضه چیزی پرستیدن^(۱۱) . و تسلیم اقسام سه چیزست : بر وکیل وی اعتماد کردن^(۱۲) ، و بظن نیکو حکم پذیرفتن ، و کوشش در حفظ^(۱۳) نفس بگذاشتن . و تسلیم تعظیم سه چیزست : سعی خودرا^(۱۴) در هدایت وی^(۱۵) کم دیدن ، و جهد خود در معونت وی کم دیدن ، و نشان خود در فضل وی کم دیدن .

میدان هشتادم استسلامست . از میدان تسلیم میدان استسلام زاید . قوله تعالی : « و أمرنا لنسلم لرب العالمین »^(۱) . استسلام حقیقت اسلامست . و آن سه درجه است : اول از شرک برستن ، و دیگر از خلاف برستن ، سیم از خود برستن . شرک سه است : شرک بزرگ^(۲) خود معروفست ، و شرک میانین^(۳) شکست ، و شرک^(۴) کهن ریاست . هر که از این سه شرک برست از سه کار عظیم برست . و خلاف سه است : بدعت در دین ، و سخط بر حکم ، و شکستن عهد . و رستن از خود سه^(۵) چیزست : رستن از بسند خویش ، و احتیال خویش^(۶) ، و تحکم^(۷) خویش .

— بر : P^(۲) — « یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه ... » : P complète : 33, 56. K^(۱) : 79. M.
 همه : aj. P^(۷) — در : P^(۶) — ذکر : aj. P^(۵) — بر : P^(۴) — هر چه ... است : om. P^(۳) —
 و بی معاملات برستیده : P^(۱۱) — و نا در یافته پذیرفته : P^(۱۰) — بشناخته : P^(۹) — خدایرا : P^(۸) —
 وی : om. P^(۱۵) — وی : P^(۱۴) — حفظ : I^(۱۳) — بر وکیل وی خفتن : P^(۱۲) —

— مهین : P^(۲) — « قل ان هدی الله هو الهدی ... » : P complète : 6, 71. K^(۱) : 80. M.
 بحکم : P^(۷) — و رستن از احتیال خویش : P^(۶) — بسه : P^(۵) — و آن : P^(۴) — میانه : P^(۳) —

واقف یگما و بس^(۳)، علم خدای بپا و سر هر کار و نهاد هر کار علم آن ویراست^(۴)، و اسرار وی در احکام وی، و تأویل پوشیده‌های وی بر خلق وی. و دیگر حقیقت آنست که در خضر آموخت صلوات الله علیه، پوشیده بر موسی علیه الصلوة والسلام^(۵)، و خضر بدان دانا؛ و از^(۶) آن سه چیز در تنزیل پیدا کرد^(۷) : شکستن کشتی، و کشتن غلام، و راست کردن دیوار. سیم حقیقت آنست که حکیمان بدان بینا اند، و عارفان بدان دانا، و متبصران از آن آگاه؛ و آن هزار جزوست بهزار درجه بر سه ترتیب^(۸). اول الهام، و دیگر فراست، سیم ابصار. «فاذا هم مبصرون»^(۹). ابصار دیدن چیز است چنانکه آنست^(۱۰) بنزدیک^(۱۱) الله، و بدیده‌ور کردن الله آن چیز^(۱۲) رهی^(۱۳) را^(۱۴) آنچه خواهد چندانکه خواهد آنرا که^(۱۵) خواهد.

میدان هفتاد و هشتم ولایتست. از میدان حقیقت میدان ولایت زاید. ایشان که^(۱) اهل این طبقه اند اولیا^(۲) اند، و اوتاد در میان ایشان^(۳). قوله تعالی : «ألا إن أولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون»^(۴). و اولیا را سه نشانست : سلامت دل، و سخاوت نفس^(۵)، و نصیحت خلق. سلامت دل رستگی از سه چیزست : گله از حق، و جنگ با خلق، و بسند با خود. و سخاوت نفس^(۶) را سه نشانست : دست برداشتن از آنچه خود خواهی، و بدل باز شدن از آنچه خلق درانند، و منتظر نبودن^(۷) چیزی بیشی را از دنیا^(۸). و نصیحت خلق را سه نشانست : نیکوکارانرا^(۹) یاری دادن، و بر بدکاران^(۱۰) بخشودن، و همه را نیکو خواستن. این اخلاق^(۱۱) اصل این^(۱۲) نیکو دلیست، و جوانمردی، و کم آزاری.

پوشیده ... om. P : (۵) — علم خدا و سر نهاد کار عالم آن ویراست : P : (۴) — و آن سه چیزست. aj. P : (۳) — K : 7, 201 — و عارفان ... ترتیب. om. P : (۸) — کرد. om. P : (۷) — و. om. P : (۶) — سلام ویرا : P : (۱۵) — از : P : (۱۴) — دهی : P : (۱۳) — خیر : I : (۱۲) — بزد : P : (۱۱) — آن. om. P : (۱۰) — K : 10, 62. I : om. — هست. aj. P : (۳) — و اولیا : P : (۲) — که. om. P : (۱) — M. 78 — بر : P : (۹) — چیزی از دنیا بیشی : P : (۸) — بودن : P : (۷) — تن : P : (۶) — تن : P : (۵) — علیهم این. om. P : (۱۲) — اولیا است. aj. P : (۱۱) — بدکردار : P : (۱۰) — نیکوکار

بیدار حکمت صانعست در خور شناختن⁽⁹⁾ نظایر ؛ وراه بباب⁽¹⁰⁾ سیم بیدار لطف مولیست در شناختن⁽¹¹⁾ کارها وفرو⁽¹²⁾ گذاشتن جرمها ، واین باب باز پسین⁽¹³⁾ میدان عارفانست وکیمای محبان وطریق خاصان⁽¹⁴⁾ ، طریقی دل آرای⁽¹⁵⁾ وشادی افزایی ومهر کشایی .

میدان هفتاد وششم کرامتست . از میدان معرفت میدان کرامت زاید . قوله تعالی : « وجعلنی من المکرمین »⁽¹⁾ . کرامت از باری تعالی⁽²⁾ بر مراتب⁽³⁾ است⁽⁴⁾ از عد وحد بیرون . اما قوانین ان سه اند⁽⁵⁾ : یکی کرامت هدایت واجنباء ، « کرمّت علی »⁽⁶⁾ آنست ؛ ودیگر کرامت کفایت ، « کرمّتا بنی آدم »⁽⁷⁾ آنست ؛ سیم کرامت بقربت⁽⁸⁾ است ، « وجعلنی من المکرمین » آنست . کرامت هدایت را⁽⁹⁾ سه نشانست : استقامت احوال در اسلام ، ومتابعت سنت در اخلاق وخدمت ، وصدق یقین⁽¹⁰⁾ در قسمت . وکرامت کفایت را سه نشانست : رزق روز بروز بی حیات ، وخصومت⁽¹¹⁾ وعافیت بی حیلت ، وناز⁽¹²⁾ وخوی خوش⁽¹³⁾ بی مدهانت وتذلل . وکرامت بقربت⁽¹⁴⁾ را سه نشانست : سبکباری خدمت ، ووفاق استقبال ، ومفاوضة خیر ومستجابیء دعا .

میدان هفتاد وهفتم حقیقت است . از میدان کرامت میدان حقیقت زاید قوله تعالی : « وعلمناه من لدنا علما »⁽¹⁾ . اصول حقایق سه است با آنکه⁽²⁾ شرایع همه حقایقت وهمر چه حقست همه حقیقتست . از آن سه حقیقت یکی آنست که الله تعالی بدان عالمست وبدان

وآن پسین : P : (13) — وفرا : I : (12) — شناخت : P : (11) — وراه قرايات : P : (10) — شناخت : P : (9) — دلداری : P : (15) — خواصگانست : P : (14) —

از : I : om. (3) — از حق جل وعلی : P : (2) — M. 76 : K : 36, 27. P : om. la citation — از : I : om. (7) — K. 17, 70 — اعلی : P : (6) — سه چیزست : P : (5) — آید : P : (4) — مراتب : P : (8) — وپار : I : (12) — وخصم : P : (11) — و یقین : I : (10) — را : P : om. (9) — تقریب : P : (8) — وتقرب : P : (14) — وخوی وخوشی

واز آنکه : P : (2) — K : 18, 65 : M. 77 : (1)

میدان هفتاد و چهارم حکمتست . از میدان حیات میدان حکمت زاید . قوله تعالی : «یوتی الحکمة من یشاء»⁽¹⁾ . حکمت دیدن چیز است چنانکه ان چیز است . میان⁽²⁾ عقل و علم درجه⁽³⁾ شریفست ، میان انبیا و اولیا مقسوم . وان سه درجه است : یکی درجه دیدنست ، و دیگر درجه⁽⁴⁾ گفتمنتست ، سیم درجه⁽⁵⁾ بدان زیستنست . درجه دیدن شناختن کاریست⁽⁶⁾ بسزای آن کار ، و نهادن آن چیز است بجای⁽⁷⁾ آن چیز ، و شناخت هر کس در قالب انکس ؛ و این عین حکمتست . و درجه گفتن راندن⁽⁸⁾ هر سخنیست در نظیر آن ، و بدیدن⁽⁹⁾ آخر هر سخن در اول⁽¹⁰⁾ آن ، و شناختن باطن هر سخن در ظاهر آن ؛ و این بناء حکمتست . اما درجه زیستن بحکمت وزن⁽¹¹⁾ معامله با خلق نگاه⁽¹²⁾ داشتنت میان شفقت و مدهانت ، و وزن معامله نگاه داشتن با خود میان امید و بیم ، و وزن معامله نگاه داشتن با حق میان هیبت و انس ؛ و این ثمره حکمتست ، فافهم .

میدان هفتاد و پنجم معرفتست . از میدان حکمت میدان معرفت زاید . قوله تعالی : «تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا من الحق»⁽¹⁾ . معرفت شناخت است⁽²⁾ . و این سه بابست و سه درجه بر سه ترتیب⁽³⁾ : اول باب⁽⁴⁾ شناخت هستی است و یگانه با هم⁽⁵⁾ مانستنی ؛ و دیگر شناخت تواناییست و دانایی و مهربانی ؛ سیم شناخت نیکو کاری و دوست داری و نزدیکی . و معرفت اول باب بنای اسلامست ، و دیگر باب بنای ایمانست ، و سیم باب بنای اخلاصست . راه فرا باب⁽⁶⁾ اول بدیده تدبیر صانعست در کشاد و بند⁽⁷⁾ صنایع ؛ و راه بباب⁽⁸⁾ دوم

دیدن ... و . . . P : aj. ⁽⁴⁾ — و درجه : I ⁽³⁾ — میان . P : om. ⁽²⁾ — K : 2, 269 ⁽¹⁾ : M. 74 —
و نهادن چیزی است بر : P ⁽⁷⁾ — شناخت هر کارست : P ⁽⁶⁾ — دیدن و گفتن ... و . . . P : aj. ⁽⁵⁾ —
نگاه . P : om. ⁽¹²⁾ — و آن : P ⁽¹¹⁾ — باول : P ⁽¹⁰⁾ — دیدن : P ⁽⁹⁾ — بیشتر : P ⁽⁸⁾ — جای ...
P : om. ⁽⁴⁾ — بر سه درجه بر ترتیب : P ⁽³⁾ — راست . P : aj. ⁽²⁾ — K : 5, 83 ⁽¹⁾ : M. 75 —
و راه قرابات : P ⁽⁸⁾ — در کشاده بند : P ⁽⁷⁾ — راه قرابات : P ⁽⁶⁾ — و نا : P ⁽⁵⁾ — باب

زاید ، وشادی این طریق خصوصیتست⁽¹⁷⁾ . واما بصر فراست بر سه نوعست⁽¹⁸⁾ : تفرس ، تجربت⁽¹⁹⁾ و این همه⁽²⁰⁾ میزانا هست ، و فراست با استدلال و این همه عاقلانرا هست ، و فراست بنظر دل و این بدان نورست که مؤمنان در دل دارند⁽²¹⁾ . فراست تجربتی بدیده⁽²²⁾ است یا⁽²³⁾ شنیده یا بخرد در یافته ؛ و فراست استدلالی قیاس شرعیست در دین ، و قیاس عقلی در جز از دین⁽²⁴⁾ ، و قیاس طبیعی که عامه راست⁽²⁵⁾ ؛ و فراست نظری برقیست که در دل تابد و راست آید⁽²⁶⁾ ، یا حاجی⁽²⁷⁾ که در ضمیر آید و آخر آن حاجی⁽²⁸⁾ حقیقت بود ، یا وقوفست⁽²⁹⁾ بقطع بر حکم⁽³⁰⁾ غیبی بعینه ، و آن خضر راست علیه السلام .

میدان هفتاد و سیم حیاست . از میدان بصیرت میدان حیات زاید . قوله تعالی : « او من کان میتا فاحیناه »⁽¹⁾ . زندگانیء دل⁽²⁾ سه چیزست . و هر دل که در آن دل ازین سه چیز چیزی در وی نیست⁽³⁾ مردارست : یکی زندگانیء بیم است با علم ، و دیگر زندگانیء امید با علم⁽⁴⁾ ، سیم زندگانیء دوستی با علم . زندگانیء بیم⁽⁵⁾ دامن⁽⁶⁾ مرد پاک دارد ، و چشم وی بیدار⁽⁷⁾ ، و راه وی راست . و زندگانیء امید مرکب مرد⁽⁸⁾ بپر دارد ، و زادش⁽⁹⁾ تمام ، و راه نزدیک . و زندگانیء⁽¹⁰⁾ دوستی قدر مرد بزرگ دارد⁽¹¹⁾ ، و سر وی آزاد ، و دل وی شاد . بیم بی علم بیم⁽¹²⁾ خارجیانست⁽¹³⁾ ، و امید بی علم امید مرجیانست⁽¹⁴⁾ ، و دوستی بی علم دوستی اباحتیانست . و آن علم علم حدست⁽¹⁵⁾ و شرط در بیم و امید و در⁽¹⁶⁾ دوستی .

— تفرس تجربیه : P⁽¹⁸⁾ — بر سه وجه است : P⁽¹⁷⁾ — وشادی این طریق خصوصیت است : P⁽¹⁷⁾
 P⁽²⁴⁾ : از . aj. : P⁽²³⁾ — بر دیده : P⁽²²⁾ — که مؤمن در دل دارد : P⁽²¹⁾ — همه . aj. : I⁽²⁰⁾
 و فراست نظری بر قسمت محی در : P⁽²⁶⁾ — و قیاس طبع که فقها نراست : P⁽²⁵⁾ — در حدود دین
 حقیقت یا قوت : P⁽²⁹⁾ — و آخر آن رها جستن : P⁽²⁸⁾ — اما حس : P⁽²⁷⁾ — دل آید و راست بیابد
 بحکم : I⁽³⁰⁾ — است

هر دلی که در آن از سه چیز خبر نیست : P⁽³⁾ — دل . om. : P⁽²⁾ — M. 73 : K⁽¹⁾ : 6, 192
 — بیداد : I⁽⁷⁾ — دامن . om. : P⁽⁶⁾ — با بیم : P⁽⁵⁾ — و دیگر . . . با علم . om. : P⁽⁴⁾
 P⁽¹³⁾ : — بیم . om. : P⁽¹²⁾ — کرداند : I⁽¹¹⁾ — در . aj. : P⁽¹⁰⁾ — و زاد : P⁽⁹⁾ — وی : I⁽⁸⁾
 در . om. : P⁽¹⁶⁾ — خداست : I⁽¹⁵⁾ — و امید . . . مرجیانست . om. : P⁽¹⁴⁾ — جارجیان راست

که آدمیان بدان مکرم اند بر تفاوت درجات⁽⁶⁾ . واما⁽⁷⁾ تعلیمی آنست که خالق از حق شنیدند⁽⁸⁾ در بلاغ⁽⁹⁾ ، واز استادان⁽¹⁰⁾ آموختند در تلقین ، که دانایان بدان عزیزند در دو جهان⁽¹¹⁾ . اما لدنی سه علمست : یکی علم⁽¹²⁾ حکمت در صنایع⁽¹³⁾ دانش آن⁽¹⁴⁾ یافته بنشان ، و دیگر علم حقیقت⁽¹⁵⁾ در معاملات با حق⁽¹⁶⁾ یافته با نشان ، سیم علم حکم پرنده از⁽¹⁷⁾ حق بدیده از غیب ، وآن خضر راست صلوات الله علیه .

میدان هفتاد و دوم بصیرتست . از میدان علم میدان بصیرت زاید . قوله تعالی : « جعل لکم السمع والابصار »⁽¹⁾ . بصر دیده ورکردنست⁽²⁾ ، و ابصار سه است : اول بصر عقلست ، دوم بصر حکمتست ، سیم بصر فراست است . اما بصر عقل قواید آن سه است⁽³⁾ : یکی شناختن سود و زیان خود⁽⁴⁾ ، و کوشیدن عواقب خود ، که آن سبب رستن است از ملامت⁽⁵⁾ ؛ دیگر بدیدن مراتب خلق ، و طاقت هر کسی در خوی⁽⁶⁾ ، و قوت هر یکی در خرد⁽⁷⁾ ، و بهره هر یک در عزم ، و این سبب سلامت است ؛ سیم بدیدن⁽⁸⁾ اولیتر هر چیز در هر کار و در⁽⁹⁾ هر هنگام و با⁽¹⁰⁾ هر کس ، و این لباس کرامتست ؛ و همه موازین⁽¹¹⁾ عقل اند و جز ازین همه محنتست . واما بصر حکمت را سه علامت است⁽¹²⁾ : بدیدن شفقت در هر فرصت⁽¹³⁾ تا جنگ بر خیزد⁽¹⁴⁾ ، و بدیدن حیرت در هر قسمت تا شتاب بر خیزد ، و بدیدن اشارت حق در هر⁽¹⁵⁾ صنعت⁽¹⁶⁾ تا آشنایی

در تزیل و از مصطفی علیه . P : aj. (8) — علم . P : aj. (7) — بدان فزاید در تفاوت و درجات : P (6) — علم . P : om. (12) — گیتی . P : (11) — استاد آن : I (10) — ابلاغ : P (9) — السلام شنیدند . P : om. (17) — و دانش . P : aj. (16) — است . P : aj. (15) — آن . I : om. (14) — است . P : aj. (13) — پرنده از

اید : P (3) — بصر دیده است در کردن : P (2) — M. 72 : K : 16, 78 ; 32, 9 ; 67, 23 — حول : P (6) — این از ملامت است : P (5) — یک شناخت زمان (زیان ؟) سود خود : P (4) — موازین : I (11) و . I : om. (10) — در . P : om. (9) — دیدن : P (8) — (؟) خود : IP (7) — I : (15) — و خجرت . P : aj. (14) — قضیت : P (13) — واما نص حکمت علامت آن سه اند : P (12) — صنعت : I (10) — هر . om.

ودوام اعتماد . واما در همت کم⁽⁴¹⁾ کردن هر چه جز از وی ، و فراموش کردن هر چه جز از وی ، و باز رستن بازادی دل از⁽⁴²⁾ هر چه جز از وی .

میدان هفتادم تفریدست . از میدان توحید میدان تفرید زاید . قوله تعالی : « ذلك بان الله هو الحق وأن ما يدعون من دونه هو الباطل »⁽¹⁾ . حقیقت تفرید یگانه کردن همتست⁽²⁾ ، بیان آن در توحید برفت⁽³⁾ . و اقسام تفرید سه است : یکی در ذکرست ، و یکی در سماع ، و یکی در نظر . در ذکر آنست که در یاد وی نه⁽⁴⁾ بر بیم باشی از چیزی جز از وی ، و نه در⁽⁵⁾ طلب چیزی باشی جز از وی ، و نه بر کوشیدن چیزی باشی بجز از وی⁽⁶⁾ . و در سماع آنست که در گوش⁽⁷⁾ سر از سه⁽⁸⁾ ندای⁽⁹⁾ وی بریده نیاید : یک نداء باز خواندن با خود در هر نفسی ؛ دیگر ندای فرمان بخدمت خود در هر طرف ؛ سیم نداء ملاطفت در هر چیز . و در نظر آنست که نگریستن دل از وی بریده نیاید⁽¹⁰⁾ ، و نشان آن سه چیزست : یکی آنکه کردش حال مرد را بنگرداند ، و دیگر آنکه تفرقه دل بهیچ شاغل مرد را⁽¹¹⁾ در نیابد ، سیم آنکه مرد از خود بیخبر ماند .

میدان هتاد ویکم علم است . از میدان تفرید میدان علم زاید . قوله تعالی : « وما یعلمها الا العالمون »⁽¹⁾ . علم دانش است⁽²⁾ . و آنرا اقسام سه است⁽³⁾ : علم استدلالی ، و علم تعلیمی ، و علم من لدنی است . اما⁽⁴⁾ استدلالی ثمرات عقول اند⁽⁵⁾ ، و عواقب تجارب اند ، و ولایت تمیز

از — P : om. ⁽⁴²⁾ — کم — On peut aussi lire ⁽⁴¹⁾

بناء آن بر : P : om. ⁽³⁾ — همت — P : om. ⁽²⁾ — M. 70 : K. 22, 62 I déforme la citation —
 — و نه بر کوشیدن ... وی — P : om. ⁽⁶⁾ — نیز نه — P : om. ⁽⁵⁾ — نه — P : om. ⁽⁴⁾ — توحید برفت
 — بوی بد نیاید : P : om. ⁽¹⁰⁾ — نداء — P : om. ⁽⁹⁾ — از سه — I : om. ⁽⁸⁾ — که هیچ از گوش : I : ⁽⁷⁾
 مرد را — P : om. ⁽¹¹⁾

— P : aj. ⁽⁴⁾ — و اقسام آن سه چیز است : P : om. ⁽³⁾ — علم دانستن : P : om. ⁽²⁾ — M. 71 : K. 29, 43 —
 تمیزان عقل درست اند : P : om. ⁽⁵⁾ — علم

نا معقول⁽¹³⁾ کیف آن نا مفهوم ونا محاط ونا⁽¹⁴⁾ محدود و دو⁽¹⁵⁾ از اوهام ، ودر آن نام نه مشارک و نه⁽¹⁶⁾ مشابه ، سبحانه و تعالی⁽¹⁷⁾ ! سیم گواهی دادن است الله را⁽¹⁸⁾ بیگنایی بنامها⁽¹⁹⁾ حقیقی ازلی ، که نامها ویرا حقیقتست⁽²⁰⁾ و دیگرانرا عاریتی⁽²¹⁾ . آفریده ویرا هم نام هست⁽²²⁾ ؛ آنچه نام ویست آن نام ویرا حقیقتست قدیم ازلی و سزای وی ، و آنچه نامهای خلقانست⁽²³⁾ آفریده است محدث بسزای ایشان . الله ورحمن نامهای ویست که بدان نامها کسی دیگر را⁽²⁴⁾ نخوانند⁽²⁵⁾ . واما یگنا دیدن وی در اقرارست و اقسام ودر الا : واما یگنایی در اقرار آنست که بنهادن⁽²⁶⁾ قدرها متوحدست یگانه بعلم واسع⁽²⁷⁾ ازلی و حکمت واسع ازلی⁽²⁸⁾ ، وکس را جز از وی علم آن و حکمت آن نیست . دیدن آن بر حکمت⁽²⁹⁾ است ، و راست دانستن آن بر حیرتست ، و پیش بردن آن بر قدرتست⁽³⁰⁾ ؛ کس را جز وی⁽³¹⁾ آن نیست . واما یگنایی وی در اقسام بخششهای ویست⁽³²⁾ بخودی خود میان خلق ، بسزای⁽³³⁾ قدر هر کس دیده ، بصلاح هر کس دانسته⁽³⁴⁾ ، و وقت نگاه داشته . واما یگنایی⁽³⁵⁾ در الای وی بیگانگی⁽³⁶⁾ ویست : معطی ویست و یگنا ؛ نه کس را جز از وی⁽³⁷⁾ شکر و منت ، و نه بکس جز از وی حول و قوت ، نه دیگری را جز از وی منع و منحت⁽³⁸⁾ .

اما یگنا دانستن⁽³⁹⁾ در خدمتست ، ودر معاملتست ، ودر همتست . اما در خدمت ترک ریاست ، و رعایت اخلاص ، و ضبط خاطر . اما در معاملت⁽⁴⁰⁾ تصنیف سرتست ، و تحقیق ذکر ،

عما . aj. P : (17) — و نه . om. P : (16) — و دو . om. P : (15) — نا . om. I : (14) — است . aj. P : (13) — که آن نامها ویرا حقایق است : P : (20) — نامها . P : (19) — است الله را . om. P : (18) — يقول الظالمون و آنچه نام خلق است : P : (33) — آفریده در اوهام نام نیست : P : (22) — و دیگر را عاریتی اد : P : (21) — بر : P : (27) — بانداختن : P : (26) — و ازلی وابدی سبحانه و تعالی . aj. P : (25) — جز ویرا کس : P : (24) — حد روی : P : (31) — بقدرتست : I : (30) — بحکمت : I : (29) — و حکمت واسع ازلی . om. P : (28) — علم فراخ — وی . aj. P : (35) — و صلاح هر یکی کوشیده : P : (34) — سزای : P : (33) — وی آنست : P : (32) — آن . aj. P : (40) — آن . aj. P : (38) — و منحت است : P : (38) — یگانه جز وی : P : (37) — یگانگی : P : (36)

است (۵) نا آموخته با شریعت موافق ، و نا شنیده با دل (۶) آشنا ، و نا آزموده در حکمت پسندیده . سیم نشانهای غیبی از بشارت خوابهای نیکر ، و دعاء (۷) نیکان ، و قبول دلها .

میدان شصت و هشتم غربتست . از میدان فتوح میدان غربت زاید . قوله تعالی : «أولوا بقية يهنون عن الفساد» (۱) . اولو بقية غربا اند ، و آن غربا کیانند طوبی ایشانرا . جمله (۲) غربا سه گروه اند : اول گروه بیرون ماندگان از خوان مان (۳) : زندگان مهمانانند (۴) ، و مردگان شهیدانند ، و فردا شفیعانند . و دیگر گروه مؤمنانند در میان منافقان : زندگان مجاهدان ، و مردگان شهیدان ، و فردا شفیعان . سیم گروه عارفان اند در میان غافلان : بتن در زمین اند ، و بدل در آسمان اند ، و با جهان و جهانیان بیگانگانند .

میدان شصت و نهم توحیدست . از میدان غربت میدان توحید زاید . توحید یگنا (۱) گفتن است ، و یگنا دیدن (۲) ، و یگنا (۳) دانستن . قوله تعالی : «فاعلم انه لا اله الا الله» (۴) . اما یگنا گفتن سر همه علمهاست (۵) ، و در همه معرفت دنیا و دین ، و حاجز میان دوست و دشمن (۶) . شهادت علمست ، و اخلاص بناء (۷) آن ، و وفا شرط آن .

و گفتار توحید را و ظاهر آنرا (۸) و باطن آنرا سه وصفست : اول گواهی دادن الله تعالی را بیگانگی (۹) در ذات ، و پاکی از جفت و فرزند و انباز و یار (۱۰) ، سبحانه و تعالی ! و دیگر گواهی دادن الله را بیگانگی در صفتها که در آن بی شبه است (۱۱) ، و آن ویرا صفت است (۱۲)

دعایها : P (۷) — بدان : I (۶) — و آن سه وصف است . aj : P (۵)

— از جان فرمان : P (۳) — اولو بقية ... جمله . om : P (۲) — K : 11, 116 (۱) : M. 68

مهمان اند : P (۴)

K : 47, 19. P (۴) — و یگانه : P (۳) — و یکتا دیدن . om : P (۲) — یگانه : P (۱) : M. 69

I (۸) — بیان : P (۷) — میان دین و دنیا و دشمن دوست : P (۶) — علمی است : P (۵) — الا هو

اید : P (۱۲) — که در آن ویرا شبه نیست : P (۱۱) — و یار . om : P (۱۰) — بیکنای : P (۹) — آنرا . om

برتر⁽⁷⁾ ، و آشنایی از جان عزیزتر . سیم ایثار از علایق بر دین ، که دین در فراغت بیاساید ،
 و در خلوت نیلاید⁽⁸⁾ ، و در تفکر⁽⁹⁾ بیفزاید .

میدان شصت و ششم تفویض است . از میدان ایثار میدان تفویض زاید . قوله تعالی :
 « و افوض امری إلى الله ان الله بصیر بالعباد »⁽¹⁾ . تفویض کار بخداوند باز⁽²⁾ گذاشتن است .
 و آن در سه چیزست : در دین ، و در قسم ، و در حساب خلق . تفویض در⁽³⁾ دین آنست
 که تکلف خود در⁽⁴⁾ آنچه وی ساخت نیامیزی ، و هر چه وی⁽⁵⁾ برخصت فرو نهاد در آن
 نیامیزی ، و چنانکه آن میگردد با آن میسازی . و تفویض در قسم آنست که بمحنت احتیال
 عقل خود را عذاب نکندی ، و بیبانه دعا با حکم معارضه نکندی ، و استقضاء⁽⁶⁾ طلب یقین خود
 متهم نکندی . و تفویض در حساب خلق⁽⁷⁾ سه چیزست : اگر ایشانرا بگناهی مبتلا بینی⁽⁸⁾
 آنرا شقاوت نشمری و بترسی ، و اگر بر طاعت⁽⁹⁾ بینی آنرا سعادت نشمری⁽¹⁰⁾ و امید داری ،
 و بظاهر⁽¹¹⁾ محتمل ایشانرا نداری⁽¹²⁾ و تصدیق ایشانرا⁽¹³⁾ مطالبت نکندی .

میدان شصت و هفتم فتوح است . از میدان تفویض میدان فتوح زاید . قوله تعالی :
 « ما یفتح الله للناس من رحمة فلا ممسک لها »⁽¹⁾ . فتوح نامیست آنرا که از غیب ناجسته
 و نا خواسته آید⁽²⁾ . و آن سه قسمست : یکم قسم از آن فا⁽³⁾ ارادت رزق و عیش است ،
 و آنرا⁽⁴⁾ سه شرطست : نا مطلوب ، و نا مکتسب ، و نا منتظر . و دیگر آن علم لدنی

و در فکرت ثنا : I (9) — بیاید : I (8) — به تر : P (7)

— در : om. P (3) — باز : om. P (2) — ان الله ... : K 40, 44 P (1) : M. 66

اگر : P (8) — را : aj. P (7) — استقضاء : I (6) — وی : om. P (5) — که خویشتر را : P (4)

بداری : I (12) — و خلق بر ظاهر : P (11) — شمری : I (10) — بر نیک : P (9) — ایشانرا بر بد بینی

و بصدق ایثار : I (13) —

را : om. P (6) — و : P (3) — آید : om. I (2) — للناس : I om. 35, 2. K (1) : M. 67

آب روی خود بترسد⁽⁶⁾ ، و از قبول ایشان نیوشد⁽⁷⁾ ، و عظمت الله⁽⁸⁾ نشناسد . و از فرشتگان شرم آنکس⁽⁹⁾ دارد که بر غیب اعتماد دارد ، و از گناه پاک⁽¹⁰⁾ دارد ، و از حساب اندیشه دارد . و از حق شرم آنکس⁽¹¹⁾ دارد که دل بینا⁽¹²⁾ دارد ، و سر آشنا⁽¹³⁾ دارد ، و ضمیر از ریبت⁽¹⁴⁾ جدا دارد .

میدان شصت و چهارم ثقت است . از میدان حیا میدان ثقت زاید . قوله تعالی : « فهُوَ رَبُّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ »⁽¹⁾ . ثقت بستن گذاشتنست⁽²⁾ و استواریء امید . و آن از⁽³⁾ سه چیز خیزد : از صدق تصدیق ، و از حسن ظن⁽⁴⁾ ، و از صفاء⁽⁵⁾ نظر . از صدق تصدیق سه چیز زاید : خوف سوزنده ، و رجاء انگیزنده ، و انس نوازنده . و از حسن ظن سه چیز زاید : خرسندی باندک ، و شکیبایی در کار⁽⁶⁾ ، و همداستانی بمرگ⁽⁷⁾ . و از صفاء⁽⁸⁾ نظر سه چیز زاید : فتوح لفظی ، و اشارات⁽⁹⁾ غیبی ، و حکمت لدنی .

میدان شصت و پنجم ایثارست . از میدان ثقت میدان ایثار زاید . قوله تعالی : « وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ »⁽¹⁾ . ایثار بر گزیدن اولیترست بر آنچه کمینه تر⁽²⁾ . بر نیکوتر⁽³⁾ ایثار در سه چیزست : یکی⁽⁴⁾ ایثار (از) دنیا بر خلق ، که ثنا از شغل به ، و دعا از گنج مه ، و بهشت از بها برتر . و دیگر ایثار از عمر⁽⁵⁾ بر دل ، که دل از زندگانی بهتر⁽⁶⁾ ، و فراغت از جوانی

— و از گواه پاک : P : (10) — وی : P : (9) — خدا : P : (8) — نیوشد : om. P : (7) — ترسد : P : (6) — زینت : I : (14) — آشنائی : P : (13) — که بینایء دل : P : (12) — وی : P : (11)

و حسن الظن : P : (4) — و از آن : P : (3) — بسی داشتن است : P : (2) — M. 64 : K : 51, 23⁽¹⁾ — صفاوت : P : (8) — و مهر آشنایء مرگ : P : (7) — و شکیبایی و برد بار : I : (6) — از نقاوت : P : (5) — و اشارتی : P : (9)

— بر نیکوتر : om. P : (3) — تر : om. I : (2) — و لو : om. . . . P : (1) — M. 65 : K : 59, 9 — به : P : (6) — عمر : om. I : (5) — یکی : om. P : (4)

صدقوا ما عاهدتم الله»⁽¹⁾ . صدق راستیست⁽²⁾ . وصدق را سه درجه است : اول درجه ظاهر، وباطن، وغبیب⁽³⁾ . اما آنچه ظاهرست سه چیزست : در دین صلابت ، ودر خدمت سنت ، ودر معاملات حسنت⁽⁴⁾ . وآنچه باطنست سه چیزست : آنچه گویی کنی ، وآنچه نمایی داری⁽⁵⁾ ، واز آنچه که⁽⁶⁾ آواز⁽⁷⁾ دهی باشی . وآنچه غیبست سه چیزست : آنچه خواهی یابی⁽⁸⁾ ، وآنچه نیوشی⁽⁹⁾ به بینی ، وبنزدیکه وی آنچه می شمیری باشی .

میدان شصت و دوم صفاست . از میدان صدق میدان صفا زاید . قوله تعالی : «فما وهنوا لما اصابهم فی سبیل الله»⁽¹⁾ . اهل صفا⁽²⁾ سه گروه اند : یکی از آن فرشتگانند ، از شهوت پاک ، واز تهمت دور ، واز غفلت⁽³⁾ معصوم . ودیگر گروه انبیا اند صلوات الله علیهم⁽⁴⁾ ، از تراجم پاک ، واز زینت⁽⁵⁾ دور ، واز معاصی معصوم . ودر آنجا یک گروه اند از مؤمنان اهل صفا⁽⁶⁾ ، وایشان قومی⁽⁷⁾ اند⁽⁸⁾ از سلطان نفس رسته ، ودها با مولی پیوسته ، وسررها باطلاع وی آراسته .

میدان شصت و سیم حیاست . از میدان صفا میدان حیا زاید . قوله تعالی : «فیستحی منکم»⁽¹⁾ . حیا شرمست ، وشرم⁽²⁾ حصار دین ، وشرم علمیت از علمهای کرم . شرم غافلان⁽³⁾ از خلقت ، وشرم⁽⁴⁾ جوانمردان از فرشتگان ، وشرم عارفان از حق . از خلق آنکس⁽⁵⁾ شرم دارد که از

M. 61 : (1) K : 33, 23. Citation déformée; le vrai texte est : ما عاهدوا الله علیه — (2) P : حسبت — اول درجه ظاهر است و دیگر باطن و دیگر غیب : (3) P — قوله ... راستیست om. — (4) P : om. — (5) I : داری نمایی : P place ici la citation et la définition omises plus haut — (6) P : (sic) نیوشی : I . پیوندی : (7) P — و آواز : (8) P — از آنچه که

M. 62 : (1) K : 3, 146 — (2) P : صفاوت — (3) P : عقاب — (4) P : علمیم السلام — (5) P : آن قوم : (7) P — فرود ازین دو گروه در میان مؤمنان یک گروه اند اهل صفاوت : (8) P — نیت کی : (8) P : aj. —

M. 63 : (1) K : 33, 53 — (2) P : om. وشرم — (3) I : عاقلان — (4) P : om. — (5) P : آنکس om. —

مردست از خود : هر آنکه آنرا بر مرد^(۱۲) بیوشاند یا ببرد^(۱۳) ، دشمن ترست ویرا^(۱۴) از قاتل وی ؛ و هر که آنرا بر وی تقویت کند ، بر وی کرامی ترست از زاینده وی ؛ وقت بر خداوند وقت کرامی ترست از دو جهان وی^(۱۵) .

میدان پنجاه ونهم جمع است . از میدان غیرت میدان جمع زاید . قوله تعالی : « شم ذرهم فی خوضهم یلعبون »^(۱) . جمع از پراگندگی سه چیز برستن است : برستن^(۲) دلست و نیت و وقت ؛ نا پراگندگی دلرا سه نشاست : نا بایستن^(۳) افزونی ، و وحشت از خلق ، و ملالت از زندگانی . و نشان نا پراگندگی نیت سه چیزست : شیرینی خدمت ، و آرزومندی بعلم ، و موافق افتادن قصد . و نشان نا پراگندگی در^(۴) وقت سه چیزست : حلاوت مناجات ، و تولد حکمت ، و صحت فراست .

میدان شصتم انقطاعست . از میدان جمع میدان انقطاع زاید . قوله تعالی : « انی مهاجر الی ربی »^(۱) . انقطاع از غیر حق بریدن است ، و با حق بودنست^(۲) . منقطعان با حق سه مردانند : یکی بغز ، و دیگر بجهد ، سیم بکل . منقطع بغز را سه نشاست : نفس مرده ، و دل زنده ، و زبان کشاده . و منقطع بجهد را سه نشاست : تن در سعی ، و زبان در ذکر ، و عبر در جهد . و منقطع بکل را سه نشاست : با خلق عادت ، و با خود بیگانه ، و از تعلق آسوده .

میدان شصت و یکم صدقست . از میدان انقطاع میدان صدق زاید . قوله تعالی : « رجال

وی . om. I : (۱۵) — ویرا . om. P : (۱۴) — باد (؟) ou باو (؟) P : (۱۳) — بر وی : P : (۱۲)
 P : om. (۳) — برستن . om. P : (۲) — فی خوضهم یلعبون . om. K : 6, 91. P : (۱)
 در . om. P : (۴) — بیایستن :
 انقطاع با حق بریدن است : P : (۲) — « وقال : انی ... » : P complète : 29, 26. K : (۱) M. 60

میدان پنجاه وهفتم حرمتست . از میدان تمکن میدان حرمت زاید . قوله تعالی : « ما لکم لا ترجون لله وقارا » (1) . حرمت آزرده داشتنت . وآن سه قسم است : احترام خدمت را ، و احترام ذکر را ، و احترام سر را . احترام خدمت را سه نشانست : عین آنرا در دین سلوه (2) داری ، و بهدایت آن از مولی شادی کنی (3) ، و نفس خود را در آن بتقصیر (4) متهم کنی و معیوب بینی (5) . اما احترام ذکر را سه نشانست : سخن هنرل را در ذکر حق نیامیزی ، و در (6) غیبت دل مولی را یاد نکنی ، و که (7) وی خود را اجوائی (8) وی را خود باشی . اما احترام سر را سه نشانست (9) : اگر (10) می ترسی مهر نبری ، و اگر (11) امید داری خود حق نه بینی ، و اگر (12) گستاخی کنی تعظیم نگاه داری .

میدان پنجاه وهفتم غیرت است . از میدان حرمت میدان غیرت زاید . غیرت رشکست (1) بر چیزی که غیر آن بجای آن چیز (2) نیست . و آن سه چیزست : عمرست ، و دل است ، و وقت است . اما عمر (3) دوکانست ، و خرد پیرایه (4) ، و دین مایه ، و مؤمن بازرگان : و هر چه از عمر (5) گذشت تاوانست یا درمان (6) ؛ و آن نفس که در اینم یا تحفه است یا داغ ؛ و آنچه از عمر مانده است یا زهرست یا تریاق . و دل خزینة (7) مردست ، و شیطان دشمن ، و مراقبت قفل آن (8) ، و مؤمن محتاج : هر چه از نفس می کاهد در دل می افزاید ، و هر چه در دنیا می زاید از قیمت می کاهد (9) ، و هر چه در دعوی (10) می افزاید از مایه (11) می کاهد . وقت مرد ساعت غیبت

— بتقصیر . P : om. (4) — کنی . P : om. (3) — شکوه : I (2) — K : 71, 13 (1) : M. 57
 و احترام سر : P (9) — اجوائی : I . اجوائی : P (8) — و بی : P (7) — و از : P (6) — کنی : P (5)
 و چون : P (12) — چون : P (11), (10) — سه چیزست

P (4) — اما عمر . P : om. (3) — چیز . P : om. (2) — رسک بردن است : P (1) : M. 58
 و مراقبت : P (8) — خزانه : P (7) — یا در میان : P (6) — از عمر . P : om. (5) — و خرد خزانه
 از میانه : P (11) . — از دنیا دعوی : P (10) — در دل ... می کاهد . I : om. (9) — فقر (قفر)

واز دل درد (11) پیدا و بس ؛ بدل دید ، پنداشت (12) که بعیان دید (13) ؛ از (14) تلاشیء انسانیت و خود هوا و عناء (15) علایق برست (16) .

میدان پنجاه و پنجم ادبست . از میدان احسان میدان ادب زاید . قوله تعالی : « الحافظون لحدود الله » (1) . ادب بجد زیستن است و قدم باندازه نهادن . و آن در سه چیزست (2) : در خدمت ، و در معرفت ، و در معاملات . اما در خدمت اجتهاد و تکلف (3) نه ، و احتیاط و وسواس نه ، و سماحت و تهاون نه . اما ادب در معرفت سه چیزست : بیم و نومیدی نه ، امید و ایمنی نه (4) ، و گستاخی و شوخی نه . اما ادب (5) در معاملات سه چیزست (6) : رفق و مدهانت نه ، و صلابت و مناقشت (7) نه ، و یاد (8) نعمت و لاف نه .

میدان پنجاه و ششم تمکست . از میدان ادب میدان تمکن (1) زاید . تمکن آنست که کار مرد را ملکه گردد که از کوشش باز رهد . قوله تعالی : « ولا يستخفنك الذين لا یوقنون » (2) . تمکن (3) از سه چیز باید (4) : جستن از خوی (5) در سه جای ، واز تن در (6) سه جای ، واز دل در سه جای . اما تمکن در خوی ، در بیم و در خشم و در حاجت . و اما در تن ، در سه جای : در بیماری ، و در غریبی ، و در درویشی . واز دل در سه جای : در ظن ، و در تمیز (7) ، و در همت .

وفاء : P (15) — از om. P (14) — دیدند : P (13) — بدل دیدند پنداشتند : P (12) — واز مرد دل : I (11) — برست : om. P (16) —

و om. I (3) — در سه چیز نهادند : P (2) — (?) اراد : P (9, 112) K (1) : M. 55 — منافست : P (7) — سه چیزست om. P (6) — ادب om. P (5) — امید ... نه om. P (4) — یار : I (8) —

جست : P (5) — بیاید : P (4) — تمکین : P (3) — K : 30, 60 (2) — تمکین : P (1) : M. 56 — تمی : P (7) — بر : P (6) — از خود

بدل آرامیده^(۱۰) . اما طمانینت را^(۱۱) بر مهر سه نشانست : مشغول بودن بکار وی از کار خود ،
و بیاد وی از یاد خود ، و بهر وی از مهر خود^(۱۲) .

میدان پنجاه و سیم مراقبتست . از میدان طمانینت میدان مراقبت زاید . قوله تعالی :
« لا یفترون »^(۱) . مراقبت بگوشیدنست . و آن سه چیزست : مراقبت خدمت ، و مراقبت وقت ،
و مراقبت سر . اما مراقبت خدمت بسه چیز توان یافت^(۲) : بزرگ آمدن^(۳) فرمان ، و بدانستن
سنت ، و شناختن ریا . و مراقبت وقت بسه چیز توان یافت^(۴) : بقاء شهوات ، و صفاء خطرات ،
و غلبه مهر . و مراقبت سر بسه چیز توان یافت^(۵) : بگم شدن از^(۶) گیتی ، و رها^(۷) گشتن از
خود ، و برگشتن از انس .

میدان پنجاه و چهارم احسانست . از میدان مراقبت میدان احسان زاید . احسان آنست
که سید ولد آدم صلی الله علیه وسلم روح قدس را علیه السلام گفت در جواب وی^(۱) :
« وآن تعبد الله كأنك تراه »^(۲) (خدا را پرستی چنانکه ویرا می بینی) . اولی تر^(۳) خلق بیافت
این میدان سه مردند : یکی غرقه گشته در دریای توحید از^(۴) زندگانی نومید ، و دیگر^(۵) واله
گشته در هیبت ، سیم غرقه گشته در وجد ؛ هوا در عزم گم شده^(۶) ، و اسباب در جمع گم
شده^(۷) ، و تفرق در وجد گم^(۸) شده^(۹) ؛ از تن سمع پیدا و بس ، و از زبان ذکر پیدا و بس^(۱۰) ،

فافهم . I : aj. (12) — را . om. P : (11) — است منتظر ... آرامیده و مزد . I : om. (10)

I : (3) — یافت . om. P : (2) — « یسبحون اللیل والنهار ... » — K. 21. 20 P complète : (1) M. 53 :

و برها . I : (7) — از . om. I : (6) — بقاء ... یافت . om. P : (5) — یافت . om. P : (4) — بزرگی

« فان . aj. P : (2) — که سید ولد آدم گفت در جواب روح الامین جبرائیل علیه السلام (1) : M. 54 :

P : (6) — مرد . aj. P : (5) — توحید از . om. P : (4) — تر . om. I : (3) — لم تکن تراه فانه براك

از . om. I : (10) — شده . om. P : (9) — گرم . P : (8) — شده . om. P : (7) — هوا در عزم گرم

زبان ... و بس

میدان پنجاه و یکم سکینه است . از میدان رعایت میدان سکینه زاید . قوله تعالی : « هو الذی انزل السکینه فی قلوب المؤمنین »^(۱) . سکینه آرامش است که حق بفرستد^(۲) بر دل دوستان خویش آزادی آن^(۳) دلها را . وسکینه دل در سه جایست^(۴) : در توحید ، و در خدمت ، و در یقین . اما سکینه توحید را^(۵) در دل سه عملست^(۶) : ترس است^(۷) از روز نا آزموده ، و شناخت خداوند نا اندر یافت^(۸) ، و دوست داشتن وی نا دیده . و اما سکینه در خدمت سه عمل کرد^(۹) : در دل داد بسنت کرد^(۱۰) تا باندک^(۱۱) توانگر گشت ، و بر اهل اعتماد کرد تا از وسواس آزاد^(۱۲) گشت ، و خلق را فراموش کرد تا از ریا آزاد گشت^(۱۳) . وسکینه در یقین سه عمل کرد^(۱۴) : در دلی تقسیم قسام رضا داد تا از اِحتمال بر آسود^(۱۵) ، و ضرر و نفع از^(۱۶) یک جای دید تا از حذر فارغ گشت ، و وکیل به پسندید تا از علائق رها شد .

میدان پنجاه و دوم طهائینت است . از میدان سکینه میدان طهائینت زاید . قوله تعالی : « یا ایُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ »^(۱) . و طهائینت آرامش^(۲) است با انس^(۳) . و آن سه قسم است : طهائینت بر نقد ، و طهائینت بر امید^(۴) ، و طهائینت بر مهر . اما طهائینت بر نقد سه است : از^(۵) غافلان بملک ، و از^(۶) عاقلان تجربه ، و از^(۷) مخلصان بضمان . و طهائینت بر امید^(۸) سه است : مزد است^(۹) مکتسب بدل ارمیده ، و مزد است منتظر بدل ارمیده ، و مزد است منقطع

— از : P : (۳) — فرو فرستد : P : (۲) — فی قلوب المؤمنین . K. 48, 4. P : om. (۱) : M. 51
 — ترس کوشش : P : (۷) — سه چیزست : P : (۶) — را . om. : P : (۵) — از سه حالت است : P : (۴)
 : P : (۱۱) — در دل کار بر سنت کرد : P : (۱۰) — سه چیزست : P : (۹) — و شناختن خداوند یافته : P : (۸)
 بیاسود : P : (۱۵) — سه چیزست : P : (۱۴) — و خلق را...گشت . om. : I : (۱۳) — این : P : (۱۲) — اندک
 — آن : P : (۱۶)

— آرامگی : P : (۲) — « ارجعی الی ربک راضیه مرضیه » : P : complète : K. 89, ۲۷. (۱) : M. 52
 مردیست : I : (۹) — (sic) برنسیه : P : (۸) — آن : P : (۷), (۶), (۵) — (sic) برنسیه : P : (۴) — باسایش : P : (۳)

میدان چهل ونهم همت است . از میدان خطرت میدان همت زاید . قوله تعالی : « قد یعلم ما انتم علیه »^(۱) . همت خواستست از دل بقیمت دل^(۲) . همتهای عالم سه است : یکی همت در دنیا و آن بوی قطیعتست ؛ منبع علم مرد آن ، وغایت امید وی آن ، و قطب آسیا بسی وی آن^(۳) ؛ نعوذ بالله ! و اما همت در عقبی ، آن^(۴) برق نجاتست ؛ در دست مرد عنان آن ، و بر دل وی عنوان آن ، و بر روزگار وی نشان آن^(۵) . و اما همت بحق ، آن بشارت فوزست^(۶) ؛ مرد را^(۷) بیک نیاز از همه نیازها^(۸) بی نیاز کند^(۹) ، و بیک بند از همه بندها آزاد کند^(۱۰) ، و بیک در از همه درها مقیم کند^(۱۱) . همت^(۱۲) کسی قیبت ویست ، و آن بهمت از ازل نشان ویست ، و بر^(۱۳) ابد مهر ویست .

میدان پنجاه هم رعایت است . از میدان همت میدان رعایت زاید . قوله تعالی : « فما رعوها حق رعایتها »^(۱) . رعایت بر استا^(۲) کردنست و کوشیدن . رعایت اهل حق سه چیزست^(۳) : همت را ، و وقت را ، و سر را . رعایت همت آنست که^(۴) یقین را با ظن بدل نکنی ، و الهام را در وسواس نیامیزی^(۵) ، و فراست از تمیز جدا کنی . و رعایت وقت آنست که از علایق ننگ داری ، و خویش را^(۶) از اسباب دریغ داری ، و هر نفسی بحق بند کنی . و رعایت سر آنست که خویشتن را بدست امانی ندهی ، و در زرق^(۷) خویش میانجی^(۸) نه پیچی ، و از حق طرفه العینی بخود باز^(۹) نیایی .

همت ... دل . P : om. ^(۲) — K. 37, 162 — « ما انتم علیه بفاتنن » : K. 24, 64. ^(۱) M. 49 —
 — و بر دل ... نشان آن . P : om. ^(۵) — و آن : I : ^(۴) — و قطیعت اشیای آن سعی وی : I : ^(۳) —
 — کند . P : om. ^(۱۱) ، ^(۱۰) — است : P : ^(۹) — نیازها . P : om. ^(۸) — خود : P : ^(۷) — نورست : P : ^(۶) —
 و از : I : ^(۱۳) — هر . P : ^(۱۲) aj.

P : ^(۵) — که . P : om. ^(۴) — سه اند : P : ^(۳) — بر استاد : I P : ^(۲) — K. 57, 27. ^(۱) M. 50 —
 باز . P : om. ^(۹) — بر میانجیگی : P : ^(۸) — زرق : I : ^(۷) — کاری . I : ^(۶) — میانجی

تعالی : « حَافِوا عَلَى الصَّوَاتِ (۱) وَالصَّوَاةِ الْوَسْطَى » (۲) . محافظت مداومتست ، و مداومت مقام کردنست در (۳) مقصود . و مداومت سه قسم است : مداومت تن بر ورد (۴) ، و مداومت زبان بر ذکر ، و مداومت سر بر ضبط . مداومان تن بر ورد سه اند (۵) : عابدست بر امید و بیداری با (۶) وی همراه (۷) ، و زاهدست بر بیم و نیازمندی (۸) با وی همراه ، و عارفست بر مهر و خجالت (۹) با وی همراه . و مداومان بر ذکر سه (۱۰) اند : عذرگویی ملالت با وی همراه ، و حاجت خواه اضطرار با وی همراه ، و مناجات گوی (۱۱) لذت با وی همراه . و مداومان بر ضبط (۱۲) سه (۱۳) اند : متفکرست و اعتماد (۱۴) با وی همراه ، و متذکرست اخلاص با وی همراه ، و ناظرست افتقار با وی همراه .

میدان چهل و هشتم خطرست (۱) . از میدان مداومت میدان خطرت زاید . و خطرت دل را چنانست که نفس تن را و لحظت (۲) چشم را (۳) . خطرت سه است : خطرت (۴) بغفلت ، و خطرت بیقظت (۵) ، و خطرت بصفت . اما خطرت غفلت را در آن سه محنت است : وقت را زیان ، و دل را پوشش ، و شیطانرا طمع . اما خطرت یقظت را (۶) در آن سه برکتست : هوا را نقصان ، و دشمن را درد ، و وقت را بخت . و اما خطرت بصفت را در آن سه تحفه است : مشغول شدن (۷) علم ، و پیوستن با حقیقت ، و نگرستن بحق . و آنان (۸) که برون این (۹) خطرة اند (۱۰) همه در (۱۱) خطرند .

اما P : (۵) — درد P : (۴) — و P : (۳) — K. 2, 238. — الصلوة : I : (۱) — M. 47 :
 P : (۱۱) — مردان P : aj. (۱۰) — و P : om. (۹) — و P : om. (۸) — (۷) P : om. — و P : om. (۶) — مداومان در سه مردان اند
 du paragraphe) — و P : om. (۱۴) — مرد P : aj. (۱۳) — سر P : aj. (۱۲) — و مناجات کن است

— خطرست : I : (۴) — را P : om. (۳) — (sic) وخت : I : (۲) — خطرست : I : (۱) — M. 48 :
 — ازین P : (۹) — وهو P : (۸) — آن P : aj. (۷) — بتفیظت : I : (۶) — (sic) بتفیظت : I : (۵)
 همه در P : om. (۱۱) — است P : (۱۰)

«ویدعوننا رغبا ورهبا»^(۱) . رغبت خریداریست^(۲) . رغبت ورهبت دو قدم ایمانند که بدان رود^(۳) ، که بیکه قدم نتوان رفت^(۴) ، ودوستی سر آن^(۵) . و جمله راغبان سه مردند : یکی راغبست^(۶) درین جهان در ابتلا غرق^(۷) ، و دیگر راغبست در آن جهان^(۸) در اجتهاد غرق^(۹) ، سیم راغبست در حق در^(۱۰) افتقار غرق^(۱۱) . و تخم رغبت در^(۱۲) دنیا سه چیزست : درازی امل ، و اندکی علم ، و مردگیء دل^(۱۳) . و تخم رغبت در آخرت سه چیزست : کوتاهیء امل ، و نور علم ، و زندگیء^(۱۴) دل . و تخم رغبت در حق سه چیزست : قبول کردن نداء ازلی^(۱۵) ، و فرو شکستن کام دل^(۱۶) ، و حرمت^(۱۷) سر نگاه داشتن^(۱۸) .

میدان چهل و ششم مواصلت است . از میدان رغبت میدان مواصلت زاید . قوله تعالی : «واسجد واقرب»^(۱) . مواصلت سه چیزست : مواصلت عذر با^(۲) پذیرفتکاری ، و مواصلت^(۳) جهد واز ملکه^(۴) یاری ، و مواصلت^(۵) دوست داری واز مولی بسندکاری . نشان مواصلت^(۶) عذر ظاهر گشتن برکات در فعلست ، و آرامش در خوی ، و خوشی در دل . و نشان مواصلت جهد و توفیق ظاهر گشتن^(۷) برکات بر^(۸) اسرار ، و قبول دلها ، و استجاب دعاها^(۹) . و نشان مواصلت دوست داری^(۱۰) واز مولی^(۱۱) بسندکاری ظاهر گشتن برکات بر انفاس ، و بزرگیء همّت ، و کشاد حکمت .

میدان چهل و هفتم مداومت است . از میدان مواصلت میدان مداومت زاید . قوله

— روند : I . روز (۴) : P^(۳) — قوله ... خریداریست . P : om.^(۲) — K. ۲۱, ۹۰ : M. 45 :
 — یکی راغب است در جهان ابتلا غرق : P^(۷) — راغب : I^(۶) — بر آن : P^(۵) — نتواند که رود : P^(۴)
 قال الله تعالی : «ویدعوننا رغبا . aj. P^(۱۱) — ودر : P^(۱۰) — سرق : P^(۹) — در آخرت : P^(۸)
 P^(۱۵) — زندگیانی : P^(۱۴) — و مرد که از دل خیر ندارد : P^(۱۳) — در . om. P^(۱۲) — ورهبا»
 نگاه داشتن . om. I^(۱۸) — و نسبت : P^(۱۷) — دل . om. P^(۱۶) — نبوشیدن پند ازلی
 P : — واز موافقت : P^(۳) — موافقت عذر را و : P^(۲) — K. ۹۶, ۱۹ : M. 46 :
 — در : P^(۸) — برکات ... گشتن . om. P^(۷) — موافقت : P^(۶) — و موافقت : P^(۵) — مولی
 از مولی . om. P^(۱۱) — و نشان موافقت دوستی : P^(۱۰) — و استجاب و عذر : P^(۹)

رجا را^(۵) سه قسمت : یکی رجاء ظالمانست : در گذاشتن جرم را ، و پوشیدن عیب را ،
و باز پذیرفتن^(۶) خصمان ؛ قوله تعالى : « ویرجون رحمته و یخافون عذابه »^(۷) . و دیگر رجاء
مقتصدانست : در گذاشتن تقصیر را ، و پذیرفتن^(۸) طاعت را ، و بیفزودن^(۹) معونت را ؛ قوله
تعالی : « یرجون تجارة لن تبور »^(۱۰) . و دیگر رجاء سابقانست : تمام کردن^(۱۱) نعمت ازلی را ،
و زیادتی زندگانیء دل را^(۱۲) ، و حفظ دل و مایه وقت را ؛ قوله تعالى : « یرجون من الله
ما لا یرجون لك »^(۱۳) .

میدان چهل و چهارم طلب است . از میدان رجا میدان طلب زاید . قوله تعالى :
« یتبعون الی ربهم الوسیلة ائیم اقرب »^(۱) . طلب جستن و کوشیدن است . و آن^(۲) سه قسم است :
طلب آزادی ، و طلب ثواب ، و طلب حق تعالی . اما طلب آزادی از درد قطیعتست ، و از
خجالت عتاب^(۳) ، و از ذل حجاب ؛ و این طلب مفتقرانست^(۴) . و اما طلب ثواب آن طلب
بهشتست^(۵) ، و شفاعت^(۶) ، و خشنودی ؛ و این طلب مجاهدانست^(۷) . اما طلب حق تعالی
کاری عظیمست ، و آن ترک دنیا و آخرتست^(۸) ؛ خلق آنرا بگذاشتن و سستی مینگرند^(۹) ، و همه
چیز را پیش جویند پس یابند^(۱۰) ، و حق تعالی را پیش یابند^(۱۱) پس جویند . انان^(۱۲)
طالبان حق عزیزانند^(۱۳) . فافهم والله اعلم .

میدان چهل و پنجم رغبت است . از میدان طلب میدان رغبت زاید . قوله تعالى :

— پذیرفتن : I : (۸) — I déforme la citation. K. 17, 57. (۷) — پذیرفتن : I : (۶) — و از رجا : P : (۵)
K. 4, (۱۳) — و زندگانی را : P : (۱۲) — تمام بردن : P : (۱۱) — K. 35, 29. (۱۰) — (sic.) بیزودن : P : (۹)
فافهم . I : لك et الله ما . P : 104.

P : (۴) — عبادت : I : (۳) — و آنرا : P : (۲) — ایهم اقرب . P : om. K. 17, 57. M. 44 :
— مجتهدانست : P : (۷) — و عفو . I : (۶) — اما طالب ثواب طالب بهشت است : P : (۵) — متقیان
(ou مینگرند I et P Placent ce membre de phrase après ترک دنیا و آخرت گفتن : P : (۸)
— dans P). Le sens et les assonances nous poussent à voir là une inversion fautive.
عزیزند : I P : (۱۳) — از ان : I : (۱۳) — یابند : P : (۱۱), (۱۰) — خلق را بستنی می نگردد : P : (۹)

شدن از (۱۱) هوا و حظ . و هیبت که از بصیرت (۱۲) افتد حکمت زاید ؛ و آنچه از تفکر افتد فراست زاید ، و آنچه از سماع افتد بکشد یا (۱۳) خرد و حس ببرد (۱۴) .

میدان چهل و دوم فراست . از میدان هیبت میدان فرار زاید . قوله تعالی : « ففرّوا الی الله » (۱) . فرار با مولی گریختن است ، و در تفرق بر خویشان بستن (۲) است ، و از دو جهان رهایی جستن است . گریختن بمولا را (۳) سه نشانست : امید از کردار خود (۴) بریدن ، و بر اخلاص خود تهمت نهادن ، و از دیدن (۵) طاعت خود (۶) توبه کردن . و در بستن تفرق (۷) سه نشانست : همت یگانه کردن ، و از تدبیر خود بیرون شدن ، و حکم را با تسلیم کردن نهادن . و رهایی جستن را از دو جهان سه نشانست (۸) : از بیها بر (۹) بیم قطعیت اختصار کردن (۱۰) ، و از کوشیدن بر کوشیدن وقت اختصار کردن (۱۱) ، و از امیدها (۱۲) بر (۱۳) امید دیدار نیارامیدن .

میدان چهل و سیم رجاست . از میدان فرار میدان رجا زاید . قوله تعالی (۱) : « یحذر الآخرة ویرجوا رحمة ربه » (۲) . رجا امیدست . و یقین را دو پرست : یکی ترس و دیگری امید ، که تواند که بیک پر ببرد . امید مرکب خدمتست ، و زاد اجتهاد ، و عدت عبادت . و مثل ایمان چون مثال ترازوست ، یک کفه ترس و دیگر امید ، و زبانه (۳) دوستی کفها با اخلاق نیکو آویخته . بیت :

مرغ ایمانرا دو پر خوف و رجاست * مرغ را بی پر پرائیدن خطاست . (۴)

فأفهم . aj : I . بیر : I (۱۴) — یا . om : P (۱۳) — که از آن حضرت : P (۱۲) — و رسیدن : P (۱۱) — از کردار خویش : P (۴) — را . om : P (۳) — بر بستن : P (۲) — K. 51, 50. (۱) : M. 42 — رهایی جستن از دنیا : P (۸) — و درستی تفرق را : P (۷) — خود . om : P (۶) — دیدن . om : P (۵) — و از کوشیدن وقت اقتضا کردن : P (۱۱) — فرو ایستادن : P (۱۰) — از : P (۹) — سه چیزست — واز : P (۱۳) — آرمیدن . aj : P (۱۲) — M. 43 : (۱) P : aj . — و زبانه : P (۳) — K. 39, 9. (۲) — فی تحکم کتابه . aj : P (۱) .

میدان چهل بادست . از میدان اخبات میدان الباد (۱) زاید . الباد (۲) با (۳) حق زیستن است و بوی پیوستن . قوله تعالی : «فاین تذهبون» (۴) . الباد (۵) آنکه بود که هیبت با محبت بیامیزد ، و این مقام متصلانست . و نشان آن سه چیزست : گم شدن (۶) اسباب در توکل وی ، و استهلاک علایق (۷) در یقین وی (۸) ، و فنای احتیال در ثقت وی . گم شدن اسباب ویرا سه چیز (۹) باز آورد (۱۰) : بی نیازی از جهانیان (۱۱) ، و وحشت از خلقان (۱۲) ، و آرزوی مرگ . و استهلاک علایق را (۱۳) سه نشانست (۱۴) : رستن از تدبیر (۱۵) خود ، و بی نیازی از تمیز (۱۶) خود ، و فراغت از مؤنت خود . و فنای احتیال سه چیزست (۱۷) : وقت مقربان ، و نفس عارفان ، و علم ربانیان (۱۸) .

میدان چهل و یکم هیبت است . از میدان الباد میدان هیبت زاید . قوله تعالی : «یعلم ما فی انفسکم فاحذروه» (۱) . هیبت مقام اصفیاست و درجه اوتادست . هیبت بیست که از عیان زاید (۲) ، دیگر بیها از خبر زاید (۳) . هیبت (۴) حیرتست (۵) که در دل تابد چون برق اگر نسیم انس در برابر آن نیاید . جان مرد بان (۶) طاقت نیارد ، و بیشتر در وقت وجد افتد چنانکه کلیم صلوات الله علیه را افتاد بطور . و هیبت نه از تهذیب افتد ، بلکه (۷) از اطلاع افتد . و از آن سه چیز گشاید (۸) : خوش گشتن (۹) وقت (۱۰) ، و گم شدن مرد از خود ، و نیست

«... ان : K. 81, 26. P complète : (۴) — وا : P (۳) — لباد I écrit . ایاب : P (۲) ، (۱) : M. 40 — وی . om. P : (۳) — خلایق : P (۷) — گوی : P (۶) — ایاب : P (۵) — هو الا ذکر للعالمین « خلق : P (۱۲) — جهان : P (۱۱) — یاد آوردی : P (۱۰) — گم شدن اسباب ویرا سه نشان است : P (۹) ویرا سه : P (۱۷) — از غیر : I (۱۶) — بدی : P (۱۵) — چیزست : P (۱۴) — علایق ویرا : P (۱۳) — فافهم . aj. I : (۱۵) — چیز باز آورد

Le dernier mot est «واعلموا ان الله يعلم ما فی انفسکم فاحذروه» : M. 41 : K. 2, 235. P : (۱) — هیبت . om. P : (۴) — دیگران بیم از خبر هست : P (۳) — آید : P (۲) — خوش گشتن . om. P : (۹) — زاید : P (۸) — که : P (۷) — وآن : P (۶) — چیزست : I (۵) — وقت . om. I : (۱۰)

میدان سی و هشتم تذلل است . از میدان خشوع میدان تذلل زاید . تذلل^(۱) بسزای نیاز خویش زیستن است ، و بخواری راه بردن است ، و بر آن تخم عز دو جهانی کشتن^(۲) . قوله تعالی : «وعنت الوجوه للحی القیوم وقد خاب من افتری»^(۳) . تذلل سه قسم است : تذلل اجابت بصدق امر و معاملات بوفات فرمان^(۴) ، و تذلل قصد با طاب حقیقت بزاد خاطر^(۵) ، و تذلل آگاهی از اطلاع حق بر^(۶) سر . تذلل قبول امر را سه نشاست : رغبت در^(۷) علم ، و حرص بر ورد^(۸) ، و نظر باریک . و تذلل قصد را با حقیقت سه نشاست : کم سخنی ، و دوستی^(۹) درویشی ، و فکر دایم . و تذلل آگاهی را از اطلاع حق^(۱۰) بر سر^(۱۱) سه نشاست : خواب چون خواب غرقه^(۱۲) شدگان ، و خوردن چون خوردن بیماران ، و عیش چون عیش زندانیان . و این طریق مستقیم است .

میدان سی و نهم اخبار است . از میدان تذلل میدان اخبار زاید . قوله تعالی : «و بشر المحبتین»^(۱) . اخبار نرم خو بیست ، و تنگ دلی ، و ترسگاری^(۲) مردست^(۳) حقیقت اخلاص چشیده^(۴) ، و عذر خلاق^(۵) بدیده ، و از خویشتن رسته . نشان چشیدن اخلاص سه چیزست : از^(۶) تیمار رزق^(۷) و از کوشیدن^(۸) و از ساختن^(۹) جهان بر آسودن^(۱۰) ، و در^(۱۱) مداومت خدمت و استغراق اوقات و تصفیه^(۱۲) انفاس آویختن ، و جهان^(۱۳) و جهانیان و ادمیان و جز از ایشان را^(۱۴) از ادای خویش آزاد داشتن . و این سیرت ابدالانست .

M. 38 : (۱) P : تذالک (sic) — (۲) I : om. بخواری ... کشتن — (۳) K. 20, 111. La fin de la citation comporte une confusion avec K. 20, 61. P : om. افتری ... وقد — (۴) P : om. — (۵) I : اجابت بصدق و قبول و معاینه فاقه فرمانرا — (۶) P : بر — (۷) P : در — (۸) P : بر سر — (۹) I : بری — (۱۰) P : om. دوستی — (۱۱) P : om. — (۱۲) I : غرق — (۱۳) P : om. — (۱۴) P : از آویختن جهان — (۱) K. 22, 34. — (۲) P : aj. — (۳) P : است — (۴) P : چشیده — (۵) P : لایق — (۶) P : اول — (۷) I : رزق — (۸) P : aj. — (۹) P : شناختن — (۱۰) P : و جز ایشان — (۱۱) P : om. — (۱۲) I : نصیبت — (۱۳) P : om. — (۱۴) P : و آن آسودن

ترس نه پیش دعا حجاب گذارد ، ونه پیش فراست بند ، ونه پیش امید دیوار . این ترس است گذارنده وکشنده ، تاکه بشارت (3) «الّا تخافوا ولا تحزنوا» (4) نشنود نیارآمد (5) . خداوند اشفاق را کرامت می نماید ، واز هم زوال آن ویرا می سوزانند (6) ، ونور می افزایند ، و فزع (7) تغیر در وی می افکنند ، ودر غربت (8) ویرا بر می کشند ، وعتاب (9) در گوش و دل (10) وی می افکنند . واین ترس (11) عارفانست (12) .

میدان سی وهفتم خشوعست . از میدان اشفاق میدان خشوع زاید . و خشوع ترسیست که خاطر را از حرمت نرم کند (1) ، و اخلاق را تهذیب کند ، و اطراف را ادب کند . قوله تعالی : «الم یان للذین آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله» (2) . خشوع بیست با هشیاری واستکانت . وان سه بابست (3) : در معاملات ایثار و تحمل ، ودر خدمت استکانت وحضور ، ودر سر شرم وتعظیم (4) . آثار ایثار (5) در معاملات سه چیزست : بدان از وی امین ، ونیکان (6) از وی شاد ، وخلق از وی (7) آزاد . ونشان حضور در خدمت سه چیزست : حلاوتی که بدان از درگاه (8) نشکیند (9) ، ومطالعة مقصود که از آن (10) بخلق نه پردازد ، ومعاینت تقصیر که خود را حق نه بیند . ونشان تعظیم بر (11) سه چیزست : نزدیک دیدن حق تعالی بخویشتن (12) ، ودور دیدن خویش را از وی ، وبزرگ داشتن آزمایش وی . واین ترس صدیقانست .

وبه بیم زوال او : P (6) — دنبارا ند : P (5) — K. 41, 30. (4) — بشارت . om. P : با آنکه : I (3) — قربت : P (8) — وقروح (قروح ؟) : P (7) — آواز On peut aussi lire . آز من می شنوائند (9) — فافهم . I : aj. (12) — بیم : P (11) — و . om. I : (10) — وعتاب . om. I : (9)

M. 37 : P (3) — K. 57, 16. (2) — میدان خشوع آنست که از حرمت خواطر برکنند : P (1) — وان اول : I (7) — ویکانگان : P (6) — ایثار . om. P (5) — ودر سر تعظیم را شرم : P (4) — واین ترس : om. P (11) — از آن . om. P (10) — نشکیند : P (9) — از درگاه . om. P (8) — واز خلق وی خویشتن : I (12) —

اخلاص ، یا از تفرقه دل . وترس بر (5) اصل ، آن یاد کردن نویستن است (6) ؛ و این ترس بر مقدار مکاشفت است ، و دیدار دل ، و تیمار (7) از سبق (8) ؛ و نگریستن باول (9) دل بیقرار (10) دارد و مراد را غرقه (11) . و این بیم بیم (12) عابدانست (13) .

میدان سی و پنجم رهبت است . از میدان وجل میدان رهبت زاید . قوله : « وایای فارهبون » (1) . رهبت ترسیست از وجل (2) برتر . رهبت سه صفت دارد (3) : عیش را از مردم ببرد (4) ، و از خلق جهان ببرد (5) ، و ترا در جهان از جهان جدا کند (6) . و نشان آن (7) سه چیزست : همه (8) نفس خود را (9) غرامت (10) بیند ، و همه سخن خود را شکایت بیند ، و همه کرد (11) خود را جنایت بیند . همواره (12) نا زنده و سوزنده بود (13) میان سه حال : آز نمودن (14) بیماران ، و اخلاص (15) غرقه (16) شدگان ، و لاوه مبتلان (17) . و این ترس زاهدانست (18) .

میدان سی و هشتم اشفاقست . از میدان رهبت میدان اشفاق زاید . قوله تعالی : «الذین هم من خشية ربهم مشفقون» (1) . و اشفاق ترس دایم است . ابریست (2) نورباران . و این

بازر : P : (9) — نازل . I : (8) — بیمار : P : (7) — وترس بر امل نا وابستی است : I : (6) — در : P : (5) —
— Cette phrase obscure (I nous montre qu'il l'a trouvée telle en ajoutant (وافهم) peut être comprise de diverses façons selon la ponctuation qu'on lui donne. Au lieu de placer le ; après سبق , on peut en effet le mettre après است ou après دل زاری , ou encore après باول , ce qui semble requis si l'on adopte la leçon de P : — قرار دارد وافهم . I : (13) — بیم . om. : P : (12) — قرار دارد

P : (6) — رهبت را سه نشانست : I : (3) — از وجل . om. : P : (2) — M. 35 : (1) K. 2, 40. —
آزرا : P : (7) — و در جهان از جهان پندارد : P : (6) — و او را از خلق برد : P : (5) — عیش مرد برد
همه این راه : P : (12) — کردار : P : (11) — غرامت : I : (10) — خود را : om. : P : (9) — که همه : P : (8) —
— مستهلان : I : (17) — غرق : P : (16) — خلاص : I : (15) — آزمودن : I : (14) — بود . om. : P : (13) —
زاهدانست : I P : (18)

آزرا است : P : (2) — « ان الذین... » : K. 23, 57. P complète : M. 36 : (1)

من خاف مقام ربِّه»^(۱) . خوف ترس است^(۲) ، وترس حصار ایمانست و تریاق تقوی^(۳) و سلاح مؤمنست^(۴) . و آن سه قسم است : یکی خاطر ، و دیگر مقیم ، سیم غالب . آن ترس که خاطرست^(۵) در دل آید و بر گذرد^(۶) ؛ آن^(۷) کمینه ترس است که اگر آن^(۸) نبود ایمان نبود ، که بی بیم ایمنی روی نیست^(۹) و بی بیم را ایمان نیست ؛ و نشانهای بیم نا پیداییست ، و آن پیرایه ایمانست . هر کس را ایمان چندانست که بیم است . دیگر ترس مقیم است ، که آن ترس^(۱۰) بنده را از معاصی باز دارد ، و از حرام^(۱۱) ویرا دور کند ، و امل مرد کوتاه نکند . سیم ترس غالبست ، و آن ترس مکرست ، که^(۱۲) حقیقت بدان ترس درست آید ، و راه اخلاص بدان کشاده آید^(۱۳) ، و مرد را از غفلت آن باز رهاند^(۱۴) . و نشان مکرده چیزست : طاعت بی حلاوت ، و اصرار بی توبه ، و بستن^(۱۵) در دعا ، و علم بی عمل ، و حکمت بی نیت ، و صحبت بی حرمت ، و بستن^(۱۶) در تضرع ، و صحبت با بدان ، و بدتر^(۱۷) از این همه دو چیزست : بنده را^(۱۸) ایمان دهد بی یقین یا^(۱۹) بنده را بوی باز گذارد^(۲۰) . و این بیم تایبانست^(۲۱) .

میدان سی و چهارم و جلست . از میدان خوف میدان وجل زاید . قوله تعالی : « وقلوبهم وجلة»^(۱) . وجل قوی تر^(۲) از خوفست ، و آن ترس زنده دلانست . و آن سه چیزست^(۳) : ترس بر طاعت ، و ترس بر وقت ، و ترس بر اصل^(۴) . ترس بنده بر طاعت از سه چیزست : از فساد نیت ، و تاوان تقصیر ، و بستن خصمان . و ترس بر وقت از تغیر عزمست ، یا از اضطراب

خوف P : om.^(۲) — « . . . و نهی النفس عن الهوی » : K. 79, 40. P complète : M. 33 :
 کان P : (7) — و I : om. — (6) — آنست که aj. P : (5) — و صلاح مؤمن I : (4) — هوا P : (3) — ترس است
 از P : (11) — و آن ترس است که P : (10) — که ایمنی از وی نیست P : (9) — آن om. P : (8) —
 P : (14) — کشاید I : (13) — که حقیقت مکر است و P : (12) — معاصی باز داز حرام
 — که بنده را P : (18) — و نیز P : (17) — و نشستن P : (16) — و رستی P : (15) — از آن غفلت رهاند
 و این بیم تایبانست om. P : (21) — یا بنده را با بنده گذارد P : (20) — تا I : (19)

امل I : (4) — بابست P : (3) — مهتر P : (2) — M. 34 : K. 23, 60. (1)

کفارتست انتظار و صبر است ، و نشان آنچه عقوبت است ضیق و سخرت ، و نشان آنچه قطیعت است (۲) شکوی و سخرتست : « اذا هم یسخطون » (۳) ؛ در صفت مناقفانست . و آنکه فقر (۴) اختیارست سه است : یکی درجه ، و دیگری قربت ، سیم کرامتست : آنچه درجه است با قناعتست ، و آنچه قربتست با رضاست ، و آنچه کرامتست با یشارست . و فقر تحقیق سه است : جفا از وی (۵) نیست ، و عصمت بنده (۶) نیست ، و نعمت را عدد پیدا نیست ، و شکر سزا را (۷) طاقت نیست (۸) . قوله تعالی : « ومن یرد الله فتنته فلن تملك له من الله شیئاً اولئک الذین لم یرد الله ان یطهر قلوبهم » (۹) .

میدان سی و دوم تواضعست . از میدان فقر میدان تواضع زاید . قوله تعالی : « وعباد الرحمن الذین یشون علی الارض هونا » (۱) . تواضع فرو استادست (۲) حق را ، و آن سه چیزست : حق را جلّ جلاله ، و دین ویرا ، و اولیاء ویرا . تواضع دین ویرا سه چیزست : رایء خودرا برابر (۳) گفت وی باز نداری ، و بر (۴) سر رسول وی صلی الله علیه وسلم اسناد نجویی ، و بر دشمن خویش حق (۵) رد (۶) نکنی . و تواضع اولیا را (۷) سه چیزست : قدر ایشانرا زیر قدر خویش داری (۸) ، و از خویش ایشانرا اکرام نمایی ، و از ظن بد خویش ایشانرا آزاد داری . تواضع حق را (۹) جلّ جلاله سه چیزست : فرمان ویرا خوار (۱۰) باشی ، وزیر حکم وی پرمردده باشی (۱۱) ، و در یاد کردن وی حاضر باشی .

میدان سی و سیم خوف است . از میدان تواضع میدان خوف زاید . قوله تعالی : « واما

« وان لم یعطوا : K. 9, 58. P complète (۳) — نشان آنچه کفارتست . . . آنچه قطیعت است . om. I : (۲) بسزا : I : (۷) — و عصمت بدست رهی : P : (۶) — جفا را روی : I : (۵) — و آن فقر که : P : (۴) — منها . . . « — K. 5, 41. P : om. la citation. (۹) — و از مولی بد نیست و نا یابست و آنرا چاره نیست . P : aj. (۸) — بحق . I : aj. (۲) — « . . . و اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما » : K. 25, 63. P complète (۱) : M. 32 — اولیاء ویرا : P : (۷) — رد . om. P : (۶) — خود : P : (۵) — و از : P : (۴) — بر : P : (۳) — و حکم ویرا پژومنده باشی : P : (۱۱) — حول : P : (۱۰) — را . om. P : (۹) — قدر ایشان زور خویش دانی

آن (۱۷) نغم شرمست ؛ و غرض تام جزم آن حزم خود را دیدن (۱۸) ، که آن نغم بیست ؛ و پروردن نیاز (۱۹) که جزای آن (۲۰) دیدارست . و آن سه چیزست (۲۱) : تفکر و تدبیر و تذکر ؛ تفکر در کرد ، و تدبیر در گفت ، و تذکر در بخش : کرد چون ، و گفت چه ، و بخش چند (۲۲) ؛ کرد نغز ، و گفت راست ، و بخش پاک (۲۳) .

میدان سی ام ذکرست . از میدان تفکر میدان تذکر زاید . قوله تعالی : « ولا یتذکر الا من ینیب » (۱) . تذکر یاد کار رسیدست و بپذیرفتست (۲) ؛ و فرق میان تفکر و تذکر آنست که تفکر جستجوست و تذکر یافتن است . و تذکر سه چیزست : بگوش ترس نداء و عید شنیدن ، و بیچشم رجا با منادی بوعده (۳) دوست نگریستن ، و بزبان نیازمندی (۴) منت را اجابت کردن است . تذکر بر ترس میان سه چیزست : فرع سنن (۵) پوشیده (۶) ، و وجل (۷) سر انجام نا دیده (۸) ، و تأسف بر وقت شوریده (۹) . و تذکر بر رجا میان سه چیزست : توبه کوشنده ، و شفاعت نیوشنده (۱۰) ، و رحمت تابنده (۱۱) . و تذکر نیاز (۱۲) میان سه چیزست : مناجات پیوسته ، و آشنایی از ازل (۱۳) شادی نماینده ، و دلی کشاده (۱۴) بمولی نگرنده .

میدان سی و یکم فقرست . از میدان ذکر میدان فقر زاید . قوله تعالی : « یا ایها الناس انتم الفقراء الی الله » (۱) . فقر درویشیست ، و آن سه است : فقر اضطرار ، و فقر اختیار ، و فقر تحقیق . فقر اضطرار سه است : یکی کفارتست ، و دیگری عقوبتست ، سیم قتیعتست ؛ نشان آنچه

آن . om. P : (۲۰) — نیاز . om. P : (۱۹) — آن ... دیدن . om. P : (۱۸) — جستن عیب طاعت و آن : P : (۱۷) — کرد نغز ... پاک . om. P : (۲۳) — کرد چون گفت بخش چه کرد و چند کرد : P : (۲۲) — سه اند : P : (۲۱) — منادی بوعده . om. P : (۳) — تذکر یاد کار شدن است : P : (۲) — M. 30 : (۱) K. 40, 13. — نا دیده : I : (۸) — و وجد : P : (۷) — پوشیدن : I : (۶) — سبق : P : (۵) — نیاز منادی : I : (۴) — و تذکر بزبان : P : (۱۳) — و رحمت یافتن : P : (۱۱) — نیوشنده : I : (۱۰) — شوریدن : I : (۹) — کشاینده : P : (۱۴) — و آشنایی آن از دل K. 47, 38. « والله الغنی وانتم ... » : P : (۱) K. 35, 15. M. 34 :

روی (14) . واستقامت انفاس را سه گواهد است : نفس میکوشی تا با قیمت گردی (15) ، و عمر
یک نفس دانی تا آزاد باشی ، و بر نفس متفحص باشی تا سید گردی (16) . و بدانکه عمر
هر نفس که گذشت (17) یا خصمت یا شفیع ، در هر نفس الله را بر بنده منتست (18) و بنده
را (19) برابر ان (20) جنایتست (21) . نفس بد بخت دود چراغ کشته است در خانه تنگ بی در ، و نفس
نیکه بخت چشمه روشن است در بوستان ارسته بابر (22) .

میدان بیست ونهم تفکرست . از میدان استقامت میدان تفکر زاید . تفکر دلرا چون
پویدن است نفس را ، التفکر هو ترتیب أمور معلولة للتأدی الی مجهول (1) . قوله تعالی :
«وتلك الامثال نضربها للناس لعلهم یتفکرون» (2) تفکر بر (3) سه قسم است : یکی حرامست ،
ویکی مستحبست ، و دیگر واجبست . آن قسم (4) تفکر که حرامست در (5) سه چیزست :
در صفات رب العزة ، که آن تفکر تخم حیرتست (6) ؛ دیگر در جزای کار ویست (7) ، که
آن تخم تهنست (8) ؛ سیم در اسرار خلیقتست (9) ، که آن تخم خصومتست . و آنکه (10)
مستحبست تفکر در صنایع صانعست (11) ، که آن تخم حکمتست ؛ و در اقسام حق (12) ، که
آن تخم بصیرتست (13) ؛ و در الاء وی ، که آن تخم محبتست (14) . سیم تفکری که واجبست تفکر
در کار (15) خویش است ، که آن کار تعظیم است (16) ؛ و جستن عیب خویش < در > طاعتست ، که

— و در هر نفسی خوبی وی تا سیری باشی : P (16) — تا قیمت گیرد : P (15) — پوسیدن (؟) : P (14)

— و روی را : P (19) — بر روی *sic.* Sans doute faut-il lire sic. بر دهق منت : P (18) — برفت : P (17)

چشمه روشن روانست در بوستان گذاشته : P (22) — جنایت : P (21) — بر ابدان : I (20)

— بر om. : P (3) — K. 59, 21. (2) — تفکر دل را . . . مجهول : P (1) : M. 29

om. : P (7) — که از آن تفکر تخم حیرت زاید : P (6) — در om. : P (5) — قسم : P (4)

و آن : P (10) — و دیگر تفکر در اسرار خلق : P (9) — که آن تخم بیم است : P (8) — کار ویست

که آن تخم بصر (بصر؟) است : P (13) — وی : P (12) — در صنع صانع عز وجل : P (11) — تفکر که

که آن کار تعظیم است om. : P (16) — کردار : P (15) — که آن تخم تحسین است : P (14) —

میدان بیست وهفتم عزم است : از میدان بتل میدان عزم زاید . قواله تعالی : « فاصبر كما صبر أولو العزم من الرسل » (1) . عزم بچیز قطعت از غیر آن چیز واغراض (2) قابست از همه چیز الا آن چیز (3) . عزم درست کردن مرادست (4) ، وجمع دل پاک (5) . وآن سه بابست : عزم توبه است ، وعزم خدمتست ، وعزم حقیقت است . عزم توبه سه چیزست : رستن از (6) معصیت (7) ، والت بیفگندن ، واز قرین بد بریدن (8) . وعزم خدمت سه چیزست : پیش از امر امر را آمادگی کردن (9) ، وفریضتها (10) در وقت آن گذاردن (11) ، وکار دین خود را بر امر (12) دنیا مقدم داشتن . وعزم حقیقت سه چیزست : آرام در وقت خشم ، وجوانمردی در وقت احتیاج (13) ، وخجلی در وقت طاقت . ومایه عزم سه چیزست : صلابت در دین ، وغیرت بر امر ، واستقامت وقت .

میدان بیست وهشتم استقامت است . از میدان عزم میدان استقامت زاید . قواله تعالی : « فاستقم كما أمرت » (1) . استقامت هموار (2) بودن است بی (3) تلون . وآن سه قسم است : استقامت افعال ، واستقامت اخلاق ، واستقامت انفاس . استقامت افعال فرایانراست ، واگر (4) نه فرایانند ؛ واستقامت اخلاق موقنراست (5) ، واگر نه منحرفانند (6) ؛ واستقامت انفاس عارفانراست ، واگر (7) نه مدعیانند . استقامت افعال را سه گوا هست : ظاهر وی (8) بموافقت ، وباطن وی (9) بمخالصت ، ومنزد بر خود بملامت . واستقامت اخلاق را سه نشانت (10) : اگر جفا (11) گویند عذر گوئی (12) ، واگر ایذاء (13) نمایند شکر دهی ، واگر بیمار شوند بعبادت

P : (4) — عزم بچیز . . . الا آن چیز . om. P : (3) — اغراز I : (2) — K. 46. 35. — M. 27 : (1) دور : (8) — نهادن است . aj. P : (7) — بر : (6) — پاک . om. P : (5) — عزم درستی مرادست بکوشیدن است : (11) — ووردهای خود : (10) — از وقت امر را بشناختن است : (9) — بودن است — بروز نیاز : (13) — کار : (12) —

صوفیان : (5) — تا : (4) — ذی : (3) — همواره : (3) — P : (1) — K. 11, 112. — M. 28 : (1) — گواه است : (10) — آن : (9) et (9) — تا نه متجربانند : (6) — راست : (11) — I : (13) — ارادتی (؟) : (13) — نهی : (12) — پسندی (؟) :

« قل الله اعبد مخلصا له ديني »^(۱) . اخلاص ویژه^(۲) کردنست . و آن سه قسمت : اخلاص شهادت و آن در اسلامت^(۳) ، و اخلاص خدمت و آن در ایمانست^(۴) ، و اخلاص معرفت و آن در حقیقت^(۵) است . اخلاص شهادت را سه گوا هست : کوشیدن بر^(۶) امر وی ، و آزر م از نهی وی^(۷) ، و ارمیدن برضای وی^(۸) : « الا لله الدين الخالص ؟ »^(۹) و اخلاص^(۱۰) خدمت را سه گوا هست : نا دیدن خلق در پرستیدن حق^(۱۱) ، و رعایت سنت در کار حق^(۱۲) ، و یافت حلاوت بر^(۱۳) خدمت حق^(۱۴) ، قوله تعالى : « وما أمروا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين »^(۱۵) . و اخلاص معرفت را سه گوا هست : بپی از گناه باز دارنده^(۱۶) ، و امیدی بر طاعت^(۱۷) دارنده^(۱۸) ، و مهري حکم را گوارنده^(۱۹) ؛ قوله تعالى : « اننا اخلصناهم بخالصة »^(۲۰) .

میدان بیست و ششم تبتل است . از میدان اخلاص < میدان > تبتل زاید . قوله تعالى : « وتبتل اليه تبتيلا »^(۱) . تبتل باز گشتن است . و آن سه چیزست با سه چیز : از دوزخ با بهشت ، و از دنیا با آخرت ، و از خود با حق . از دوزخ با بهشت رسیدن^(۲) سه چیزست : از حرام بجلال پیوستن^(۳) ، و از کینه^(۴) و عداوت^(۵) بنصیحت باز^(۶) گشتن ، و از دلیری بترسکاری گشتن . و از دنیا با آخرت آمدن^(۷) سه چیزست : از حرص بقناعت آمدن^(۸) ، و از علائق بفرات^(۹) آمدن^(۱۰) ، و از اشتغال^(۱۱) بانابت آمدن^(۱۲) . و از خود بحق گشتن سه چیزست : از دعوی بنیاز آمدن^(۱۳) ، و از لجاج بتسلیم آمدن^(۱۴) ، و از اختیار بتفویض آمدن^(۱۵) .

— در نمازست : P : (۹) — در سلامت : I : (۳) — آویزه : P : (۲) — M. 25 : K. 39, 14. — در نمازست : P : (۹) — در ضمان : P : (۸) — و آزر م داشتن در نهی : P : (۷) — در : P : (۶) — حرمت : P : (۵) — و رعایت حق در کار سنت : P : (۱۲) — نگاه داشتن خلق در رعایت حق : P : (۱۱) — و اخلاص : P : om. (۱۰) — بطاعت : P : (۱۷) — باز دارنده : P : om. (۱۶) — در : P : (۱۳) — « ... ذکرى الدار » : P complète : K. 38, 46. — و گواریدن مهر : P : (۱۶) — دارنده : P : om. (۱۸) — ناز : P : om. (۶) — و عداوت : P : om. (۵) — کین : P : (۹) — گشتن : P : (۳) et (۲) — M. 26 : K. 73, 8. — اشتغال : P : (۱۱) — گشتن : P : (۱۰) — بفرات : I. — با فرات : P : (۹) — گشتن : P : (۷) et (۳) — گشتن : P : (۱۵) et (۱۴), (۱۳), (۱۲)

میدان بیست و چهارم موافقت است . از میدان رضا میدان موافقت زاید . قوله تعالی : « فاقض ما انت قاضٍ »⁽¹⁾ . موافقت استقبال حکمت بدل کشاده . رضا پس⁽²⁾ از پیدا شدن حکم است⁽³⁾ ، و موافقت پیش از پیدا شدن آن⁽⁴⁾ . و موافقت بسه⁽⁵⁾ چیزست : بر خاستن اختیار بنده از میان ، و درست بدیدن عنایت مولی ، و بریدن مهر از تحکم خویش و از دوگیتی . و نشان بر خاستن اختیار بسه چیزست⁽⁶⁾ : یکی در بلا⁽⁷⁾ و عافیت یکسان بودن⁽⁸⁾ ، و بعتا⁽⁹⁾ و منع برابر بودن⁽¹⁰⁾ ، و بزندگانی⁽¹¹⁾ و مرگ مساوی⁽¹²⁾ بودن⁽¹³⁾ . و نشان بدیدن عنایت مولی بسه چیزست⁽¹⁴⁾ : یکی آنکه در دل وی شادی نهند⁽¹⁵⁾ که غمها بشوید ، و نوری بخشند⁽¹⁶⁾ که علایق بسترده⁽¹⁷⁾ ، و قربی⁽¹⁸⁾ دهند⁽¹⁹⁾ که تفرق ببرد⁽²⁰⁾ . و نشان بریدن مهر از خود و از هر دو جهان بسه چیزست⁽²¹⁾ : یکی آنکه حاجتهای وی با یکی⁽²²⁾ افتد ، و هیچ⁽²³⁾ حجاب نماند در⁽²⁴⁾ دل که⁽²⁵⁾ ویرا بپوشاند⁽²⁶⁾ ، و امانی در دل وی⁽²⁷⁾ راه نیابد⁽²⁸⁾ . هر که در حکم بر بیم آرمیده است صابرست⁽²⁹⁾ ؛ و هر که در حکم⁽³⁰⁾ بر امید آرمیده است راضیست⁽³¹⁾ ؛ و هر که در حکم بر مهر آرمیده است موافقتست⁽³²⁾ .

میدان بیست و پنجم اخلاصست . از میدان موافقت میدان اخلاص زاید . قوله تعالی :

« لن نُؤثرك علی ما جاءنا من البینات والذی فطرنا . . . » M. 24 : (1) K. 20, 72. P complète : — و موافقت بر خاستن از سر اختیار خویش است : P : (4) — حکم است . om. P : (3) — یش : P : (2) — بود : P : (8) — یکی آنکه بنده را با بلا : P : (7) — بر خاستن . . . چیزست . om. P : (6) — و آن سه : P : (5) — om. P : (15) — یکسان : P : (12) — و زندگانی : P : (11) — بودن . om. P : (10) — و عطا : P : (9) — P : (16) — نهد : P : (15) — و نشان آن سه چیزست ، نشا آن ظهور عنایت مولی بود : P : (14) — بودن چون این حاصل شد . aj. P : (20) — نهد : P : (19) — و قوتی : I : (18) — بشرد : P : (17) — و آرای نهد : P : (23) — همه با وی : P : (22) — و آنرا سه نشانست : P : (21) — او را از خود و از هر دوگیتی یزازی بود وی . om. P : (27) — نپوشاند : P : (26) — که . om. P : (25) — نماند در . om. P : (24) — و دیگر آنکه هیچ بمهر حال : P : (31) — بر مهر . aj. I : (30) — و در حکم بیم آرمیده صبر بود : P : (29) — یابد : I : (28) — و در حکم بمهر آرمیده موافق بود : P : (32) — آرمیده رضا بود

ان لا ملجأ من الله إلا إليه» (2). لجا (3) باز پشاهیدنست بیکیجا (4)، وآن (5) سه رکنست .
 لجا زبانت ، و لجا دل ، و لجا جان . لجا زبان اعتذارست ، و لجا دل افتقارست ، و لجا جان
 اضطرارست . معنی اضطرار استنشاقت (6) . توکل کار بوی سپردنست ، و لجا خود را بوی
 سپردنست ؛ توکل از وی بیوسیدن (7) ، و لجا ویرا بیوسیدن (8) ؛ متوکل بعا آرام گیرد ، و خداوند
 لجا بوی آرام گیرد (9) ؛ و در راه لجا حجاب نیست (10) ، و سود آنرا حساب (11) نیست . هر
 کجا (12) لجا نیست ، حقیقت او را (13) مایه نیست . و لجا پیرایه درست کارانست (14) ، و حلقه
 در حق (15) بدست جویندگانست .

میدان بیست و سیم رضاست . از میدان لجا میدان رضا زاید . قوله تعالی : « ورضوا
 عنه » (1) . رضا خوشنودی و بسندکاریست (2) . و آن سه چیزست (3) : دین وی (4) چنانکه وی (5)
 نهاد بدان راضی باشی (6) ، و قسمت و روزی چنانکه ترا و دیگرانرا نهاد بدان راضی باشی ،
 و بمولی خویش یحای هر چه جز از ویست راضی باشی . پسندیدن دین وی چنانکه وی نهاد از
 تکلف و بدعت و وسواس آزادیست ؛ و پسندیدن قسمت وی از حیلت و از حسد و از خجرت آزادیست ؛
 و پسندیدن بمولی خویش از هر چه جز از وی از عوایق و علایق و از دو کون آزادیست .

لجا Le mot رجا se trouve substitué à لجا K: 9, 118. P : om. la citation. — (2) P : — و این اشتیاق است : (6) P : — و رجا : (9) P : — با حق : (4) P : — و چنانکه توکل کار بوی سپردن است ، و چنانکه توکل از وی بیوسیدن : (8) P : — رسیدن : (7) I :
 در راه : (10) P : — و خداوند . . . گیرد . . . : (9) P : om. — بیوشیدن I است ، رجا او را بیوشیدن است
 رجا پیرایه : (14) P : om. او را . . . : (13) P : — هر جاکه : (12) P : — اندازه : (11) P : — آنجا پرده بیست
 است . I : (15) — بیوستگانست و مایه گرفگانست

aj. — « رضی الله عنهم . . . » : (2) P : — K. 9, 100 ; 58, 22 ; 98, 8. P complète : —
 — بسندکاری دین ، و بسندکاری قسمت ، و بسندکاری مولی ؛ اول . . . : (3) P : — بدآنچه هست
 و از تکلف و بدعت و وسواس : P remanie ainsi ce qui suit : — بسندکنی : (9) P : — وی : (5) et (4)
 جدا داری . دوم قسمت بقسمتی که ترا و دیگرانرا کرده است بسندکنی و از حرص و حسد دور باشی . سیوم
 بمولی را بجا هر چه جز وی است پسندی

و بصیرت حقیقت (7) مولیٰ خود را بدیده دل (6) دیدنست : « تبصرة و ذکری لكل عبد منیب » (9) .
 بصیرت قبول در نظاره تجارب (10) و علامات و دلایل است . و بصیرت اتباع در کتاب و سنت (11)
 و آثار سلفست (12) . و بصیرت حقیقت چراغست در دل که « اینکم » ، و ندا در گوش که « ایندم » ،
 و نشان روشن که « با تویم » (13) .

میدان بیست و یکم توکل است . از میدان بصیرت میدان توکل زاید . قوله تعالی :
 « و علی الله فتوکلوا این کنتم مؤمنین » (1) ، « فعلیه توکلوا ان کنتم مسلمین » (2) . توکل قنطره (3)
 یقینست ، و عماد ایمان ، و محل اخلاص . و توکل (4) بر سه درجه است : یکی تجربه ، و دیگر
 بضرورت ، سیم بحقیقت (5) . تجربتی آنست که میکوشد و میسازد ؛ و آن حال مکتسبانست (6) .
 و ضرورت آنست که بداند (7) درست که بدست کسی چیزی نیست ، و حیلست (8) کردن سود (9)
 نیست ، و در سبب بر (10) نیست ، و بیارامد (11) ؛ و این حال منتظرانست . و حقیقتی آنست که
 بداند که عطا و منع بحکمتست ، و قسام مهربان و بی غفلتست (12) ، و رهی را پیوسته روی حیرتست
 و بیاساید (13) ؛ این حال راضیانست .

میدان بیست و دوم لجاست . از میدان توکل میدان لجا (1) زاید . قوله تعالی : « وظنوا

(7) P : om. — تجارب : I (10) — K. 50, 8. — خود را بدیده دل P : om. (8) — بدیده . aj. (7)
 — و آن چنانست که رهیز کند از نا دیده و از نا دانسته . aj. P : (12) — و سنت . om. P : (11) — تجارب
 چراغ است در دل و آن چنان است که بدانچه اتباع باشد گوش فرا داری : P (13)
 یکی P : (5) — و آن P : (3) — قنطره : I (3) — K. 10, 84. — M. 21 : (1) K. 5, 93.
 تجربید آنست که بداند که بجز از حق بکس : P (6) — بر تجربید ، و یکی بر ضرورت ، و یکی بر حقیقت
 — و ضرورت آنست که بداند که از حیلست . . . P : (8) — میدان : I (7) — چیزی باز بسته (؟) نیست
 و حقیقتی آنست دل ماندگی عطا : P (12) — و . om. P : (11) — سبب بر . om. P : (10) — شود : I (9)
 و رهی را . . . و بیاساید . om. P : (13) — و منع بحکمت و قسام مهربانست و بی غفلت
 رجا : P (1) : M. 22 :

شرف افزاید < تو در سرف افزایی > ، وی در سر افزاید تو در جرم افزایی^(۶) . و شرم^(۷) آنست که از وی نعمت خرد^(۸) نشمیری ، و از خود معصیت حقیر نداری^(۹) ، و مر خود را بر وی^(۱۰) نستانی . و مهر^(۱۱) آنست که باک داری که وی بتو^(۱۲) می نگرد و تو از وی غافل باشی ، یا^(۱۳) از وی^(۱۴) بیبشت راضی باشی^(۱۵) ، یا^(۱۶) بجز از وی به چیزی آرزومند باشی .

میدان نوزدهم یقینست . از میدان مبالات میدان یقین زاید . یقین بی گمانیست ، و این سه بابست^(۱) : علم یقین است ، و عین یقین است ، و حق یقین است . علم یقین استدلالیست ، و عین یقین استدراکیست^(۲) ، و حق یقین حقیقتیست . علم یقین مطالعتست ، و عین یقین مکاشفتست ، و حق یقین مشاهدتست^(۳) . علم یقین از سماع روید ، و عین یقین از الهام روید^(۴) ، و حق یقین از عیان روید^(۵) . علم یقین سبب شناختنست ، و عین یقین از^(۶) سبب باز رستنست ، و حق یقین از انتظار و تمیز آزاد گشتنست .

میدان بیستم بصیرتست . از میدان یقین میدان بصیرت زاید . قوله تعالی : « تذکروا فاذا هم مبصرون »^(۱) . بصیرت دیده ور شدن است^(۲) . بصیرت بسته^(۳) چیزست : بصیرت قبول ، و بصیرت اتباع ، و بصیرت حقیقت . بصیرت قبول رسیدت بیافت آشنایی : « قد جاءکم بصائر من ربکم »^(۴) . و بصیرت اتباع راه سنت بصلابت سپردنست^(۵) : « علی بصیرة انا ومن اتبعنی »^(۶)

P : (۹) — خود : I (۸) — و آن شرم : P (۷) — تو در سرف واو در سر افزاید و تو در جرم : P (۶)
بتو : om. P (۱۲) — و آن مهر : P (۱۱) — بروی On pourrait lire alors : P (۱۰) — نشمیری
یا : om. P (۱۶) — شوی : P (۱۵) — از وی : om. P (۱۴) — یا : om. P (۱۳) —

— استدراکی : P . علم . . . و عین یقین : om. P (۲) — سه چیز است : و یکی . . . : P (۱) — : M. 19
و حق یقین : P (۵) — و حق یقین مشاهدتست . . . از الهام روید : om. P (۴) — مشاهدت : I (۳)
از : om. P (۶) — عیانست ، و . . .

— « إن الذين اتقوا اذا مسهم طائف من الشيطان . . . » : P complète , 7, 201. K. (۱) : M. 20
و بصیرة اتباع سنت راه : P (۵) — و آن سه : P (۳) — بصیره دیده وری است : P (۲)
« قل هذه سبيلي ادعوا الى الله . . . » : P complète , 12, 108. K. (۶) — صلابت سیر دل است

توحید خود بشرک نیالاید^(۳)، و اخلاص خود بنفاق نیالاید^(۴)، و تعبد خود ببدعت نیالاید. و میانگین^(۵) آنست که خدمت خود بریا نیالاید^(۶)، و قوت خود بشبهت نیالاید، و حال خود بتضییع نیالاید. و بزرگ^(۷) آنست که نعمت را بشکایت نیالاید^(۸)، و جرم خود بحجّت نیالاید^(۹)، و از دیدن منت بر خود نیاساید^(۱۰).

میدان هفدهم معاملاتست. از میدان تقوی میدان معاملات زاید. قوله تعالی: «وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ»^(۱). حسن معاملات^(۲) سه رکن است: اول انصاف بعدل، دیگر بذل و فضل، سیم ایثار بلطف^(۳). انصاف دادن^(۴) بسه چیز توان^(۵): از خود ننگ داشتن، و از مجازات ترسیدن، و بقدر خود کوشیدن. و بذل^(۶) بسه چیز توان^(۷): از خساست گریختن، و عز جوامرودی بدیدن، و نیوشیده^(۸) بشناختن. و ایثار^(۹) بسه چیز توان^(۱۰): آیین به پیوستگی^(۱۱) بر مناقشت خلق بر گزیدن، و شادیء جاوید بر شادیء^(۱۲) عاریتی بد گزیدن، و شرف ابد بر شغل این گیتی^(۱۳) برگزیدن. معاملات با خود بخلاف، با خلق بانصاف، با حق باعتراف.

میدان هجدهم مبالاست. از میدان معاملات میدان مبالات زاید. قوله تعالی: «وَيُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ»^(۱). مبالات با که داشتنست و ان بسه چیز توان^(۲): یا ببیم، یا بشرم، یا ببهر. بیم^(۳) آنست که با که داری که وی^(۴) در احسان افزایش تو در طغیان افزایی^(۵)، او در

وترس. aj. P : ^(۴) — (Cette variante se retrouve dans les trois membres de phrase). نیالائی P : ^(۳) — و ترس. — (Cette variante se retrouve dans les trois membres de phrase). نیالائی P : ^(۶) — و میانه. P : ^(۵) — و از دیدار او نیاسائی P : ^(۱۰) — نیالائی P : ^(۹) — نیالائی P : ^(۸) — و مهین. P : ^(۷) —

و معاملات سه چیزست: با خود بخلاف، و با خلق بانصاف، و با حق. aj. P : M. 17 : ^(۱) K. 65, 6. — داد. aj. P : ^(۵) — بعدل. P : ^(۴) — باطن. P : ^(۳) — و معاملات را. P : ^(۲) — باعتراف زیستن کرد. aj. P : ^(۱۰) — بلطف. aj. P : ^(۹) — و مکافات. P : ^(۸) — کرد. aj. P : ^(۷) — بفضل. aj. P : ^(۶) — جهان. P : ^(۱۳) — جاوید بر شادی. I : om. ^(۱۲) — ستایش حق. P : ^(۱۱) —

آن بیم. P : ^(۳) — یافت. aj. P : ^(۲) — «... والله رؤوف بالعباد» — K. 3, 30. P complète : ^(۱) M. 18 : — افزایی. P : om. ^(۵) — وی. P : om. ^(۴) —

میدان چهاردهم تجرید است . از میدان زهد میدان تجرید زاید . قوله تعالی : « ولا تمدن عینیک »^(۱) . تجرید در سه چیزست^(۲) : در تن و دل و سر . تجرید نفس طریق قرایانست ، و تجرید دل طریق صوفیانست ، و تجرید سر طریق عارفانست . تجرید نفس سه چیزست : دنیا طلب ناکردن^(۳) ، و بر فایت^(۴) تأسف نا خوردن ، و آنچه بود ننهفتن . و تجرید دل سه چیز است : آنچه نیست نبیوسیدن ، و آنچه هست^(۵) قیمت نا نهادن ، و بر ترک آن نترسیدن^(۶) . و تجرید سر سه چیزست : بر اسباب^(۷) نیارامیدن ، و در راه حق نشان خود ندیدن^(۸) ، و از حق بجز از حق باز ناگشتن^(۹) .

میدان پانزدهم ورعست . از میدان تجرید میدان ورع زاید . قوله تعالی : « إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه »^(۱) . ورع باز پرهیزیدنست^(۲) از نا پسند و افزونی و خاطرهای شوریده . ورع از نا پسند بسه چیز توان^(۳) : دریغ داشتن خود از نکوهش ، و دین خود از کاهش ، و دل خود از آلایش^(۴) . و ورع از افزونی بسه چیز توان^(۵) : رازی حساب ، و شماتت خصمان ، و غبن وارثان^(۶) . و ورع از خاطرهای شوریده بسه چیز توان^(۷) : بتدبر^(۸) قرآن ، و زیارت گورستان ، و تفکر اندر^(۹) حکمت .

میدان شانزدهم تقواست . از میدان ورع میدان تقوی زاید . قوله تعالی : « من یتق ویصبر » ، « فایبای فاتقون »^(۱) . متقیان سه مردند : خرد و میانه و بزرگ^(۲) . کمینه آنست که

در سه چیز باید : P^(۲) — « . . . الی مامتعنا به ازواجنا منهم » — K. 20. 131. P complète : M. 14 : — و بر فوت او : P^(۴) — ترک دنیا کردن : P^(۳) — ندیدن : I^(۹) — از خود نشان ندادن : P^(۸) — باشتاب : I^(۷) — بیوسیدن

— « . . . نکفر عنکم سیناتکم و ندخلکم مدخلا کریم » — K. 4, 31. P. complète : M. 15 : — و حرص را از خود منع کردن و بطریق aj. : P^(۴) — یافت . aj. : P^(۳) — ورع پرهیزگاری است : P^(۳) به ترسیدن از غبن و از زیان ، و یاد کردن از درازیء حساب ، : P^(۶) — یافت . aj. : P^(۵) — پسند رفتن در : P^(۹) — بقراة : P^(۸) — یافت . aj. : P^(۷) — و شماتت خصمان

K. 12, 90. و گفت : « انه من یتق ویصبر فان الله لایضیع اجر المحسنین » : P^(۱) : M. 16 : — « وایبای فاتقون » : K. 2. 41. P^(۲) —

میدان دوازدهم یقظت است . از میدان محاسبت میدان یقظت زاید . قوله تعالی : «ولا تکن من الغافلین»^(۱) . ویقظت را سه رکنست^(۲) : نعمتهای بزرگ از وی دیدن^(۳) وجرمهای بزرگ^(۴) از خود دیدن ، وعیار روزگار خود از زیادت و نقصان شناختن ، ودایم از جمله مکر^(۵) ترسیدن . اول نعمتهای او را بسه چیز توان یافت^(۶) : بنیاز دل^(۷) ، وشنیدن علم ، وپاکیء قوت . وجرم^(۸) بسه چیز توان یافت : کوتاهیء امید^(۹) ، ودوام فکر^(۱۰) ، و بیداریء^(۱۱) سحرگاه^(۱۲) . وآخر بسه چیز^(۱۳) توان یافت : بدگمانی بخود^(۱۴) ، وبریدن از علائق ، وتعظیم حق .

میدان سیزدهم زهد است . از میدان یقظت میدان زهد زاید . قوله تعالی : «بقیة الله خیر لکم»^(۱) . زهد در^(۲) سه چیزست : اول در^(۳) دنیا ، دوم در^(۴) خلق ، سیم در^(۵) خود . هر^(۶) که دولت این جهانرا از دشمن خود دریغ ندارد ، درین جهان او^(۷) زاهد باشد^(۸) . وهرکه ازرم خلق ویرا در حق^(۹) مداهن^(۱۰) نکند ، در خلق زاهدست . وهر که بچشم بسند در خود ننگرد ، در خود زاهدست . نشان زهد در دنیا سه چیز است : یاد مرگ ، وقناعت بقوت^(۱۱) ، وصحبت بادرویشان . وزهد در خلق را سه نشانست^(۱۲) : دیدن سبق حکم ، واستقامت قدر ، وبعجز خلق . ونشان زهد در خود سه چیزست : شناختن یکدیو ، وضعف خود ، وتاریکی استدراج^(۱۳) .

«واذکر ربک فی نفسک تضراً وخیفة ودون الجهر من القول : P complète : M. 12 : (۱) K. 7, 205. خود : P : (۴) — نعمتهای حق از جود دیدن : P : (۳) — سه نشان است : P : (۲) — بالغدو والآصال . . . »
رکن اول ببیانی (؟) دل توان یافت : P : (۷) — وآزرا سه رکن است : P : (۶) — از منکرات : P : (۵) —
P : (۱۱) — دوم بتفکر : P : (۱۰) — . کوتاهیء اهل : I . اول بکوتاهیء امید : P : (۹) — ودوم : P : (۸) —
به به اندیشی : P : (۱۴) — چیز . I : om. ورکن سیم بسه چیز : P : (۱۳) — سحرگار : I : (۱۲) — وبه بیداری
از دیگری بخود .

M. 13 : (۱) K. 11, 86. P complète : «... ان کنتم مؤمنین» — I : (۵), (۴), (۳) — در . om. P : (۲) —
ویرا در حق . om. P : (۹) — است : P : (۸) — او . om. P : (۷) — وبدانکه هر آنکسی : P : (۶) —
وتاریکی : P : (۱۳) — ونشان زهد در خلق سه چیزست : P : (۱۲) — وقت . aj. P : (۱۱) — مداهنت : P : (۱۰) —
واستدراج وضعف خود

چیزست : نفس را و خوی^(۳) را و دل را . تهذیب نفس سه چیزست : از شکایت بمدح گردانیدن^(۴) ، و از گداز به شیری آوردن ، و از غفلت به بیداری آوردن . تهذیب خوی را^(۵) سه چیزست : از ضحرت^(۶) بصیر آبی^(۷) ، و از بخل ببذل آبی^(۸) ، و از مکافات بعفو آبی^(۹) . و تهذیب دل سه چیزست : از هلاک امن بجات^(۱۰) ترس آمدن ، و از شومیء نومیدی با برکت امید آمدن ، و از محنت^(۱۱) پراگندگیء دل باز آریء دل^(۱۲) آمدن .

میدان یازدهم محاسبست . از میدان تهذیب میدان محاسبت زاید . قوله تعالی . « ولتنظر نفس ما قدمت لغد »^(۱) . محاسبت را سه رکنست : جنایت از معاملات جدا کردن^(۲) ، نعمت با خدمت موازنه کردن^(۳) ، و نصیب خود از نصیب وی^(۴) جل ذکره جدا کردن . و حیلت شناختن^(۵) رکن اول آنست که بدانی هر کاری که دیورا در آن نصیبست جنایتست^(۶) ، و هر معامله که در آن جورست جنایتست ، و هر عمل که بخلاف سنتست جنایتست . و حیلت شناختن^(۷) رکن میانه آنست که بدانی که نعمتهای نا شناخته همه خصمان است^(۸) ، و شناخته شکر نا کرده همه تاوانست^(۹) ، و در معصیت بکار برده^(۱۰) نغم زوال ایمانست . و حیلت شناختن رکن سیم آنست که بدانی که هر خدمت که بدو^(۱۱) دنیا خواهی آن بر تست^(۱۲) ، و هر خدمت که بدان آخرت خواهی ترا آنست^(۱۳) ، و هر خدمت که بدان مولی خواهی آن قیمت تست^(۱۴) .

— خلق : P^(۵) — و از کثرت بقت آوردن : I aj . نفس را از گنه باز داشتن : P^(۴) — خلق : P^(۳) — om. P^(۱۰) — با عذر آمدن : P^(۹) — با سخا آمدن : P^(۸) — آمدن : P^(۷) — از زجر : I^(۶) — دل . om. P^(۱۲) — محنت . om. P^(۱۱) — حیات

از رعانت : P^(۲) — « یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله . . . » : K. 59, 18. P complète : M. 11 — و حیلت شناختن . om. P^(۵) — حق : P^(۴) — و نعمت را با خدمت بر سختن : P^(۳) — جدا کردن تاوان آید : P^(۹) — خصم آید : P^(۸) — و هر معامله . . . شناختن . om. P^(۷) — خیانت است : P^(۶) — و هر خدمت . . . آنست . om. I^(۱۳) — بر تو تاوانست : P^(۱۲) — بدان : P^(۱۱) — بردن : P^(۱۰) — ترا قیمت آنست : P^(۱۴) —

با نفس و با دیو و با دشمن . قوله تعالى : « وجاهدوا فی الله حق جهاده »^(۳) . و جهاد را سه رکنست : با دشمن بتیغ ، و با نفس بقهر^(۴) ، و با دیو بصبر . مجاهدان بتیغ سه اند : کوشندهٔ مأجور ، و خستهٔ مغفور ، و کشتهٔ شهید . و مجاهدان با نفس سه اند^(۵) : یکی میکوشد^(۶) او از ابراست ، و یکی می یابد^(۷) او از اوتادست ، و سیم باز رسته^(۸) او از ابدالست . و مجاهدان با^(۹) دیو سه اند : یکی بعلم مشغول^(۱۰) او از مقربانست ، و یکی بعبادت مشغول^(۱۱) او از صدیقانست ، و یکی بزهد مشغول^(۱۲) او از اولیایانست .

میدان نهم ریاضتست . از میدان جهاد میدان ریاضت زاید . قوله تعالى : « فیه^(۱) رجال یحِبُّون ان یتَطَهَّرُوا »^(۲) . ریاضت نرم کردنست^(۳) ، و آنرا^(۴) سه رکنست : ریاضت افعال بحفظ ، و ریاضت اقوال بضبط ، و ریاضت اخلاق برفق . و ریاضت افعال^(۵) سه چیزست : اتباع علم ، و غذای حلال ، و دوام ورد^(۶) . و ریاضت اقوال سه چیزست : قراءت قرآن^(۷) ، و مداومت عذر ، و نصیحت خلق . و ریاضت اخلاق سه چیزست : فروتنی ، و جوانمردی ، و بردباری .

میدان دهم تهذیب است . از میدان ریاضت میدان تهذیب زاید . قوله تعالى : « قوا انفسکم واهلیکم نارا »^(۱) . حلیت^(۲) تهذیب سه چیزست : سنت و صحبت و خلوت . و تهذیب سه

کوشیده . . . سه اند . P : om. —^(۵) با نفس بقهر کردن ، و با دشمن بتیغ : P : (۴) — K. ۷۸, ۷۹. —
 با . I : om. —^(۹) و یکی باز رسته است و : P : (۸) — یابد و : P : (۷) — یکی که می کوشید و : P : (۶) —
 و دیگر : P : (۱۲) — و دیگر مشغول بود بعبادت و . . . : P : (۱۱) — یکی که مشغول بود بعلم و : P : (۱۰) —
 آنکه مشغول بود بزهد و . . .

P : (۳) — « والله یحب المتطهرین » : K. ۹, ۱۰۸. P complète —^(۲) فیه . P : om. —^(۱) M. ۹ :
 — و دوم اوراد : P : (۶) — اما ریاضت افعال بحفظ : P : (۵) — را . I : om. —^(۴) نرم کردن نفس است
 قرآن خواندن در حال : P : (۷)

حلیت : P : (۲) — « یا ایها الذین آمنوا . . . » : K. 66, 6. P complète —^(۱) M. 10 :

میدان ششم قصدت . از میدان ارادت میدان قصد زاید . صحت و قصد و درستی آهنگ تخم کارست (۱) . و بنای (۲) آن قوله تعالی : « و من یخرج من بیته مهاجرا الی الله ورسوله » (۳) . قصد آهنگ حق است که بترک هر چه جز ویست گیری (۴) . و قصد را سه رکنست : قصد تن بخدمت ، و قصد دل بمعرفت ، و قصد جان بمحنت . و قصد تن را سه نشانست : از جهد (۵) نیاسودن ، و از تنعم بکاستن ، و فراغت جستن . و قصد دل را سه نشانست : رنج کشیدن ، و خاوت گزیدن ، و بضرورت زیستن . و قصد جان را سه نشانست : نازک دل بودن ، و از سماع نشکفتن (۶) ، و بمرگ گراییدن (۷) .

میدان هفتم صبرست . از میدان قصد میدان صبر زاید . قوله تعالی : « و ان تصبروا خیر لکم » (۱) . و صبر را سه رکنست : یکی بر بلاء « اصبروا » آنست (۲) ، و دیگر از معصیت « و صابروا » آنست (۳) ، سیم بر طاعت « و رابطوا » آنست (۴) . صبر (۵) بر بلا بدوست داری توان (۶) و از آن سه چیز زاید : یگمایء دل ، و علم باریک (۸) ، و نور فراست . و صبر از معصیت بترس توان و از آن سه چیز زاید (۹) : الهام دلها ، و قبول (۱۰) دعا ، و نور عصمت . و صبر بر طاعت بامید توان و از آن سه چیز زاید : باز داشت بلاها ، و روزی نا ببوشیده ، و گراییدن با نیکان (۱۱) .

میدان هشتم جهادست . از میدان صبر میدان جهاد زاید . و جهاد باز (۱) کوشیدنست (۲)

— K. 4, 100. (۳) — و بیان (۲) P : — و صحت و قصد و درستی و آهنگ کارست : (۱) P : M. 6 — نا شکفتن (۶) P : — خدمت (۵) P : — آنست که قصد کنی بحق و بترک هر چه جز اوست : (۴) P : — گردیدن : (۷) P :

و دیگر (۳) P : — یکی بر بلا صابر بودن چنانکه میگوید « اصبروا » : (۲) P : — K. 4, 25. (۱) P : M. 7 — سیم بر طاعت صبر کردن چنانکه میگوید « و رابطوا » : (۴) P : — از معصیت شکفتن چنانکه میگوید « و صابروا » — کرد . (۶) P : aj. — اکنون صبر : (۳) P : — Ces 3 expressions appartiennent à K. 3, 200. — (۱۱) P : aj. — دلها و قبول (۱۰) I : om. — فرایند : (۹) P : — دقیق : (۸) P : — و بدوست داری آن : (۷) P : — و آرمیدن بایشان بهر حال

کوشیدن بود : (۲) P : — باز : (۱) P : om. M. 8 :

بپوشانی ، و بدان مؤمنانرا شفیع باشی . و قسم خودرا سه نشانست : باز جستن بعیب خویش مشغول باشی و عیب خویش بد داری ، و شکر نعمت ستر بر خود بینی ، و از ترس نیاسایی .

میدان پنجم ارادتست . از میدان فتوت میدان ارادت زاید . ارادت خواست است و مراد^(۱) در راه بردن^(۲) . قوله تعالی : « قل کلّ یعمل علی شاکلته »^(۳) . جملة^(۴) ارادت سه است : اول ارادت دنیای محض است ، و دیگر ارادت آخرت محض ، سیم ارادت حق محض . اما ارادت دنیای محض آنست که قوله تعالی : « منکم من یرید الدنیا »^(۵) ، « تریدون عرض الدنیا »^(۶) ، « من کان یرید حرث الدنیا »^(۷) ، « من کان یرید العاجلة »^(۸) ، « من کان یرید الحیوة الدنیا وزینتها »^(۹) ، « ان کنتن تردن الحیوة الدنیا وزینتها »^(۱۰) . نشان آن سه چیزست : یکی در زیادت دنیا بنقصان دین راضی بودن ، و دیگر از درویشان مسلمان^(۱۱) اعراض کردن ، دیگر حاجتهای خودرا بمولی بجاجتهای^(۱۲) دنیا افگندن^(۱۳) . و ارادت آخرت محض آنست که گفت قوله تعالی : « من أراد الآخرة »^(۱۴) ، « من کان یرید حرث الآخرة »^(۱۵) . و نشان آن سه چیزست^(۱۶) : یکی در سلامت دین بنقصان دنیا راضی بودن ، و دیگر موافقت با درویشان داشتن ، سیم حاجتهای خود بمولی^(۱۷) بآخرت افگندن^(۱۸) . و ارادت حق محض آنست که گفت قوله تعالی : « ان کنتن تردن الله ورسوله »^(۱۹) . و نشان آن سه چیزست : اول پای بر هر دو جهان نهادن^(۲۰) ، و از خلق آزاد گشتن ، و از خود باز رستن .

— پیش : P : (۴) — K. 17, 84. — بودن : P : (۲) — ارادت خواست مردست : I : (۱) : M. 5 — om. : P : (۵) K. 17, 18. — وزینتها . I aj. 20. K. 42. — (۶) K. 8, 67. — (۷) K. 3, 152. — « یا ایها النبی قل لازواجک ... » P complète : (۸) K. 11, 15. — من کان یرید العاجلة et om. : P : (۹) K. 17, 19. — آوردن : P : (۱۰) — و حاجتها : P : (۱۱) — و موافقت : P : (۱۲) — وزینتها . — (۱۳) K. 42, 20. P complète : « ... وسی لها سعیا وهو مؤمن » — (۱۴) K. 33, 29. — و آخرت از کس (؟) : P : (۱۵) — بمولی . om. : P : (۱۶) — و آنرا سه نشانست : P : (۱۷) — حرته « پای بدو گیتی مسرا نهادن : P : (۱۸) — « ... والدار الآخرة » : P complète : (۱۹) K. 33, 29.

«منیبین الیه و اتقوه»^(۱۲) . سیم انابت عارفانست بازگشتن در حال^(۱۳) با وی : «وأنابوا الی الله»^(۱۴) . اما^(۱۵) انابت پیغمبران سه چیزست ؛ ترسگاری با بشارت آزاری^(۱۶) ، و خدمت و استکانت با شرف پیغمبری^(۱۷) ، و بار بلا کشیدن با دلهای^(۱۸) پرشادی^(۱۹) . و انابت توحید را سه نشانست : اقرار^(۲۰) و اخلاص و بینایی^(۲۱) ویرا پذیرفتن ، دیگر فرمان ویرا^(۲۲) کردن نهادن ، سیم نهی^(۲۳) ویرا حرمت داشتن . و انابت عارفانرا سه نشانست : یکی از معصیت دور^(۲۴) بودن ، دیگر^(۲۵) از طاعت خجل بودن ، سیم در خلوت با حق^(۲۶) انس داشتن^(۲۷) .

میدان چهارم فتوتست . از میدان انابت میدان فتوت زاید . قوله تعالی : «انهم فتية آمنوا برّبهم»^(۱) . فتوت^(۲) چیست ؟ بجوانمردی^(۳) و آزادگی^(۴) زیستن . و فتوت سه قسم است : قسمی با خلق ، و قسمی با خود ، و قسمی با حق^(۵) . قسم حق چیست ؟ بتوانی خود^(۶) در بندگی کوشیدن . و قسم خالق^(۷) آنست که ایشانرا بعضی که از خود دانی نیفگنی^(۸) . قسم خود^(۹) آنست که تسویل نفس خویش^(۱۰) و آرایش وزینت^(۱۱) وی نپذیری^(۱۲) . و قسم حق را سه نشانست^(۱۳) : از جستن علم ملول نشوی^(۱۴) ، و از یاد وی نیاسایی^(۱۵) ، و صحبت با نیکان پیوندی^(۱۶) . و قسم خلق را سه نشانست^(۱۷) : آنچه از ایشان ندانی^(۱۸) ظن نبری ، و آنچه دانی

— نشان : P : (15) — K. 39, 17. — (14) — و آن بازگشتن بود در همه حال : P : (13) — K. 30, 31. (12)
 P : (20) — مسرت . aj. P : (19) — دل : P : (18) — نبوت : P : (17) — بیم داری و بشارت و آزادی : P : (16)
 P : (28) — بدرد : P : (24) — زهی : P : (23) — فرمان وی : P : (22) — و یکتایی : P : (21) — یکی باقرار
 P : aj. P : (27) — با وی : P : (20) — دوم

جز باتو نخواهم انس ای جان و جهان خواهیم بران زینش و خواهیم بخوان

P : (2) — «نحن نقص عليك نبأهم بالحق . . . و زدناهم هدی» : P complète : K. 18, 13. (1) M. 4 :
 قسم اول با حق ، و دوم با خود ، و سیوم : P : (6) — و بازادگی : P : (4) — جوانمردی : P : (3) — راه فتوت
 — چیست . aj. P : (9) — نیوگی : P : (8) — چیست . aj. P : (7) — بتوان خود را : P : (6) — با خلق
 و نشان قسم حق سه چیز : P : (13) — بپذیری : I : (12) — وزینت . om. P : (11) — خویش . om. P : (10)
 آنست که . aj. P : (17) — کنی : P : (16) — و از نیاز وی نیاسایی : P : (15) — سیر نباشی : P : (14) — است که
 بر آن . aj. P : (18) —

با خود بعقل، و با خلق بصبر، و با حق بنیاز. نشان زندگانی کردن⁽³⁾ با خود بعقل سه چیزست : قدر خود بدانستن، و اندازه کار خود دیدن⁽⁴⁾، و در خیر⁽⁵⁾ خویش بکوشیدن. و نشان زندگانی کردن⁽⁶⁾ با خلق بصبر سه چیزست : بتوانی ایشان از ایشان راضی بودن، و عذرهای ایشانرا باز جستن، و داد ایشان از توانی خود بدادن. و نشان زندگانی با حق بنیاز سه چیزست : هر چه از حق آید شکر واجب بران⁽⁷⁾، و هر چه از بهر حق⁽⁸⁾ کنی عذر واجب دیدن، و اختیار حق را صواب دیدن⁽⁹⁾.

میدان سیم انابتست. از میدان مروّت میدان انابت زاید. قوله تعان : «وما يتذكر الا من ينيب»⁽¹⁾. انابت چیست؟ بازگشتن همه از چیز⁽²⁾. انابت سه قسم است : اول انابت انبياء صلوات الله عليهم که بهمگی بازگشتند⁽³⁾، که کس را جز از ایشان⁽⁴⁾ طاقت آن نیست. ابراهيم عليه السلام را گفت⁽⁵⁾ : «لأواه⁽⁶⁾ منيب». داود عليه السلام را گفت : «خرّ راكعا وأناب»⁽⁷⁾. شعيب را گفت : «تولّكت واليه أنيب»⁽⁸⁾ مصطفی صلی الله عليه وسلم را گفت : «واتبع سبيل من أناب الی»⁽⁹⁾. دیگر انابت توحیدست که دشمنان را باز⁽¹⁰⁾ خواند : «وانیبوا الی ربکم»⁽¹¹⁾،

بدان : P (7) — کردن om. P (4) — و بخطر : P (9) — بدیدن : P (3) — کردن om. P (3) :
: رباعی. P : aj. — برای وی : P (4) — شکر واجب دیدن

در حکم توام بهر قضای که کنی در مع توام بهر بهایی که کنی
هرچه از تو بمن رسد عطایی شمرم منت دارم بهر عطایی که کنی

من بنده زندگانی خویشم لیکن نه برای خود برای تو
که زهر دینی بشهد بر دارم اندی که دران بود رضای تو

P (2) — «هو الذی یریکم آیاته وینزل لکم من السماء رزقا. . .» K. 40, 13. P : complète M. 3 :
P (6) — و چون ایشان کس را. . . P (4) — که . . . گشتند om. P (3) — بهمگی بازگشتن بحق
om. K. 11, 75. — K. 38, 24. — P (7) K. 11, 75. — «ان ابراهيم خليم اواه . . .» P (6) — . . . را گفت om.
بان : P (10) — الی. P : om. K. 31, 15. — «وما توفیق الا بالله عليه . . .» P : complète 88.
— K. 39, 54. P (11)

از آشنایی تا دوست داری هزار مقامست ، و از آگاهی تا بگستاخی هزار منزلست⁽⁵⁸⁾ ، و این جمله بر صد میدان نهاده آمد⁽⁵⁴⁾ ، والله المستعان .

میدان اول مقام توبه است ، و توبه بازگشتن است بخدای . قوله تعالى : « توبوا الى الله توبة نصوحا »⁽¹⁾ . بدانکه علم زندگانیست ، و حکمت آینه ، و خرسندی حصار⁽²⁾ ، و امید شفیع ، و ذکر دارو ، و توبه تریاق . توبه نشان راهست و سالار بار و کلید گنج و شفیع وصال و میانجیء بزرگ⁽³⁾ و شرط قبول و سر همه شادی . و ارکان توبه سه چیزست : پشمانی در دل⁽⁴⁾ ، و عذر بر زبان ، و بریدن از بدی و بدان . و اقسام توبه سه است : توبه مطیع ، و توبه عاصی ، و توبه عارف . توبه مطیع از بسیار⁽⁵⁾ دیدن طاعت ، و توبه عاصی از اندک دیدن معصیت ، و توبه عارف از نسیان منت . و بسیار⁽⁶⁾ دیدن طاعت را سه نشانست : یکی خود را بکردار خود⁽⁷⁾ ناجی دیدن ، دیگر مقصرانرا بچشم خاری نگرستن⁽⁸⁾ ، سیم عیب کردار خود⁽⁹⁾ باز نا جستن ؛ و اندک دیدن معصیت را سه نشانست : یکی خود را مستحق آموزش دیدن ، دیگر بر اضرار آرام گرفتن ، سیم با بدان الفت داشتن⁽¹⁰⁾ ؛ و نسیان منت را سه نشانست : چشم احتقار از خود بر⁽¹¹⁾ گرفتن ، و حال خود را قیمت نهادن ، و از شادیء آشنایی⁽¹²⁾ فرو استادن⁽¹³⁾ .

میدان دوم مروّتست . از میدان توبه میدان مروّت زاید . مروّت کم بودن است و در خود⁽¹⁾ زیستن . قوله تعالى : « كونوا قوامين بالقسط »⁽²⁾ . ارکان مروّت سه چیزست : زندگانی کردن

و این . . . آمد . P : om. ⁽⁵⁴⁾ — بخشنده بصدیقان . aj. P : ⁽⁵³⁾

قوله : « توبوا الى الله جميعا » et ajoute : « يا ايها الذين آمنوا . . . » : M. 1 : ⁽¹⁾ K. 66, 8. P complète — از فراوان : P : ⁽⁵⁾ — بدل : P : ⁽⁴⁾ — بدوست : P : ⁽³⁾ — قناعت : aj. P : ⁽²⁾ — K. 4, 31. — از خود : P : * — بچشم اهانت دیدن : P : ⁽⁸⁾ — خود را : P : ⁽⁷⁾ — پس فراوان : P : ⁽⁶⁾ : P . aj. : ⁽¹³⁾ — معرفت : P : ⁽¹²⁾ — بر . om. P : ⁽¹¹⁾ — دوستی گرفتن

شاد بر آنم که تو یاری مرا مؤنس اندوه گساری مرا

- « يا ايها الذين آمنوا . . . شهداء لله » : M. 2 : ⁽¹⁾ P : aj. خود . K. 4, 135. P complète : ⁽²⁾

وگویندگان این علم⁽³⁰⁾ سه مردانند: یکی اهل تحقیق، و دیگری اهل سماع، و سدیگر اهل دعوی⁽³¹⁾. محقق از یافت نور بر سخن وی پیدا، و اهل سماع⁽³²⁾ از سماع بیگانگی بر سخن وی پیدا، و اهل دعوی بر دعوی وحشت و بی حرمت بر سخن وی پیدا⁽³³⁾. اسناد این علم یافتست⁽³⁴⁾، و نشان درستی آن سر انجام آن⁽³⁵⁾.

و آن هزار مقام را⁽³⁶⁾ یک طرفه العین از شش چیز چاره⁽³⁷⁾ نیست: تعظیم امر و بیم مکر⁽³⁸⁾، و لزوم عذر، و خدمت بسنت، و زیستن برفاقت، و بر خلق بشفقت. و هر چند که شریعت همه حقیقتست و حقیقت همه شریعت⁽³⁹⁾، و بنای حقیقت بر شریعت است؛ و شریعت بی حقیقت بیکارست، و حقیقت بی شریعت بیکار، و کار کنندگان جز ازین دو⁽⁴⁰⁾ بیکارست.

و شرط هر منزلی ازین هزار منزل آنست که بتوبه صورت⁽⁴¹⁾ در شوی و بتوبه بیرون آیی⁽⁴²⁾، که گفت رب العزة: «وتوبوا الى الله جميعا ايها المؤمنون»⁽⁴³⁾. بندگان خود را همه بتوبه محتاج کرد، و ذل خطا⁽⁴⁴⁾ بر همه پیدا کرد، و همه را بتاوان غفلت و عجز از اداء حق مبتلا کرد⁽⁴⁵⁾؛ بی نیاز شد عفو کرد، و بجای عذر نازان کرد⁽⁴⁶⁾، که گفت: «ومن لم يتب فاولئك هم الظالمون»⁽⁴⁷⁾ (هر کس⁽⁴⁸⁾ که نه تائبست ظالمست). همه خلق را بدو حکم⁽⁴⁹⁾ بیرون آورد⁽⁵⁰⁾. مصطفی صلوات الله عليه توبه را صیقل نیازمندی و عذر تقصیرات کردانید که⁽⁵¹⁾ گفت: «أتوب اليك من ذنوبي كلها ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم»⁽⁵²⁾.

واهل دعوی. I : om. (33) — دیگر خالی: I : om. (32) — یکی . . . دعوی. I : om. (31) — علم. I : om. (30)
 واهل این: P : (36) — و نشان . . . آن. P : om. (35) — آنست که یافت: P : (34) — پس. P aj. . . پیدا
 جز بنیان: P : (49) — و حقیقت همه شریعت. P : om. (39) — مرگ: P : (38) — گزیر: P : (37) — هزار مقام
 K. 2/4, 31. P. complète: (45) — و بتوبه در روی: P : (42) — صورت. P : om. (41) — این هر دو
 P : (46) — و همه بتوبه از غفلت و عجز آزاد کرد: P : (45) — و ذلت و خطا: P : (44) — «... لعلکم تفلحون»
 P : (50) — چیز: P : (49) — کس. P : om. (48) — K. 49, 11. (47) — و همه نیاز مند عفو خود کرد
 ابوء لك بذنوبي ولا قوة الا بالله: P : (52) — توبه را . . . که. P : om. (51) — یکی تائب و دیگر ظالم

الله « الی قوله : « هم درجات »⁽¹⁰⁾ . این درجات که درین آیت است⁽¹¹⁾ هزار مقام است⁽¹²⁾ .
 و خبر درست است⁽¹³⁾ باتفاق امت مخرج در صحیحین⁽¹⁴⁾ از فاروق الله ابن خطاب رضی الله عنه ،
 از خبری⁽¹⁵⁾ که جبریل علیه السلام پرسید از رسول صلی الله علیه وسلم : « ما الاحسان ؟ » (احسان
 چیست ؟)⁽¹⁶⁾ جواب داد : « ان تعبد الله كأنك تراه » (خدایرا پرستی و چنان پرستی که گویی او را می
 بینی)⁽¹⁷⁾ ، « فان لم تکن تراه فانه یراک » (اگر تو او را نمی بینی چنان دانی که⁽¹⁸⁾ او ترا من بیند) .
 قال الشيخ شیخ الاسلام : اخبرنا محمد بن علی بن الحسن : اخبرنا عثمان بن سعید الدارمی : اخبرنا سلیمان
 بن حرب عن حماد بن یزید عن مطر الوراق عن ابی برده عن یحیی بن *يعمر* عن عبد الله
 عمر رضی الله عنهما . بهذا الاسناد الحدیث بتمامه . خرج هذا الاسناد مسلم بن الحجاج فی
 صحیحه⁽¹⁹⁾ .

وآن هزار مقام منزلهاست که روندگان بسوی حق می روند⁽²⁰⁾ ، تا بنده را درجه درجه می
 گذرانند⁽²¹⁾ و بقبول و قرب حق تعالی مشرف میشود ، یا خود منزل منزل قطع میکنند تا منزل
 آخرین که آن منزل ایشانرا مقام قربست⁽²²⁾ ؛ و آن قرب انجا که بر گذرند ویرا منزلست⁽²³⁾
 و انجا که ویرا باز دارند آن⁽²⁴⁾ مقامست همچون⁽²⁵⁾ فرشتگانرا در آسمانها⁽²⁶⁾ . قوله تعالی : « وما منّا
 الا له مقام معلوم »⁽²⁷⁾ ؛ « یتفقون الی ربهم الوسیلة ایهم اقرب »⁽²⁸⁾ . و هر یکی از آن هزار مقام⁽²⁹⁾
 رونده را منزلست ، و یابنده را مقام .

یاد کرده : P : (11) — وماواه جهنم وئس المصیر هم درجات عند الله : K. 3, 162. P. complète .
 (?) از خبر : I . است . I : om. (13) — آن هزار مقام است که شرح یاد کرده شود انشاء الله تعالی : P : (12) — است
 یعنی : P : (17) — یعنی که احسان چه چیزست : P : (16) — از خبری . om. P : (15) — از صحیحین : I : (14) —
 om. P : (19) — و اگر ویرا نمی بینی چنان دانکه ... : P : (18) — که خدایرا چنان پرستی که تو او را می بینی
 منزلهاست روندگانرا بسوی حق ، : P : (20) — . Cf. éd. 1329 h, t. I, p. 29 . قال الشيخ ... فی صحیحه
 و آن قرب : I : (23) — حق ... قربست . om. P : (22) — می برند : P : (21) — هم منزلست و هم مقام
 K. 37, 164. (27) — مقامهاست معلوم . P aj. (26) — و : P : (26) — آن . om. P : (24) — ایشانرا منزلست
 و هر منزل ازین هزارگانه : P : (29) — « أولئك الذين يدعون ... » : P complète : K. 17, 57 — (28) —

كتاب صد ميدان

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي يرى أوليائه آياته فيعرفونها ، وصلوته على سيد المرسلين محمد وآله اجمعين !

تراجم مجالس عقيدة . قوله : « قل إن كنتم تحبّون الله فاتبعوني يحببكم الله . » (1)

ابتداء : أوّل شهر محرم سنة ثمان واربعين واربعماية (2) .

تذكر (3) ان الخضر عليه السلام قال : « بين العبد وبين مولاه الف مقام » . وكذلك ذكر (4)

عن ذو النون المصري ويازيد البسطامي (5) والجنيد وابي بكر الكّاني رضي الله عنهم اجمعين (6) . قال

ذو النون : « الف علم » ؛ قال بايزيد (7) وقال الجنيد قدس سرهما : « الف قصر (8) » ؛ قال

ابو بكر (9) الكّاني : « الف مقام » . قال الله تعالى : « آمن اتبع رضوان الله كمن باء بسخط من

(1) K. 3, 31 (selon éd. Būlaq 1344 h).

(2) Le début du ms. de Paris est beaucoup plus prolix. Le voici : الحمد لله الذي يرى آياته : اوليائه فيعرفونها . الصلوة على نبيه محمد المصطفى وآله واصحابه الذين هم مصاييح الدجى واهل النجاة واهل التقوى . هذا كتاب الفه الشيخ الامام شيخ الاسلام ، حجة الله في الانام ، ابو اسماعيل عبد الله ابن محمد الانصاري قدس الله روحه ، العزيز في منازل السائرين ومقامات العارفين ، ليطالع من يريد ان يقف مقامات اولياء الله ، ويعرف مقامه من هذه المقامات ، هو في أي منزل ومقام ، ويجتهد في الله جل سبحانه ليصل بعونه وتوفيقه الى اقرب منزل اليه وادنى مقام من حضرته ؛ كما قال الله جل سلطانه وعظم اسمه : « وجاهدوا في الله حق جهاده هو اجتباكم » (K. 22, 78) . وفقنا وإياكم انه قريب محيب .

(3) P : om. — (4) P : om. — (5) P : om. — (6) P : om. — (7) P : om. — (8) P : مصر — (9) P : ابو بكر . قال بايزيد

إن أقدم نسخة نعرفها لكتاب المنازل هي التي في مكتبة فينا ، وتاريخها سنة ٦٢٠ هـ . يعنى قرناً ونصفاً بعد وفاة الأنصارى . ولذلك لا نستطيع أن نستفيد منها تحديداً لتأريخ تأليف الكتاب . أما تراجم المؤلف المختلفة ، فليس فيها شيء في هذا الصدد . بيد أنا نجد ، والله الحمد ، في آخر شرح القاشانى إشارة إلى « نسخة مصححة ، مقروءة على الشيخ ، موشحة بإجازة مكشوفة بخطه الشريف ، في تأريخ سنة ٤٧٥ هـ . » صحح بها المتن قبل أن يشرحه . وإذا من الممكن أن يكون الشيخ ألف الكتاب في بعض السنوات قبل أن تنسخ هذه النسخة ، فليس ثمت دليل يمحلمانا على الظن أن تأريخ كتاب المنازل هو بداية تعليم الشيخ ، بل يشير ما في مقدمته إلى العكس .

أما كتاب صد ميدان فنجد في نسخة إستانبول أن ابتداءه في أول شهر محرم سنة ٤٤٨ هـ . وينتج من ذلك أن أولية الفارسي من الكتابين ممكنة . وتدل مقارنة النصين على أن بينهما مدة طويلة فيها فكرة المؤلف تقدمت ، وتمت .

أما هذه المقارنة فعملناها في المقدمة الفرنسية من جهة الترتيب وعناوين الابواب وتواليها ، ومن جهة النصوص والآيات المذكورة فيها ، ومن جهة الاصطلاحات والتعريفات . فوصلنا إلى نفس النتيجة في كل جهة ، وهي أن كتاب المنازل أتم وأكمل وأدق ، مهما كان بين النصين من التشابه والتعلق . ونقلنا في التعليقات مثالين يسهلان المقارنة للقارىء وهما منزلا الحياء والتوحيد .

أما النص الذى نشره هنا ، فنعرفه بنسختين : الأولى في إستانبول (شهيد على ١٢٨٣ ، ق : ١ الى ٥١) وتاريخها ١٥ ذى القعدة سنة ٩٠٤ هـ . والثانية في باريس (مكتبة أهلية ، بلوشيه ٢١٥٣) وهي من القرن الحادى عشر . فاخترنا النسخة الاستانبولية لأنها أقدم وليس فيها نقصان ولا قلب كما في الباريسية . ومن أهم الاختلاف بين النسختين أنه ليس في المقدمة الطويلة للثانية ما في الأولى من إشارة إلى صنف الكتاب وتاريخ تأليفه .

أما نتيجة هذا البحث الذى طولنا فيه في المقدمة الفرنسية ، فهو أن كتاب صد ميدان رسم فارسي لكتاب منازل السائرين ، كتبه أحد الحاضرين في مجالس هرات ، وفيه فكرة الشيخ في أوائل تعليمه الروحى وتقدر من هذا قيمة المصنف الذى يسعدنا في فهم كتاب المنازل بما قدمه من تطور وإعداد .

س . دى بوركى

باكورة فارسية لكتاب منازل السائرين :

كتاب صد ميدان

لعبد الله الانصارى

مقدمة

كتاب منازل السائرين إلى رب العالمين من أهم المصنفات التي ألفها الصوفية في مسألة السلوك المعنوي إلى الله تعالى ، وفي تحليل المقامات والأحوال التي يسير خلالها المرید حتى يصل إلى أوج التحقيق .

أما مؤلفه فهو الشيخ المشهور أبو إسماعيل عبد الله الهروى الأنصارى رحمه ، الذى ولد بهرات في ربيع سنة ٣٩٦ هـ . وتوفي بذات البلدة في سنة ٤٨١ هـ . بعد حياة طويلة ، بذلها في سبيل العلوم الدينية المختلفة ، على الرغم مما لحقه من المخالفات والصعوبات . وما كسبه من المصنفات غير قليل ، وقيمتها لا يستهان به ، إما في العربية وإما في الفارسية وكان مبرزاً في اللغتين .

وفاق كتاب منازل السائرين كل ما كسبه مقدموه في السلوك والمقامات ، لما فيه من علم القلوب والمجوده في سبيل التلخيص والترتيب . وتشير كثرة الشروح ، والجدل القائم بين الاتحادية والشهودية كل منهما يريد أن يجعل الكتاب من كتب مذهبه ، إلى أهميته في تأريخ الفكرة الصوفية الاسلامية . وسيجد القارئ في النصوص العربية المنقولة في المقدمة الفرنسية لهذه النشرة ما يبين غرض الشيخ وظروف تصنيفه كتاب المنازل . وإذا طال جماعة من أهل هرات على مسألتهم إياه أن يبين لهم هذا البيان ، فلما كانوا يعرفونه من سعة علمه وثقة إرشاده . وليس هذا من سمعته فقط ، أو من حسن سيرته ، بل مما سمعوه وجربوه في المجالس التي كان يعلم فيها تلاميذه على ما روى عنه في ترجمته لأبي يعلى . وأظن أن العبارة «تراجم مجالس عقيدته» ، التي نجدتها في بداية نسخة إستانبول لكتاب صد ميدان ، تشير الى أنه ملخصٌ لتعليم الشيخ في هذه المجالس ، كسبه أحد الحاضرين فيها ؛ ولهذا لم يذكره الشيخ في مقدمة كتاب المنازل . وسنبرهن على وجاهة هذا الافتراض بمقارنة النصين وتبيين ما فيهما من وحدة الفكرة والأسلوب ، مع تقدم في العبارة والترتيب . ولكن من المهم أن نوضح سلفاً مسألة تأريخ تأليفهما :